UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2021 Radka Süssová

Univerzita Pardubice

Fakulta Filozofická

Elita i prostý lid: korespondence sklonku 19. století na příkladu Zdenky Hlávkové

Bakalářská práce

2021 Radka Süssová

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2019/2020

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení:	**Radka Süssová**
Osobní číslo:	**H18113**
Studijní program:	**B7105 Historické vědy**
Studijní obor:	**Spisová a archivní služba**
Téma práce:	**Elita i prostý lid: korespondence sklonku 19. století na příkladu Zdenky Hlávkové**
Zadávající katedra:	**Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Cílem práce je pomocí všestranné analýzy korespondence Zdenky Hlávkové ukázat, jak vypadala korespondence této doby. Zdenka Hlávková, jakožto druhá manželka architekta a mecenáše Josefa Hlávky, udržovala kontakt s významnými osobnostmi své doby. Zároveň se na ni obracela řada obyčejných lidí s žádostí o pomoc – ať už ve formě přímluvy nebo finanční či jiné podpory. Práce zachycuje různé skupiny jejích kontaktů, hledá jejich specifika i obecné závěry, které z nich lze vyvodit. Oproti studiím zaměřeným na dopisy významných osobností odkrývá tato práce široké spektrum korespondenčních kontaktů pisatelky a při vytváření jejich typologie neopomíjí ani dopisy prostých lidí, o nichž dnes téměř nic nevíme.

Rozsah pracovní zprávy:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování bakalářské práce: **elektronická**

Seznam doporučené literatury:

HLADKÁ, Zdeňka. *Soukromá korespondence jako lingvistický pramen* [online]. Brno, 2013, [cit. 2020-03-28]. ISBN 978-80-210-7554-2. Dostupné z: https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action-docID=4887056.

BAASNER, Rainer, ed. *Briefkultur im 19. Jahrhundert*. Tübingen, 1999. ISBN 3-484-10791-X.

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*. Praha, 2005. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia, 146. ISBN 80-246-0927-4.

GROSSE, Siegfried et al. *„Denn das Schreiben gehört nicht zu meiner täglichen Beschäftigung": der Alltag kleiner Leute in Bittschriften, Briefen und Berichten aus dem 19. Jahrhundert: ein Lesebuch*. Bonn, 1989. ISBN 3-8012-5005-9.

RYCHNOVSKÁ, Lucie. *Čeština Bedřicha Smetany: analýza Smetanovy česky psané korespondence*. Brno, 2019. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 488. ISBN 978-80-210-9232-2.

RYCHNOVSKÁ, Lucie a kol. *Karel Havlíček ve světle korespondence*. Praha, 2016. ISBN 978-80-7422-542-0.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Božena Němcová: příběhy – situace – obrazy*. Praha, 2007. ISBN 978-80-200-1574-7.

ADAM, Robert – JANÁČKOVÁ, Jaroslava a kol. *Božena Němcová 1820-1862: Korespondence IIV*, Praha, 2003-2007. ISBN 978-80-7106-933-1.

Hlavačka, Milan. Zrod moderní dopravní a komunikační sítě v českých zemích. In: PIORECKÁ, Kateřina ed. *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Praha, 2002, s. 24-31. ISBN 80-85917-88-2.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Jana Stráníková, Ph.D.**
Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. března 2020**
Termín odevzdání bakalářské práce: **30. března 2021**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2020

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Přešticích dne 7. 6. 2021

Radka Süssová

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala své vedoucí Mgr. Janě Stráníkové, Ph.D. za pomoc se zaměřením práce a heuristikou literatury, zejména dobové, dále za cenné připomínky a rady, neobyčejnou ochotu a také veškerý čas, který mi věnovala. Děkuji také Nadaci Marie, Josefa a Zdenky Hlávkových, zejména paní Kaufnerové, za umožnění nahlédnutí do pramenů uložených v Lužanech a jejich použití v této práci. Velký dík patří také přeštickému historikovi Mgr. Michalu Tejčkovi za cennou paleografickou pomoc a rady. V neposlední řadě děkuji své rodině, která práci s nadšením četla i kritizovala, a zvláště své matce, jejíž nadšení pro jazyky pomohlo povznést tuto práci na lepší úroveň. Poslední velký dík spolu s omluvou patří samotné Zdence Hlávkové. Doufám, že díky této práci bude lépe poznána, přestane být tou druhou, téměř neznámou ženou Josefa Hlávky a vynikne jako neobyčejná a silná žena, jíž byla.

ANOTACE

Práce si klade za cíl přispět k poznání korespondenční kultury na sklonku 19. století. Pomocí všestranné analýzy dopisů Zdenky Hlávkové, druhé ženy architekta a mecenáše Josefa Hlávky, a dobových učebnic a korespondenčních příruček, se snaží odhalit, jaké normy pro psaní dopisů v dané době existovaly, nakolik jim odpovídala realita, jakou úlohu a podobu dopisy měly a jak se lišila korespondence v různých společenských vrstvách.

KLÍČOVÁ SLOVA

korespondence, dopisy, Zdenka Hlávková, 19. století, učebnice slohu, korespondenční příručky, Josef Hlávka

TITLE

Elites and Commoners: the Late 19th Century Letters on the Example of Correspondence of Zdenka Hlávková

ANNOTATION

This work claims to help bring the light onto late 19th century correspondence. By broad analysis of letters from Zdenka Hlávková, the second wife of architect and patron Josef Hlávka, and also by analysis of period textbooks and correspondence manuals, it aims to unveil what norms at writing letters existed in this timeframe and how close to reality it was, what role or form those letters had and how the period correspondence differed in various social classes.

KEYWORDS

correspondence, letters, Zdenka Hlávková, 19th century, grammar textbooks, correspondence manuals, Josef Hlávka

OBSAH

ÚVOD ... 1
1. ZDENKA HLÁVKOVÁ ... 4
1.1 Rodina ... 4
1.2 Vzdělání ... 6
1.3 Léta před svatbou ... 9
1.4 Manželství ... 10
2. DOPISY ... 16
2. 1 Dopisy v 19. století ... 17
2. 2 Vnější stránka ... 21
2. 2. 1 Papír a rozložení textu ... 21
2. 2. 2 Obálka a pečeť ... 21
2. 2. 3 Titulatura ... 22
2. 2. 4 Písmo ... 22
2. 2. 5 Koncepty a výsledný dopis ... 23
2. 2. 6 Formální dělení listů podle dobových učebnic a korespondenčních příruček ... 24
2. 3 Vnitřní stránka ... 28
2. 3. 1 Zdvořilost a slušnost ... 28
2. 3. 2 Tykání a vykání ... 30
2. 3. 3 Komunikační strategie ... 30
2. 3. 4 Role a stylizace ... 31
2. 3. 5 Umělecké vlivy v dopise ... 32
2. 3. 6 Jazyk a cizojazyčné výrazy ... 33
3. ANALÝZA KORESPONDENCE ... 34
3. 1 Korespondence přijatá ... 34
3. 1. 1 Listy prosební ... 34
3. 1. 2 Listy děkovací ... 49
3. 1. 2. 1 Shrnutí ... 54
3. 1. 3 Soustrasti a blahopřání ... 55
3. 1. 4 Omluvy ... 59
3. 1. 5 Hospodářské listy ... 61
3. 1. 6 Ostatní dopisy ... 62
3. 2 Korespondence odeslaná ... 62
3. 2. 1 Listy prosební ... 62

3. 2. 2 Listy děkovací 65
3. 2. 3 Blahopřání 69
3. 2. 4 Pohlednice a korespondenční lístky 70
3. 2. 5 Shrnutí odeslané korespondence 73
ZÁVĚR 76
RESUMÉ 80
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY 81

ÚVOD

Dopisy a jiné ego-dokumenty nám poskytují jedinečnou příležitost nahlédnout do životů konkrétních lidí. Díky těmto pramenům se lidé z minulosti stávají mnohem skutečnější a vzbuzují v nás další a další otázky o tom, jaké byly jejich životy. A zároveň nám přinášejí mnoho odpovědí.

Prameny osobní povahy mě zaujaly již na počátku mého studia a měla jsem to štěstí, že se přede mnou otevíralo stále více cest k nim, nejprve četbou literatury, poté při seminářích z paleografie, kdy mě nadchly drobné příběhy ukryté v dopisech, na které ve „velkých dějinách" nezbylo místo. Postupně jsem však zjišťovala, že neprobádanou oblastí není pouze obsah nespočtu dopisů, listů a psaníček, ale také dopis jako žánr. Přestože je to pramen dnes již poměrně hojně využívaný, stále zůstává z velké části neobjasněno, jakou roli v minulosti zastával.

Rozhodla jsem se proto zabývat korespondencí. Vybrala jsem si k tomuto účelu korespondenci Zdenky Hlávkové, druhé manželky architekta a mecenáše Josefa Hlávky. Soubor jejích dopisů vyniká v několika bodech. Obsahuje listy osob z různých společenských vrstev, od neznámých lidí z řemeslnického prostředí až po představitele tehdejších elit, různé umělce, právníky a poslance. Zdenka Hlávková byla představitelkou víceméně vyšší střední vrstvy, její otec byl významný úředník a poslanec, který dokonce za své zásluhy získal šlechtický titul. Bylo jí dopřáno velmi kvalitního vzdělání, které mimo jiné rozvíjelo její hudební talent. Vdávala se ve vysokém věku za bohatého vdovce, její sňatek již nebyl očekáván. Po svatbě se stala hospodyní venkovského zámečku a pražského domu, hostitelkou řady významných lidí a partnerkou svého muže se vším, co k tomu náleželo. Její korespondence poskytuje vhled do života ženy z vyšší střední vrstvy žijící ve 2. polovině 19. století. Otevírají se před námi její role a charakteristiky, ať už individuální nebo obecné, aplikovatelné i na jiné ženy její doby. Dopisy nám zprostředkovávají i střípky životů jiných lidí, jež si s ní dopisovali, a tak nám umožňují souhrnně rekonstruovat úlohu, podobu a roli tohoto žánru ve zkoumaném období.

Cílem předkládané bakalářské práce je tedy pomocí všestranné analýzy korespondence Zdenky Hlávkové objasnit, jak vypadaly dopisy na sklonku 19. století a odhalit tak dobové normy.

Práce v první části seznamuje s životem Zdenky Hlávkové v kontextu dobového postavení ženy a vlivu vzdělání na kvalitu slohového projevu. K tomu je využita příslušná literatura. Zdence

Hlávkové byla v nedávné době věnována diplomová práce Kristýny Regnerové.[1] V menší míře, ale zato velmi kvalitně o ní pojednává i kniha Davida Beveridge, která zkoumá přátelství Hlávkových a Dvořákových.[2] Nezanedbatelnou je studie Tomáše W. Pavlíčka.[3] Ostatní díla, která se věnují Josefu Hlávkovi, Zdenku zmiňují jen minimálně, vyjma knihy Aloise Lodra,[4] která však není zcela spolehlivá, jelikož autor nestihl doplnit zdroje, z nichž čerpal.

Druhá kapitola se zabývá dopisy, jejich charakteristikou dnes i v minulosti a definuje oblasti analýzy jejich vnější a vnitřní stránky, jež je využita v následující kapitole. Výsledkem je vytvoření analytických měřítek, jež jsou na korespondenci aplikovány částečně již zde, částečně pak v další kapitole. Již v této části se ukazuje neuvěřitelná komplexnost, s níž je potřeba k dopisům přistupovat. Určila jsem si dva základní druhy rozboru, vnější a vnitřní. Zásadní částí druhé kapitoly je také členění dopisů podle dobových autorů. V závěru druhé kapitoly pojednávám o jazycích, jimiž jsou zkoumané dopisy psány. Korespondence Zdenky Hlávkové obsahuje převážně dopisy psané česky, dále také německy, rusky a francouzsky. Z důvodu mých jazykových znalostí jsou z rozboru vyloučeny francouzské dopisy. Stěžejní literaturou pro tuto část je kromě nich kniha Jany Stráníkové věnovaná dívčímu vzdělávání.[5]

Dopisy pocházejí z 80. a 90. let 19. století, vyjma listů, jež Zdenka psala své přítelkyni Kateřině Dlabačové v 60. letech. To předurčuje primární zaměření práce na dopisy vzniklé po svatbě. Dochovalo se téměř 300 přijatých dopisů a téměř 100 odeslaných, z toho pouze 9 z 60. let.

Třetí kapitola je syntézou první a druhé. Na korespondenci Zdenky Hlávkové, nejprve přijatou a poté odeslanou, aplikuji vymezená stanoviska. Rozbor probíhá v několika vrstvách: nejprve jsou dopisy rozděleny do skupin vytvořených na základě dobové literatury (sloučením více publikací, jelikož autoři nebyli ve svém dělení jednotní), poté hledám společné znaky uvnitř kategorií a na jejich základě se snažím vyvodit obecné závěry. Při analýze se vracím k tématům z druhé kapitoly a rozbor je aplikován dle potřeby jednotlivých skupin dopisů. Mimo pohledů dobových publikací jsou na zkoumanou korespondenci aplikovány moderní přístupy a poznatky, jako například současné pojetí tykání a vykání nebo určování stylizací a rolí, díky

[1] Kristýna REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové (1843-1902)*, diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2018.
[2] David R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi. Přátelství dvou manželských párů a jeho plody v českém a světovém umění*, Praha 2012.
[3] Tomáš W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky v souvislosti s komunikačními strategiemi v osobní korespondenci*, Praha 2011.
[4] Alois LODR, *Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecenáš*, Praha 1988.
[5] Jana STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*, Univerzita Pardubice 2013.

nimž je možné osvětlit místa, která dobové publikace opomíjí. Tím se analýza stává všestrannou.

Při psaní využívám kombinaci metod historických (především metoda sondy a biografická metoda) a v menší míře lingvistických. Výsledkem by mělo být zjištění objektivních (společenské postavení pisatelů, dobové zvyklosti) i subjektivních (povahové rysy, vyjadřovací schopnosti, psychický stav) faktorů, které psaní jednotlivých dopisů ovlivnily, což pomůže lepšímu poznání celé korespondenční kultury dané doby.

Byla zvolena metoda citování podle Českého časopisu historického. Citace pramenů, vyjma úryvků přejatých ze sekundární literatury, jsou uváděny transliterací, aby byla zachována jejich specifika. Odstavce v původním textu jsou naznačeny lomítkem. V případě cizojazyčných textů je uveden originál, volný překlad je k nahlédnutí v příslušné poznámce pod čarou.

Prameny jsou uloženy v Literárním archivu Památníku národního písemnictví a v soukromé sbírce Nadace Marie, Josefa a Zdenky Hlávkových na zámku v Lužanech. Citace lužanských pramenů jsou uváděny ve tvaru, jaký akceptuje majitel sbírky.

Práce obsahuje řadu jmen. V případě, že je osoba známá, jsou její biografické údaje uvedeny v poznámce u prvního výskytu jména, případně znovu, pokud osoba již dlouho zmíněna nebyla. Řada lidí bohužel zůstává neznámá či nedohledatelná.

1. ZDENKA HLÁVKOVÁ

Zdenka[6] Hlávková, rozená Havelková, se narodila 18. února 1843 v Nymburce do rodiny rytíře Matěje Havelky, poslance zemského sněmu a říšské rady a nositele vysokých státních vyznamenání. Díky jeho společenskému postavení a významu máme o Zdenčině dětství poměrně hodně informací. Ji a její sestru také zmiňují různé významné osobnosti dané doby, s kterými se Havelkovi dobře znali.[7]

1.1 Rodina

Nejprve bude pojednáno o Zdenčině rodině, což pomůže ilustrovat, jaký na ni měla vliv. Otec Matěj Havelka se narodil nejspíše r. 1809. Již při studiích na gymnáziu se aktivně účastnil obrozeneckých aktivit. Byl literárně činný, psal vlastenecké básně a písně a publikoval je,[8] což rozšířilo okruh jeho známých na novináře a básníky, Jaroslava Langera, Jana Slavomíra Tomíčka a Josefa Frantu Šumavského.[9]

Jeho kariéra začala u Magistrátu a trestního soudu v Praze. Pro nás jsou ale důležité roky 1842 – 1850, kdy působil jako magistrátní rada v Nymburce. Tehdy se mu narodily obě dcery, r. 1843 Zdenka a r. 1847 Miloslava.[10]

R. 1848 byl Matěj Havelka zvolen poslancem říšského sněmu ve Vídni a později působil též v Kroměřížském sněmu. Přikláněl se k staročechům, spolupracoval s Františkem Palackým.[11] Stejnou politickou orientaci a vlastenecké smýšlení lze v dospělosti spatřovat u Zdenky.

V roce 1850 se rodina přestěhovala do Rakovníka, kde Matěj Havelka získal post okresního soudce. Působil zde také jako člen obecního výboru.[12]

Roku 1855 se rodina opět stěhovala, tentokrát do Písku, kde zůstala až do r. 1863 nebo 1864. Do tohoto období spadá Zdenčino dospívání a další vzdělávání, které mělo zásadní vliv na zbytek jejího života (viz dále). Matěj Havelka se aktivně zapojil do chodu města a podílel se na

[6] Objevují se různé varianty Zdenčina jména. V této práci bude používána varianta, kterou preferuje i Kristýna Regnerová ve své diplomové práci, protože se tak Zdenka nejčastěji podepisovala.
[7] David R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi. Přátelství dvou manželských párů a jeho plody v českém a světovém umění*, Praha 2012, s. 27.
[8] Podrobněji viz: Tomáš W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky v souvislosti s komunikačními strategiemi v osobní korespondenci*, Praha 2011, s. 35-37.
[9] Kristýna REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové (1843-1902)*, diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2018, s. 21.
[10] Tamtéž, s 22.
[11] T. W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky*, Praha 2011, s. 35; D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 28.
[12] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 22-23.

založení vyšší dívčí školy, do níž obě jeho dcery nastoupily. Písecká domácnost Havelků sloužila jako místo setkávání místních obrozenců a večerů se aktivně účastnily i obě dcery.[13]

Rok před odchodem z Písku byl otec jmenován radou při obchodním soudu v Praze.[14] Následně se s rodinou do hlavního města přestěhoval, čímž započalo pro sestry Havelkovy nové období. Praha jim nabídla nové možnosti a obě sestry se zde hudebně uplatnily. Bylo to též poslední město, kam se rodina stěhovala.[15]

Kariéra Matěje Havelky se dále rozvíjela. Stal se vrchním radou a později dvorním radou zemského soudu v Praze. Také získal několik vyznamenání – Řád železné koruny (ten získal později i Josef Hlávka), Leopoldův řád a byl povýšen do šlechtického stavu.[16]

Tím se z jeho dcer staly šlechtičny. Zdenka o tento titul přišla sňatkem, materiálně si však polepšila a společensky rozhodně neupadla, Josef Hlávka byl ve své době velice uznávaný a známý.

Z povolání Zdenčina otce plynulo několik zásadních okolností. V prvé řadě to byla nutnost několikrát se stěhovat. Na všech místech, kde Havelkovi pobývali, si však našli přátele mezi tamější vlasteneckou elitou a zůstali s nimi v kontaktu ještě dlouho poté. Tito lidé měli také vliv na vzdělání nebo přinejmenším rozhled sester Havelkových, a mnozí z nich zůstali v kontaktu i s nimi samotnými. Odtud také pochází část okruhu lidí, kteří následně navštěvovali manžele Hlávkovi. Zdenčina síť kontaktů se ale dále rozvíjela při pobytu v Praze a nebyla závislá pouze na okruhu lidí kolem jejího otce.

Druhou okolností, která měla na rodinu rytíře Havelky vliv, bylo jeho vysoké společenské postavení. To bylo do jisté míry problémem, protože na jeho dcery kladlo určité nároky. Očekávalo se, že budou vzdělané a vlastenecky smýšlející, stejně jako jejich otec, což zajisté byly. Takto postavené ženy se však nemohly vdát jen tak za někoho – jejich případný manžel měl mít také dostatečně vysoké postavení, čímž se okruh nápadníků zužoval. Dalším důležitým aspektem povolání úředníka bylo to, že rodina měla určité prestižní postavení, ale tomu nemuselo odpovídat materiální zabezpečení, což byl i případ Havelkových; přátelé navštěvující Havelkovi v Písku si vyhradili, „*aby jim nebylo nic podáváno, snad jedině káva, aby svého hostitele nezatěžovali s případnými výlohami*.“[17] Rodina žila jen z otcova příjmu a do budoucna

[13] Tamtéž, s. 29-30.
[14] T. W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky*, Praha 2011, s. 37.
[15] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 34.
[16] D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 28.
[17] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 31.

se navíc muselo pomýšlet na patřičné věno pro dvě dcery. Nad rodinou visela i hrozba toho, že kdyby Matěj Havelka zemřel, rodina by zůstala zcela nezajištěna a její postavení by rázem výrazně kleslo.[18]

Takový rozpor mezi postavením a příjmy vedl k tomu, že byl u sester Havelkových rozvíjen hudební talent, což obě v dospělosti zúročily, když se živily samy (stále však bydlely s rodiči). Jejich příjmy by zřejmě dostačovaly k tomu, aby se uživily i bez rodičů, poslání zabezpečit dívky pro případ, že by jejich otec zemřel, se tak podařilo, a to důstojným a pro ženy vhodným způsobem: Miloslava se stala operní pěvkyní a Zdenka si vydělávala zpěvem a hrou na klavír.[19]

O čtyři roky mladší Míla prošla obdobnou výchovou jako její sestra a její vzdělání se také akcentovalo na hudbu. Uplatnila se v Českém zemském divadle v Praze a získala velké uznání. Její kariéru poprvé přerušila nervová choroba hlasu a definitivní konec nastal po sňatku s právníkem Karlem Pippichem. Odešla s ním do Chrudimi, kde spolu s ním pomáhala organizovat kulturní život. Zemřela mladá, ve věku 31 let, a zůstaly po ní dvě děti. Mladší Růžena svou matku přežila jen o čtyři roky, dožila se pěti let, zatímco syn Karel se stal další důležitou osobou v životě své tety Zdenky.[20] Zdenka na svou sestru vzpomínala do konce života a o Karla se snažila na dálku starat i po svém sňatku.

1.2 Vzdělání

Nyní se vraťme ke Zdence a jejímu vzdělání a připomeňme si, jak vypadalo školství kolem poloviny 19. století, abychom získali představu o tom, jaké dovednosti mohly mít různé sociální skupiny, na což navážeme v kapitole o dopisech.

Již od patentu Marie Terezie z r. 1774 trvala vzdělávací povinnost od šesti do dvanácti let, a to pro chlapce i dívky. Nejednalo se o povinnou školní docházku v dnešním smyslu, děti mohly docházet buď do školy triviální, hlavní nebo normální, anebo se vzdělávat doma a do školy docházet jen na přezkoušení. Školy na sebe nenavazovaly. Nejrozšířenější byly školy triviální (měly být v každé obci s farou, v odlehlých oblastech se zřizovaly ještě školy pobočné), kde se učily zpravidla jen nejzákladnější věci – číst, psát, počítat a náboženství. Podle možností mohla být výuka dále rozšířena. Více se toho mohly děti naučit v hlavních školách (zřizované v krajských a větších městech), kde se přidávaly různé další předměty. Výuka byla rozdělena

[18] Tamtéž.
[19] Tamtéž, 31.
[20] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 26.

do několika ročníků, což umožňovalo se žákům více věnovat, a učitelé bývali kvalitnější.[21] V Praze se nacházela škola normální, kde vyučovali odborníci ve svém oboru a při níž se nacházela přípravka pro učitele.

Reforma z r. 1805 podřídila školství dohledu církve. Po roce 1848 se dohled nad školstvím vrátil státu.[22]

Zdenka tedy vyrůstala v době, kdy byl systém elementárního vzdělání prakticky totožný s tím, jak byl zaveden v době Marie Terezie. Změna nastala až r. 1869, resp. 1870 tzv. Hasnerovou reformou, která prodloužila vzdělávací povinnost o dva roky.[23] To už je ale mimo náš zájem.

Po ukončení povinného vzdělání mohli chlapci pokračovat na gymnázium a posléze na univerzitu. V průběhu 19. století se vedle nich začínají objevovat školy odborné. Dívky z nižších vrstev ve 12 letech obvykle odcházely do služby. Bohatší mohly pokračovat ve vzdělávání s domácím učitelem, nebo ve 2. polovině 19. st. také využít možnosti vznikajících vyšších dívčích a jiných škol pro dospívající dívky. Další možností bylo poslat dceru do ústavu nebo penzionátu, a to buď domácího, nebo v cizině. Ústavy a penzionáty byly určeny pro šlechtičny a bohaté měšťanky.[24]

Přelomem ve vzdělávání dívek bylo otevření vyšší dívčí školy v Písku r. 1860, první u nás, na jejímž založení se podílel Zdenčin otec rytíř Havelka. O tři roky později byla vyšší dívčí škola založena i v Praze.[25]

Vzdělání Zdenky Hlávkové začalo se soukromým učitelem již v Nymburce, do veřejné školy tedy zřejmě nechodila. V Rakovníku se její edukace rozšířila o první soustavné vyučování hudby, již předtím ji a Miloslavu učil jejich otec.[26]

---

[21] Jana STRÁNÍKOVÁ, *Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století,* in: *Theatrum historiae* 8 (2011), s. 153. Srov. též Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska v dílně lidskosti: česká škola v 19. století očima účastníků,* Praha 2016. Nebo: Josef HANZAL, *Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848*, in: Sborník archivních prací 24/1976, s. 221–260.
[22] Radka BUKOVSKÁ, *Vývoj školské správy na našem území*, bakalářská práce, Právnická fakulta Masarykovy univerzity 2009/2010, s. 14-15.
[23] Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století.* Praha 2009, s. 200.
[24] Milena LENDEROVÁ (ed.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 92 – 94. Viz též Jana STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*, Univerzita Pardubice 2013.
[25] M. LENDEROVÁ (ed.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 94 – 95.
[26] T. W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky*, Praha 2011, s. 36.

Na Zdenčině a sestřině výchově se oba rodiče podíleli. Otec dcerám již od malička vymýšlel rytmické básničky a přání k svátku,[27] podle V. Pavlíčka „*s jasným mravním záměrem vést děti k rodičovské lásce a úctě.*“[28] Lze konstatovat, že výchovný záměr se podařil – především Zdenka měla k rodině až do smrti velmi kladný vztah.

Důraz byl kladen i na rozvoj vyjadřování, a to i v písemné podobě.

Matčin vliv se uplatnil v domácí sféře.[29] Rosalie (či Růžena), roz. Červinková,[30] učila dcery hospodárnému vedení domácnosti.[31] Tímto získané návyky Zdenka uplatnila při pozdějším soužití s Josefem Hlávkou, na jednu stranu významným mecenášem, na druhou známým skrblíkem.

Nezanedbatelný vliv na sestry měly i salóny, které se u Havelkových konaly v Písku. Kristýna Regnerová popisuje jejich roli: „*Otcovým hostům recitovaly, zpívaly, hrály na piano. Naopak i hosté se dcerám Matěje Havelky věnovali. Karel Ningr*[32] *jim přednášel o křížových výpravách, Zikmund s nimi četl Bolzanovy spisy. Sám Havelka dcerám přednášel o astronomii a vykládal jim astronomické zákony, učil je o silách centrifugálních a centripetálních.*"[33] Z uvedené citace vyplývá, že rozhled sester Havelkových musel být vskutku působivý.

Když byla v Písku založena vyšší dívčí škola, Zdenka i Míla do ní nastoupily a staly se vzornými žačkami. Uveďme na tomto místě vzpomínku Adolfa Heyduka,[34] kterou ve své knize použil též David Beveridge: „*Průmyslové škole* [v Písku] *dařilo se dobře a dobře se dařilo též vyšší české dívčí škole, rovněž první v Čechách. My, učitelé obou středních škol, vyučovali jsme na ní bezplatně a napsali jsme řadu menších knih s názvem Dívčí škola, výbor vědomostí pro dívky nutných a užitečných. Prof. Ningr napsal stručnou a pěknou knížku o české literatuře, prof. Pažout*[35] *napsal fysiku a přírodopis, prof. Myška nauku náboženskou a mravouku, prof.*

[27] Dochovány v osobním fondu Matěje Havelky, více viz T. W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky*, Praha 2011, s. 36, pozn. 127 a 128.
[28] T. W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky*, Praha 2011, s. 37.
[29] Srov. Jana STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti*, Univerzita Pardubice 2013, s. 103 a 179nn.
[30] Uváděno též jako Červenková, viz K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 24.
[31] Tamtéž, s. 25, též D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 29.
[32] Karel Ninger (1827 – 1913), středoškolský profesor, historik, buditel, autor publikací z oboru dějepisu.
[33] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 30.
[34] Adolf Heyduk (1835 – 1923), básník.
[35] Josef Pažout (1825 – 1867), středoškolský profesor, redaktor pedagogických časopisů, autor učebnic a práce z oboru geologie.

Ardelt[36] *nauku o dívčím tělocviku, prof. Tonner*[37] *chemii, jiní zase jiné a já konečně napsal stručné bájesloví slovanské a germánské, opatřiv je zároveň jednoduchými obrázky. Brzy přivábila tato dívčí škola mladé dívky z okolí, ano i z Prahy do Písku* […]*, a všecky ve snaze ušlechtilé zápolili* [sic] *v učení se všemu s dívkami z lepších píseckých rodin, z nichž v první řadě vynikaly obě slečny soudního rady Havelky: Zdeňka, později choť mecenáše Hlávky, a Milada* [Miloslava]*, choť JUDra Pippicha v Chrudimi.*"[38]

Pokud by k otevření školy nedošlo, zvažoval Matěj Havelka, že by dcery poslal do některého zahraničního ústavu.[39]

Když Zdenka do školy nastoupila, bylo jí už 17 let. V tu dobu jiné dívky vzdělání ukončovaly. Místo aby byla do školy poslána jen mladší Miloslava, začala tam chodit i „odrostlá" Zdenka, což můžeme chápat jako další doklad snahy rodičů zajistit dceři co nejlepší vzdělání.

1.3 Léta před svatbou

Mezi lety 1863-64 se Havelkovi přestěhovali do Prahy, kde žily obě dcery s rodiči až do svatby.[40] Navštěvovaly Pivodovu hudební školu. Miloslava se následně uplatnila jako operní pěvkyně, zatímco Zdenka zpívala a hrála na klavír při různých koncertech. Z první poloviny 70. let pocházejí různé doklady společného veřejného vystupování sester Havelkových. Stálejší pozici Zdenka získala zpěvem v dvorní kapli na Pražském hradě, vystupovala zde 17 let.[41]

Obě se staly členkami Amerického klubu dam a působily v jeho sboru.[42] Rozličné aktivity této instituce přispívaly jejich dalšímu rozvoji, navíc se tu setkávaly s dalšími představiteli elit své doby, jmenujme alespoň zakladatele klubu Vojtu Náprstka a jeho ženu Josefu, s níž si Zdenka dopisovala téměř až do smrti.[43]

Roku 1874 se Miloslava provdala za Karla Pippicha a její kariéra tím až na výjimky skončila. O čtyři roky později Miloslava zemřela, což byla pro Zdenku velká rána. Zdenka poté

[36] Bohdan Ardelt (1826 – 1910), středoškolský profesor v Písku, školní inspektor na Blatensku, autor pedagogických prací a prvního českého tělocvičného názvosloví.
[37] František Tonner (1837 – 1934), středoškolský profesor, poslanec, chemik, meteorolog.
[38] Adolf HEYDUK, *Vzpomínky literární,* Praha 1911, str. 18-20, in: D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 30.
[39] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 30.
[40] D. Beveridge tak soudí podle uvádění stejné adresy. Viz D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 31.
[41] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 34; D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 32-36.
[42] D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 33-35.
[43] Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, korespondence Josefy Náprstkové.

pokračovala ve vystupování s jinými partnerkami – z této doby je doložena Zdenčina známost s Antonínem Dvořákem a jeho ženou Annou.[44]

1.4 Manželství

Kdo vlastně byl Zdenčin nový manžel, Josef Hlávka? Připomeňme zde několika slovy jeho život.

Narodil se 15. února 1831 v Přešticích do rodiny úředníka Antonína Hlávky a Anny, roz. Stachové. Měl dva sourozence, staršího bratra Antonína a mladší sestru Matyldu. Alois Lodr uvádí, že rodina nebyla bohatá,[45] což vedlo k tomu, že si Josef Hlávka zachoval sklony k šetřivosti po celý život, i když byl již velmi dobře zajištěn.

Již v dětství se u Josefa projevil výtvarný talent, jenž ho přivedl ke studiu pozemního stavitelství na pražském Polytechnickém ústavu, kde velmi dobře prospíval. Začal se tehdy vlastenecky angažovat – stal se členem různých spolků, v roce 1848 se ve studentských legiích účastnil bojů, a začal se zajímat o vůdčí osobnosti národního obrození.[46]

Jeho studium pokračovalo ve Vídni na Akademii výtvarných umění, kde se z něj stal architekt. Zednickou praxi prováděl u Františka Schebka,[47] u něhož následně získal výuční list a později mistrovské vysvědčení.[48] Od Akademie obdržel stipendium, které mu umožnilo několik let cestovat po významných evropských metropolích a pořizovat studijní kresby nejrůznějších staveb. Po návratu začal podnikat jako stavitel a v menší míře i jako architekt. Pomohl mu v tom František Schebek, když Hlávkovi odkázal svou stavitelskou kancelář. Následovalo období, kdy se Josef Hlávka proslavil jako kvalitní stavitel a skvělý architekt – dokázal si poradit tam, kde jiní nevěděli a své projekty vždy dovedl do nejmenších detailů. Za své působení byl vyznamenán několika řády a tituly, Vídeň ho jmenovala svým čestným občanem.[49]

Finančně zajištěný, úspěšný a pracovitý Hlávka si ve svých 30 letech vzal Marii Čermákovou, dceru vrchního poštovního kontrolora. Marie byla s Josefem z matčiny strany vzdáleně příbuzná (Hlávkova babička byla Mariina teta),[50] což může být jedním z důvodů, proč si tchyně

[44] D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 39-41.
[45] Alois LODR, *Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecenáš*, Praha 1988, s. 9n.
[46] Alois LODR, *Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecenáš*, Praha 1988, s. 10-12.
[47] František Schebek (1814 – 1862), český stavitel ve Vídni, staročech.
[48] Tomáš W. PAVLÍČEK, *Rozbor korespondence Josefu Hlávkovi (Komunikační strategie, stylizace jednoho českého mecenáše a sebestylizace pisatelů dopisů)*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2006, s. 7.
[49] Alois LODR, *Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecenáš*, Praha 1988, s. 15nn.
[50] Tamtéž, s. 27.

se snachou velmi dobře porozuměly. Obě navíc pocházely z Přeštic a obě byly z pošťácké rodiny, tedy z podobných poměrů.

V následujících letech Hlávkova popularita dále stoupala a s ní i bohatství. Kromě zakázkových staveb postavil ve Vídni několik vlastních činžovních domů a do jednoho z nich v roce 1866 přesídlil i s Marií a její matkou Josefou Čermákovou. Hlávkův byt se stal dějištěm významných salónů. Pro svou matku Annu koupil velkostatek Lužany (ležící cca 3,5 km od jeho rodných Přeštic) i s třemi okolními dvory.[51]

Hlávkův vzestup byl však strmě ukončen. Dnes bychom řekli, že byl workoholik: v roce 1869 vlivem vysilující práce fyzické i psychické ochrnul na obě nohy, ale ani to mu nezabránilo alespoň omezeně v práci pokračovat – přestože byl na invalidním vozíku, na své stavby dohlížel alespoň zdálky. O čtyři roky později však nemoc postihla i zrak, což ho přinutilo stáhnout se do ústraní a naplno se věnovat léčení. Následující roky trávil střídavě v lázních v Karlových Varech, Francii a v Lužanech, jež mu matka vrátila.[52]

O správě panství a zemědělství Josef Hlávka nic nevěděl. Díky tomu našel nový směr, kterým mohl zaměřit své úsilí – studiem odborné literatury, konzultacemi s odborníky i s přáteli a všemožnými dalšími prostředky rychle dokázal panství povznést na vysokou úroveň. Dokonce zahájil výrobu vína a sýra.[53]

Když se však téměř vyléčil, onemocněla pro změnu jeho žena Marie a r. 1879 zemřela. Následující období bylo pro Hlávku těžké, Marie byla nejen jeho láska, ale i skvělá družka, která se o něj starala, když byl nemocný. Hlávka zahájil jednání o prodeji Lužan, které mu ji připomínaly, od prodeje ho však nakonec odradil jeho přítel Josef Jireček.[54,55]

Josef Hlávka se vrátil do veřejného života, vstoupil do politiky a založil nadaci České univerzitní nadání Josefa a Marie Hlávkových,[56] dodnes činné pod názvem Nadání Marie, Josefa a Zdenky Hlávkových.

Dostáváme se do bodu, kdy se součástí Hlávkova života stává Zdenka.

[51] Tamtéž, s. 31n.
[52] Alois LODR, *Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecenáš*, Praha 1988, s. 35-37.
[53] Tamtéž, s. 37n.
[54] Josef Jireček (1825 – 1888), český etnograf, literární historik, vydavatel staročeské literatury a politik.
[55] Tamtéž, s. 39-41. Též T. W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky*, Praha 2011.
[56] T. W. PAVLÍČEK, *Rozbor korespondence Josefu Hlávkovi*, bakalářská práce, FF UK 2006, s. 8.

Zdenka se s Josefem seznámila při přátelských hovorech, které Hlávka pořádal ve svém bytě ve Vídni. Slovy Karla Mattuše:[57] „*Také dvorní rada Matěj Havelka, znamenitý právník a spoluvlastenec, býval občas hostem Hlávkovým; ten někdy přivedl s sebou dceru Zděnku* [sic] *a nikdo z přítomných nebyl by tušil, že ona stane se druhou Hlávkovou manželkou*.“[58]

Karel Mattuš se na Zdenku zpočátku nedíval příliš nadšeně, ale pak dodává, že lepší manželku Hlávka zvolit nemohl pro její vlastenecké cítění.[59] Níže uvidíme, že nevynikala pouze jím.

Svatba Josefa Hlávky se Zdenkou Havelkovou se konala 26. září 1886.[60]

Proč se Zdenka rozhodla provdat až ve věku 43 let? Najít partnera, který by měl stejné, či alespoň podobné sociální postavení nebylo nic jednoduchého. Mnohé mohlo odrazovat i Zdenčino vysoké vzdělání.[61] Josef Hlávka sice neměl šlechtický titul jako Zdenka, ale byl velmi vážený a uznávaný a byl výrazně bohatší.[62] Byl pro ni tedy logická volba.

Jistě našli společné zájmy. Měli podobné názory na politiku, českou kulturu a umění. Svým spojením vzájemně rozšířili kontakty s vůdčími osobnostmi své doby, čímž se Zdence otevřely nové obzory.[63]

Sňatek pro Zdenku znamenal i zabezpečení do budoucna.[64] Zajisté bylo snazší pomýšlet na stáří s manželem než na nutnost živit se sama až do smrti. Po svatbě se vzdala veřejného vystupování.[65]

Již víme, že Zdenka nebyla architektovou první ženou, musela žít ve stínu předešlé Marie (zesnulé před 4 lety), kterou si Hlávka vzal (na rozdíl od Zdenky) z lásky. Karel Mattuš situaci komentoval slovy: *„… pozoroval jsem, kterak těžce nese Hlávka ztrátu své choti, na níž celou bytostí svou visel. Jen znenáhla dovedl ho život zase zajímati…*“[66]

---

[57] Karel Mattuš (1836 – 1919), právník, samosprávní a politický pracovník, autor politických spisů.
[58] D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 69.
[59] Tamtéž, s. 70-71.
[60] Tamtéž, s. 67.
[61] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 46-49. Srov. Milena LENDEROVÁ (ed.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 96nn.
[62] K nerovnosti tohoto sňatku více T. W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky*, Praha 2011, s. 41.
[63] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 47-50.
[64] Srov. Milena LENDEROVÁ (ed.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 163nn.
[65] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 46.
[66] Vzpomínka Karla Mattuše viz D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 68.

Mariina matka Josefa Čermáková,[67] jak uvádí Alois Lodr,[68] bydlela s Hlávkovými i po smrti své dcery, sama přitom zemřela jen rok a půl před Zdenkou. Zdá se, že dělala, co mohla, aby nové manželce svého zetě znepříjemnila život – našeptávala mu například klepy o tom, že Zdenka by byla ráda, kdyby Hlávka odkázal svůj majetek jejímu synovci Karlu Pippichovi, což neměl v žádném případě v úmyslu, a toto podezření jen ještě utvrdilo Hlávku v nepřátelství vůči Karlovi a podrývalo jeho vztah se Zdenkou.[69]

Josefova matka vdova Anna Hlávková ze synova druhého manželství také nebyla nadšená.[70] Sama v Lužanech také trávila hodně času, přestože měla byt v Přešticích.[71] Zemřela r. 1893 ve věku 92 let.[72] Tchýninu nepřátelství se však nelze divit – zatímco Marie byla Annina příbuzná, pocházející z podobných poměrů, Zdenka představovala cizí vliv, vzdělanou měšťanku velmi dobře si vědomou svého postavení, *hudebnici,…* Pocházela z úplně jiného prostředí, měla jinou výchovu; byla prostě *ta druhá*.

Kromě nevděčné role druhé manželky musela Zdenka v Hlávkově nepřítomnosti obstarávat různé úkoly, kterými ji pověřil. Vždy jí zanechal seznam toho, co má vykonat, až bude pryč. „S*tarala se o rybník, sad a květiny, o drůbež, domácnost, kuchyni, vinici, lisovnu a sklep.* […] *dohlížela na odvoz sena, slámy, brambor a ovoce*. […] *rozesílala podle Hlávkova seznamu přátelům a známým ovoce, zajíce, bažanty a koroptve, napínala plátno na révu a při slunečném počasí je zase shrnovala…*“[73] Někdy si mu stěžovala, že jí toho zadává až příliš, přesto však úkoly plnila pokorně a některé činnosti si oblíbila, například krmení kaprů v rybníce.[74]

Oblíbila si také lužanský park a kapli, ve které hrála na varhany a zpívala.[75]

Kromě péče o Lužany se starala i o četné hosty, kteří zámek navštěvovali.

Před smrtí Marie toužil Hlávka, spolu s přítelem Josefem Jirečkem, povznést své sídlo na „duchovní centrum české vědy“,[76] měli se sem sjíždět vědci a umělci a v příjemné atmosféře

[67] Ve svém deníku ji Zdenka nazývá výhradně „stará Čermáková“, viz. K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 53.
[68] A. LODR, *Josef Hlávka*, Praha 1988, s. 223-224. – bez uvedení zdroje
[69] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 53-54.
[70] Komplikovaný vztah s tchýněmi Zdenka Hlávková líčí ve svém deníku, editovaném v bakalářské práci: Kristýna REGNEROVÁ, *Každodenní život na zámku Lužany za časů Josefa Hlávky*, bakalářská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2006.
[71] A. LODR, *Josef Hlávka*, Praha 1988, s. 224. – bez uvedení zdroje
[72] A. LODR, *Josef Hlávka*, Praha 1988, s. 247, poznámka č. 2.
[73] A. LODR, *Josef Hlávka*, Praha 1988, s. 221.
[74] Tamtéž, s. 123.
[75] D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 73-74. Viz též K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 73.
[76] T. W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky*, Praha 2011, s. 49

tvořit. S tímto záměrem byly Lužany přestavovány,[77] všechno zde mělo mít určitou funkci. Z toho plyne i snaha o to, aby byl zámek co nejvíce soběstačný.[78]

Tento cíl se podařilo splnit až po Mariině smrti. Hlávka sice nejprve zamýšlel Lužany prodat a na své sny rezignoval, nakonec se tak však nestalo. Kristýna Regnerová uvádí, že hosté začali Lužany vyhledávat až po Hlávkově druhém sňatku.[79] Našlo se nemálo bližších či vzdálenějších přátel (představitelů tehdejších elit), kteří sem opakovaně zavítali, mnohdy i v době, kdy zde Hlávka nepobýval.[80] Zdenka navíc rozšířila Hlávkův okruh přátel o hudebníky (v prvé řadě Antonína Dvořáka, jehož si velmi vážila) a z části nasměrovala Hlávkovo mecenášství tímto směrem.[81]

Zdenčina korespondence je plná dopisů, v nichž pisatelé děkují za příjemný pobyt v Lužanech, nebo domlouvají svůj příjezd. Mnoho pisatelů se na Hlávkovu ženu také obracelo s žádostí o přímluvu nebo i o peněžní výpomoc.[82] Tomu bude věnována pozornost v samotném rozboru korespondence ve třetí kapitole.

Život s Josefem Hlávkou se celkově velmi lišil od dob, kdy byla Zdenka svobodná. Odešla z Prahy, a tedy přestala žít s rodiči. Místo veřejného koncertování přijala roli hospodyně na venkovském zámečku, přičemž se musela začlenit do domácnosti, kde kromě tchýně pobývala navíc i matka zesnulé první ženy. Obě vdovy jí dávaly najevo, že je nevítaná. Vedení hospodářství tohoto rozměru znala jakožto dcera úředníka zřejmě jen teoreticky. Pomáhaly jí manželovy seznamy povinností, kterých však nebylo málo. O mnoha věcech nesměla rozhodnout sama, proto část její korespondence obsahuje dotazy manželovi, jak se má zařídit.[83] Na druhou stranu se jí díky manželovi otevřely nové možnosti.

Život manželů Hlávkových se neodehrával jen v Lužanech. Po Mariině smrti Hlávka odešel opět do Vídně, kde se s ním seznámila Zdenka. Beveridge uvádí, že pokud Hlávka potřeboval kvůli práci pobýt v Praze, využíval nejprve pohostinnosti Mariiných a poté Zdenčiných rodičů.[84] Teprve v roce 1887, rok po svatbě se Zdenkou, koupil v Praze dům, který bylo nejprve potřeba zbourat a postavit nový. V roce 1891 do něj Josef se Zdenkou přesídlili z Vídně. Nyní

[77] Přestavba probíhala až r. 1886-1887, tedy těsně po sňatku se Zdenkou. Viz K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 66.
[78] Srov. Kristýna REGNEROVÁ, *Každodenní život na zámku Lužany za časů Josefa Hlávky*, bakalářská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2006.
[79] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 66.
[80] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 71 – 72.
[81] T. W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky*, Praha 2011, s. 32.
[82] Tamtéž, s. 44.
[83] Viz též F. ŠMAHEL (ed.), *Hlávkovy Lužany*, Praha 2014, s. 123.
[84] D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 183.

tedy střídali lužanský pobyt s pražským. V Lužanech setrvávali obvykle od května do poloviny listopadu, přičemž Hlávka musel často pracovně odjet, a také se léčil v Karlových Varech.[85] Vídeňského bytu se tedy nevzdal, ale pobýval v něm již bez Zdenky, které se Vídeň a s ní spojené dlouhé cestování nelíbilo.[86]

Kromě manželů Hlávkových se do nového domu přestěhovali i Zdenčini rodiče, její bratranec František Havelka, který se stal správcem, a Julius Zeyer.[87]

Když Zdenka pobývala v Praze, mohla si odpočinout od obou tchýní, setkat se s rodiči a vedení hospodářství vyměnit za společenský život. Ve Vídni i v Praze Hlávkovi pořádali každý pátek salóny, které sloužily nejen vzájemnému setkávání české inteligence, ale jako vedlejší produkt též k navazování nových kontaktů – hosté s sebou občas přivedli někoho nového.[88] Význam těchto posezení pro českou vlasteneckou elitu byl značný. „Pátečních večerů" se účastnil i Antonín Dvořák s manželkou, hrával se Zdenkou čtyřručně na klavír. České kvarteto,[89] jež si Zdenka oblíbila, zde zkoušelo, zda sklidí úspěch, než začalo působit veřejně.[90]

Přestože Prahu si Zdenka oblíbila již jako svobodná, do Lužan se vždy vracela ráda. Kromě negativních stránek jí poskytovaly také odpočinek, měla ráda park a těšila se, až si zahraje v kapli.[91]

Pokročme nyní v životě Hlávkovy ženy dále. Zdenka vždy toužila podívat se do zahraničí[92] a ke konci života (r. 1900) se jí přání splnilo. Vydala se na světovou výstavu do Paříže. Manžel s ní kvůli práci a zdravotním problémům nejel, proto ji doprovázeli manželé Müllerovi.[93] Cesta do Paříže nevedla přímo, podle dobových zvyklostí se zastavili i v jiných významných evropských městech. Kromě světové výstavy si návštěvníci prohlédli další „turistické cíle" Paříže.[94]

[85] F. ŠMAHEL (ed.), *Hlávkovy Lužany*, Praha 2014, s. 122-123.
[86] D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 187.
[87] D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 183 – 185.
[88] Tamtéž, s. 68 – 69 a 185.
[89] Umělecký soubor činný mezi léty 1892 a 1934, světové známosti. Členové: Karel Hoffman, Josef Suk, Oskar Nedbal a Otto Berger, později též Jiří Herold, Hanuš Wihan a Ladislav Zelenka.
[90] D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 226 a 229.
[91] Tamtéž, s. 73-74. Viz též K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 73.
[92] A. LODR, *Josef Hlávka*, Praha 1988, s. 225.
[93] Josef Müller (1834-1910), numismatik, ředitel hlavní mincovny ve Vídni a politik. Viz K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 75.
[94] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 74 - 78.

Z této cesty se dochovalo množství dopisů a pohlednic, mezi nimi i 3 ze 7 dochovaných dopisů, které Zdence napsal Josef Hlávka.[95]

Zdenka Hlávková trpěla dlouhodobými zdravotními problémy, nejsou nám však přesně známy. Prvně onemocněla již krátce po svatbě.[96] Na chatrné zdraví si v korespondenci stěžuje průběžně, nejednalo se však o nic vážného – nebo své problémy Zdenka bagatelizovala. Když onemocněla naposledy, dlouho ještě vystupovala, jako by byla zdráva, a nikoho nenapadlo, že by mohla zemřít.[97]

Svůj konec očekávala zřejmě již v roce 1897, kdy sepsala závěť. Obrací se v ní na svého manžela, láskyplně se s ním loučí, ale také mu svěřuje, že s ním nebyla zcela šťastná.[98] Ze světa odešla ale až 29. března 1902, ve věku nedožitých 60 let, kvůli onemocnění ledvin či jater.[99] Přála si být pohřbena se svými rodiči, z neznámých důvodů ji však Josef Hlávka uložil do rodinné hrobky, kterou nechal vystavět v Přešticích.[100] Odpočívá tak dodnes vedle svého manžela a jeho první ženy Marie.

2. DOPISY

Ottův slovník naučný u hesla „dopis" uvádí, že se jedná o „*písemné sdělení rázu soukromého i veřejného*".[101] Velice stručná definice, avšak výstižná. Pokud bychom se snažili dopis (též list nebo psaní) definovat blíže, narazili bychom totiž na problém. Dopis je útvar nejednoznačný – stojí na pomezí dialogu a monologu, psanosti a mluvenosti, nelze ho řádně vymezit po formální stránce.[102] Prolínají se v něm prvky jiných slohových útvarů. Přestože autoři různých odborných publikací se dopis vymezit pokoušeli,[103] někteří dokonce mluví o funkčním epistolárním stylu,[104] v poslední době se pomalu začíná prosazovat hledisko jeho různorodosti.

[95] Tamtéž, s. 52 – 53, uloženy v zámečku v Lužanech.
[96] T. W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky*, Praha 2011, s. 41
[97] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 80.
[98] D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 74-75.
[99] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 80.
[100] D. R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi*, Praha 2012, s. 75.
[101] Heslo *Dopis*, in: Ottův slovník naučný, VII, Praha 1893, s. 846.
[102] Lucie SAICOVÁ RÍMALOVÁ, *O dopisech…,* in: Robert ADAM (eds), *Božena Němcová. Korespondence III. 1857-1858*, Praha 2006, s. 8.
[103] Blíže viz Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*, Praha 2005, s. 11-17.
[104] Jana a Bohuslav HOFFMANOVI, *Dialogické interpretace*, Praha 2015, s. 15.

Listy se tak mohou řadit ke stylu administrativnímu, běžně dorozumívacímu (soukromé dopisy, ale ne vždy), ale i publicistickému nebo uměleckému.[105]

Termínem blízkým dopisu je korespondence. Korespondencí rozumějme soubor více dopisů, v případě této práce všechny (známé) dochované dopisy, které napsala Zdenka Hlávková, nebo jí byly adresovány. Dopisy je třeba vnímat v kontextu celého korespondenčního styku, tedy dopisů, které již adresát obdržel dříve, ale též těch, jež teprve budou napsány jako odpověď.[106] To vzhledem k torzovitosti není vždy jednoduché. Vnímání zkreslují i „prázdná místa" daná osobním setkáním účastníků.[107]

S výjimkou listů psaných Kateřině Dlabačové[108] se dochovaly pouze dopisy po Zdenčině vstupu do manželství. Většinou známe jen jednoho z účastníků písemného styku, odpovědi se většinou nedochovaly, nebo mi nejsou v době psaní práce známy. To ztěžuje plné pochopení komunikačního kontextu, nicméně jistou míru analýzy umožňuje, a pro účely této práce, která se nesoustřeďuje na dlouhodobé sledování korespondenčních vztahů a zkoumá dopisy z jiných hledisek, je tudíž dostačující.

2. 1 Dopisy v 19. století

Jak bylo řečeno výše, dopisy se vyznačují velkou různorodostí. Každý pisatel má svůj styl, svou osobitost, která se do jeho textů promítá.[109] Tato osobitost je výsledkem několika faktorů: vzdělání pisatele, jeho korespondenční praxe (listy někoho, kdo jich již napsal stovky, vypadají jinak, než listy člověka, který jich napsal jen několik), věku (dopisy se s věkem mohou proměňovat, což souvisí nejen s předchozím bodem), pohlaví (ženám bývala přisuzována větší citovost[110] a dostávalo se jim jiného vzdělání) a charakteru.[111]

[105] Tamtéž.
[106] Tamtéž, s. 16.
[107] Lucie SAICOVÁ RÍMALOVÁ, *O dopisech…,* in: Robert ADAM (eds), *Božena Němcová. Korespondence III. 1857-1858*, Praha 2006, s. 8-9.
[108] Kateřina Emlerová, roz. Dlabačová (1843 - ?), r. 1865 provdaná za Josefa Emlera (1836 – 1899), historika, archiváře a vydavatele edic.
[109] Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, *O dopisech…,* in: Robert ADAM (eds), *Božena Němcová. Korespondence III. 1857-1858*, Praha 2006, s. 8-13.
[110] Tamtéž, s. 12-13.
[111] Podobně Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, *O dopisech…,* in: Robert ADAM (eds), *Božena Němcová. Korespondence III. 1857-1858*, Praha 2006, s. 10.

Dalším zásadním rysem, jenž má na podobu dopisu vliv, je přizpůsobení se tomu, komu byly určeny.[112] Lucie Saicová Římalová mluví o přizpůsobení obsahu a užitých jazykových prostředků vzájemnému vztahu pisatele a adresáta a jeho povaze.[113]

Podívejme se nyní blíže na to, jak se na dovednosti napsat list podílelo vzdělání. V 19. století dochází k velkému rozvoji školství. A byla to právě škola, v níž se děti seznamovaly s žánrem dopisu a učily se jej napsat. Jak bylo pojednáno v první kapitole, úroveň škol se však lišila. Zatímco školy triviální dosahovaly nevalné úrovně, v hlavních měli žáci šanci naučit se více. Nejlépe vzdělaní bývali lidé, kteří měli domácího učitele a ti s vyšším než elementárním vzděláním.

Výuka slohu kladla velký důraz právě na list jakožto druh písemnosti, s níž se mohl v dospělosti setkat prakticky každý. Dopisu měl být věnován prostor i na školách venkovských.[114] Učitelé však měli činit rozdíly mezi chlapci a dívkami – lepší průpravy se dostávalo chlapcům, u dívek byla tato znalost považována za méně důležitou.[115] Úroveň dosažených znalostí byla navíc u dívek z nejnižších vrstev ještě snížena nepravidelnou nebo žádnou docházkou do školy zapříčiněnou kromě potřeby vypomáhat s hospodářstvím také despektem ke vzdělání.[116]

Základní znalosti nabyté elementárním vzděláním bylo možno rozšířit na některém z vyšších stupňů edukace – v případě dívek v penzionátech, později ve vyšších dívčích a jiných jim určených školách, ústavech a kurzech. Lepší úroveň slohu lze tedy očekávat od žen z vyšších středních a vyšších vrstev, případně v církevním prostředí.[117] Zatímco lidé vzdělaní, kteří pilně korespondovali celý život, produkovali dopisy lehce, přirozeně, v některých případech dokonce s výraznými projevy uměleckého talentu[118] (v tomto souboru např. dopisy básníků Julia Zeyera a Adolfa Heyduka), lidé s minimálním vzděláním investovali veškerou energii do samotné snahy nezpronevěřit se při psaní dobovým normám[119] a list pro ně byl jen nositelem sdělení.[120] V našem souboru se nachází především dopisy kultivované, psané lidmi (muži i ženami) vysoce vzdělanými, dále zde najdeme dopisy lidí ze středních vrstev. Zajímavou výjimkou je několik

[112] Tamtéž, s. 8. Též v dobových příručkách uvedených dále.
[113] Tamtéž, s. 12.
[114] Od r. 1805, viz Jana STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti*, Pardubice 2013, s. 92.
[115] Tamtéž, s. 92-99.
[116] Tamtéž, s. 86-90.
[117] Tamtéž, s. 110-112.
[118] V horních vrstvách byla vysoká úroveň dopisu dokonce nutností reprezentující pisatele a jeho původ. Viz J. STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti*, s. 92.
[119] *O uspůsobení mládeže k skládání písemností v životě praktickém potřebných*, in: Školník, časopis katolického učitelstva světského i duchovního, roč. 13., č. 23, Praha 1873, s. 152-155.
[120] J. STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti*, s. 92.

žádostí o finanční podporu staré vdovy Barbory Groshamové z Prahy pocházející pravděpodobně z nižšího řemeslnického prostředí.

Na pomoc žákům i učitelům byly vydávány učebnice slohu, podle nichž se mělo postupovat. Přesné informace o podobě slohové výuky Zdenky Hlávkové chybí. Na vyšší dívčí škole v Písku se užívala série učebnic *Dívčí škola. Stručný výbor vědomostí českým dívkám nejpotřebnějších od učitelstva vyšší dívčí školy písecké,* vycházející od r. 1860, v níž se slohem zabýval Vojtěch Lešetický.[121]

Praktičtěji je zaměřena např. *Nauka o skládání listův a písemností jednacích. Pro vrchní třídu městských škol*[122] z r. 1862. Významná byla též učebnice Vincenta Bíby *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem. Ku prospěchu žáků v hlavních, nižších reálních a průmyslových školách,*[123] která vyšla poprvé r. 1848.[124] Všechny tyto knihy se dají použít k porovnání toho, jak asi probíhala výuka slohu v době Zdenčina dospívání. Jedná se však o výuku na vyšším stupni, jíž se nedostalo lidem s pouze elementárním vzděláním. Učebnice určené jim byly stručnější a znalosti chudší.[125]

Kromě školních učebnic vznikaly v 19. století (a především jeho 2. polovině) také korespondenční příručky, které byly určeny široké veřejnosti, především však nižším středním vrstvám, jimž sloužily v případě potřeby jako rozšíření základních znalostí ze školy. Jako příklad použijme publikace *Domácí tajemník*[126] P. J. Šulce a *Dopisovatel*[127] Jakuba Malého.

---

[121] Lešetického Nauka o slohu z této série vyšla prvně r. 1863. Viz J. STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti*, s. 97.

[122] *Nauka o skládání listův a písemností jednacích. Pro vrchní třídu městských škol*, Vídeň 1862, dostupné také z: https://books.google.cz/books?id=L836ANmkCfIC&pg=PA38&dq=skl%C3%A1d%C3%A1n%C3%AD+dopis%C5%AF&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiUx4T-9r3tAhWvsaQKHS6HCuIQ6AEwCXoECAgQAg#v=onepage&q=skl%C3%A1d%C3%A1n%C3%AD%20dopis%C5%AF&f=false (ověřeno 30.12.2020).

[123] V této práci použito vydání z r. 1863: Vincenc Dominik BÍBA, *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem. Ku prospěchu žáků v hlavních, nižších reálních a průmyslových školách*, Praha 1863, dostupné také z: https://books.google.cz/books?id=RklgrrgBFj8C&pg=PP3&dq=b%C3%ADba+naveden%C3%AD+k+p%C3%ADsemnostem&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwjAlaP7o77tAhUIxRQKHWChA1sQ6AEwAHoECAAQAg#v=onepage&q=b%C3%ADba%20naveden%C3%AD%20k%20p%C3%ADsemnostem&f=false (ověřeno 30.12.2020).

[124] J. STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti*, s. 96.

[125] K vyučování slohu na elementární škole více viz Josef HUBÁČEK, *Počátky vyučování slohu na české škole*, Hradec Králové 1980.

[126] P. J. ŠULC, *Domácí tajemník. Návod k dělání dopisů, listin domácích i úředních nejvíce potřebných v životě občanském*, Praha 1876, dostupné také z: https://books.google.cz/books?id=S1C-orC9GVAC&pg=PP3&dq=dom%C3%A1c%C3%AD+tajemn%C3%ADk&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwjx4IL-jL7tAhWoBWMBHSGUAw8Q6AEwAnoECAcQAg#v=onepage&q=dom%C3%A1c%C3%AD%20tajemn%C3%ADk&f=false (ověřeno 30.12.2020).

[127] Jakub MALÝ, *Dopisovatel. Navedení ke spisování listů a psaní všeho druhu, s bohatou sbírkou nejrozmanitějších vzorů*, Praha 1869, dostupné také z:

V této práci jsou využity zejména pro ilustraci dopisové kultury 2. poloviny 19. století, kterou učebnice odrážejí v menší míře a která je jinak jen obtížně zjistitelná.

Učebnice i korespondenční příručky obvykle pojednávaly o důležitosti dopisů, o jejich formálních náležitostech (volba papíru, obálka, pečeť), vyjmenovávaly různé typy písemností, s nimiž se žák mohl v budoucnu setkat, zpravidla obsahovaly i jejich vzory – fiktivní dopisy a jiné písemnosti, které kopírovaly dobové zvyklosti. Bíbova učebnice přitom přebírá i psaní skutečných lidí, významných osobností dané doby, kteří normu de facto definovali. V učebnicích bývala také různá cvičení sloužící k rozvinutí žákových vyjadřovacích schopností. Některé pojednávaly i o titulatuře, kterou bylo vhodné používat.[128]

Pokud učebnice nebo příručky obsahovaly vzory, málokdy bychom mezi nimi našli ženská psaní, a když ano, tak ženy častěji vystupovaly v roli adresátky. Předlohy, v nichž se objevuje žena – pisatelka, se začínají objevovat až v polovině 19. století, nejprve v díle Vincenta D. Bíby a následně pomalu v dalších.[129]

„*Muži píšeme jinak nežli* ženské*; jest to již zvykem, že těmto prokazuje se jakási větší šetrnost v našem životě společenském – a zvyku tomu podrobiti se nutno – nechceme-li považováni být za nevzdělance*,“[130] radí v roce 1876 P. J. Šulc. Upozorňuje tedy pisatele (muže), že píší-li ženě, musí psát jinak, než jak jsou běžně zvyklí. Jakub Malý nám tento rozdíl přibližuje více: muž píšící ženě jí má prokazovat patřičnou důstojnost a neměl by nijak urazit „její něžný cit“ – ženy tedy pokládá za citlivější stvoření, jak bylo v té době obvyklé. „*Naopak ženská píšící mužskému nezapomínej nikdy na onu skromnost, která jest tak krásnou a milou ozdobou jejího pohlaví*.“[131] Ženy tedy mají být skromné, dodává opět v souladu s dobovým pojetím ženy.

Abychom tedy shrnuli dobové znalosti slohu, lidé s elementárním vzděláním odcházeli ze školy s minimální znalostí psaní korespondence. Měli umět zformulovat základní administrativní písemnosti, jež by mohli využít při výkonu svého řemesla. Požadavky na dívky přitom byly nižší. Výuka na venkovských školách hlavně v 1. polovině 19. století nedosahovala valné úrovně, lidé po absolvování povinné docházky zůstávali pologramotní, reálnou znalost slohu

https://books.google.cz/books?id=H94mmHmKkY8C&pg=PP7&dq=jakub+mal%C3%BD+dopisovatel&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiSgb-voL7tAhXYDGMBHSDgBo0Q6AEwAHoECAAQAg#v=onepage&q=jakub%20mal%C3%BD%20dopisovatel&f=false (ověřeno 30.12.2020).

[128] J. STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti*, s. 94-96.

[129] Tamtéž.

[130] P. J. ŠULC, *Domácí tajemník*, Praha 1876, s. 9.

[131] Jakub MALÝ, *Dopisovatel*, Praha 1869, s. 51.

nelze tedy předpokládat.[132] Lepší znalosti získávali žáci hlavních škol. Ti měli dokázat sestavit různé typy písemností a prakticky je uplatit ve svém pozdějším životě. Na vyšších stupních vzdělávání docházelo ke z-dokonalování a tříbení písemného projevu. Nejlepších výsledků dosahovali lidé, kteří svůj projev dále kultivovali a písemnosti často produkovali.

Dospělým jedincům mohly ke zlepšení psaného projevu sloužit korespondenční příručky.

Informace o dosaženém vzdělání pisatele nám umožňuje definovat předpokládanou úroveň jeho písemného projevu a naopak podle úrovně stylistického vyjádření můžeme předvídat vzdělání, jehož se pisateli dostalo.[133]

Učebnice slohu a korespondenční příručky nám zas pomáhají odhalit, jaké byly dobové korespondenční normy, jak měl dopis „správně" vypadat, což bude předmětem následujících kapitol.

2. 2 Vnější stránka

Při rozboru korespondence z 19. století je zajímavé sledovat její vnější znaky a formální náležitosti. Podívejme se tedy na to, co měl dopis splňovat, aby odpovídal dobovému úzu.

2. 2. 1 Papír a rozložení textu

Použitý papír měl být „*čistý, nepříliš hrubý a po stranách ořízntuý*",[134] barevný papír se směl použít pouze v důvěrných psaních. Dopisy představeným a výše postaveným osobám se měly psát na přeložený půlarch.[135] Dopisy přátelům stačilo psát na osmerkový formát. Nejvýše postaveným lidem (např. panovníkovi) se naopak slušelo poslat list na celém archu. Bylo třeba nechávat dostatečné okraje, přičemž platila úměrnost čím výše postavený adresát, tím větší okraje.[136] Při následné analýze na to bude poukázáno u jednotlivých pisatelů.

Další stránkou, kterou lze u dopisního papíru zkoumat, jsou případné obrázky, veduty, medailonky, erby a další ozdoby.

2. 2. 2 Obálka a pečeť

Autoři se shodovali, že obálku není nutné použít jedině u dopisů přátelům, v tomto případě stačilo dopis složit a zapečetit. Obálku však bylo lepší použít vždy, protože chránila list před

[132] J. STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti*, s. 93
[133] J. STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti*, s. 11-12.
[134] Vincenc Dominik BÍBA, *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem*, Praha 1863, s. 167.
[135] Tamtéž, s. 166-167.
[136] P. J. ŠULC, *Domácí tajemník*, Praha 1876, s. 13.

zašpiněním. Doporučoval se červený vosk, případně oplatková pečeť.[137] Uzavřený dopis bylo třeba správně nadepsat s použitím příslušných titulů a správně uvedenou adresou.

2. 2. 3 Titulatura

Měšťany se doporučovalo oslovovat „Vysoce vážený“ nebo „Velevážený pane“, uvnitř dopisu pak „Vašnosti“ nebo „Vy pane“, v podpisu „Vašnostin oddaný“ či „Váš k službám volný…“. Na obálce mohlo být uvedeno například „Blahorodému pánu“. Jiné tituly se užívaly pro oslovení církevních hodnostářů, šlechticů a úřadů.[138]

Pro oslovení žen se užíval titul odvozený od mužského, u provdaných žen podle titulu manžela, přičemž se však neměly oslovovat mužovým povoláním (ne paní profesorka, ale paní profesorova).[139]

Zdenka Hlávková bývá nejčastěji oslovována „Milostivá paní“ a „Velectěná paní“, „Vysoce ctěná paní“ nebo „Vysocevážená Paní“, dále „Vzácná paní“, „Vážená, šlechetná paní“ a různými kombinacemi jako „Vysocevážená milostivá paní“ apod. Oslovení tedy odpovídá vysokému měšťanskému postavení jejího manžela.

Svobodné dívky nižšího stavu bylo radno oslovovat „panna“, vyššího stavu (např. zámožné měšťanky) „slečno“, v případě ještě vyššího postavení (dcera nižšího šlechtice) „milostivá slečno“. Dceři významného měšťana se tedy mohlo říkat „Vysoce vážená (blahorodá) slečno“, uvnitř dopisu pak „Vašnosti“, na obálce mohlo být uvedeno „Blahorodé slečně“.[140]

Příručky neřeší oslovování rodičů dětmi a mezi přáteli, ale dávají takové dopisy alespoň do vzorů. Autoři zřejmě předpokládají znalost zdvořilostních forem v komunikaci v rámci rodiny a v přátelských kruzích a ve svých radách se omezují na jiné komunikační situace. Jakub Malý pouze konstatuje: „*Důvěrným psaním se od etikety žádné titulatury nepředpisují*.“[141]

Doboví autoři bohužel vůbec neřeší oslovování vdov.

2. 2. 4 Písmo

Může být úhledné, velké nebo malé, rukopis vypsaný nebo školácký… Při analýze si písma stručně povšimneme.

---

[137] Vincenc Dominik BÍBA, *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem*, Praha 1863, s. 167nn; P. J. ŠULC, *Domácí tajemník*, Praha 1876, s. 13-17; *Nauka o skládání listův a písemností jednacích*, Vídeň 1862, s. 38n.
[138] Vincenc Dominik BÍBA, *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem*, Praha 1863, s.169-174.
[139] *Nauka o skládání listův a písemností jednacích*, Vídeň 1862, s. 44 a 98nn.
[140] Jakub MALÝ, *Dopisovatel*, Praha 1869, s. 62.
[141] Jakub MALÝ, *Dopisovatel*, Praha 1869, s. 61.

Písmo může být velice různé a může vypovídat o povaze pisatele i jeho vztahu k adresátovi – listy určené neznámým lidem, písemnosti jednací apod. bývají psány úhledněji než psaní blízkým přátelům. V případě dobrého a dlouhého vzájemného vztahu (korespondenčního i osobního) se dá předpokládat větší uvolněnost při psaní. Písmo tedy může tento vztah odrážet.

Protože zkoumaný soubor pochází z větší části z poměrně krátkého období 80. a 90. let 19. století a v mnoha případech se dochovalo jen několik dopisů od jednoho korespondenčního partnera, není možné zkoumat vývoj jejich písma. To ale ani není mým cílem.

Soubor korespondence Zdenky Hlávkové však zahrnuje i několik starších dopisů z doby před svatbou, konkrétně z let 1861 – 1864 (a několik nedatovaných), adresovaných její blízké přítelkyni Kateřině Dlabačové.[142] Z těchto přátelských listů je patrná větší míra pečlivosti při psaní. Zdenčino písmo je velice úhledné, ještě ne tolik vypsané jako v pozdějších letech, přesto ne školácké. Přestože se jedná o dopisy určené blízké přítelkyni, je z nich patrná snaha psát „správně“. V pozdějších letech se vlivem častého psaní písmo stává vypsanější a méně úhledné, přesto si Zdenka do konce života zachovává dobře čitelné písmo.

Německé dopisy píše Zdenka kurentem (německou novogotickou kurzívou), v němž ruku tolik vypsanou nemá. Opět však nelze říct, že by písmo bylo školácké nebo rozklepané.

Pokud Zdenka Hlávková píše azbukou, písmo má také čitelné. Přestože dopisů v ruském jazyce se dochovalo jen málo, azbukou byla schopna psát rychle a plynule, jak je patrné především z listů adresovaných Juliu Zeyerovi.

Někdy může nastat situace, že dopis nepsal sám odesilatel, ale někomu text diktoval. Ve zkoumaném souboru je to případ několika dopisů Zdenčina manžela Josefa Hlávky a zřejmě také dopisů vdovy Barbory Groshamové.

2. 2. 5 Koncepty a výsledný dopis

Koncepty sloužily k sepsání textu nanečisto, aby ve výsledném listu nebylo škrtáno, aby myšlenky byly přehledně uspořádány, na papíře aby nebyly kaňky apod.[143] Někdy se nedochovaly dopisy, ale právě koncepty, někdy obsahují doručené dopisy přípisky adresáta, které sloužily jako koncept. Ve zkoumaném korespondenčním souboru se dnes nachází jen minimum konceptů.

[142] Kateřina Emlerová, roz. Dlabačová (1843 - ?), r. 1865 provdaná za Josefa Emlera (1836 – 1899), historika, archiváře a vydavatele edic.
[143] P. J. ŠULC, *Domácí tajemník*, Praha 1876, s. 9.

2. 2. 6 Formální dělení listů podle dobových učebnic a korespondenčních příruček

Sdělení v listu obsažené může mít nejrůznější charakter, podle něhož dobové učebnice a korespondenční příručky rozlišovaly několik různých typů. V této práci se z nich vychází, ale nelze a ani není žádoucí je aplikovat přesně, jak bude patrné ve třetí kapitole. Jako první bude uvedena učebnice Vincenta Bíby, protože je nejpodrobnější.

Pozornost bude zaměřena na dopisy soukromé (stručně však budou zmíněny i administrativní písemnosti), jež se zpravidla vyznačují ustálenými prvky: samotnému textu předchází datum a místo vzniku (při psaní výše postaveným osobám mělo být naopak na konci);[144] následuje oslovení, respektující společenské postavení adresáta a vztah mezi pisatelem a adresátem; poté úvod a samotný text; závěr obsahuje zdvořilostní formule, rozloučení a celé sdělení končí podpisem.

Ne každé psaní tuto strukturu pevně dodržuje. Ve zkoumaném souboru někdy chybí místo vzniku. Některé dopisy jsou bohužel nedatované. Někdy není možné určit pisatele, protože je podepsán pouze deminutivem křestního jména (nebo není zmíněn vůbec).

2. 2. 6. 1 Theoreticko-praktické navedení k písemnostem Vincenta Bíby

Učebnice Vincenta D. Bíby je velice komplexní. Na počátku seznamuje žáky se slovními druhy, s dělením vět a se souvětími, včetně větných členů a rozborů souvětí, učí je přímou a nepřímou řeč. V následující části nazvané *O pojmech* rozvíjí dětskou představivost a vyjadřování. Poté, když si žáci již dostatečně osvojili mluvnici i správné vyjadřování, dostává se autor konečně ke slohové části, v níž děti nabyté znalosti zužitkují. Jednotlivé slohové útvary jsou řazeny od jednodušších k obtížnějším (začíná se popisem, pokračuje vypravováním, poté dopisem, končí se obchodními písemnostmi). Publikace obsahuje řadu cvičení a příkladů, v části dopisů i skutečné dopisy známých osobností.

Obsahem i strukturou je Bíbova učebnice nadčasová. Cílovými čtenáři byli žáci a učitelé na hlavních, nižších reálných a průmyslových školách, což zhruba odpovídá dnešnímu druhému stupni základní školy až škole střední. Stejně tak zhruba odpovídá i obsah učiva, korespondenci je ale oproti současným učebnicím věnován mnohem větší prostor.

Listy autor rozděluje na dopisy a listy jednací. Dopisy podle něj nahrazují ústní komunikaci, přičemž sem řadí jak dopisy osobní, tak „listy kupecké“, vyřizující obchodní záležitosti, a

[144] P. J. ŠULC, *Domácí tajemník*, Praha 1876, s. 12.

jiné.[145] Za listy jednací považuje v podstatě písemnosti veřejnoprávní či obchodní povahy, různé účty, kvitance, ale i oznámení, výpovědi, vysvědčení apod., tedy ne dopisy v dnešním smyslu.[146]

Jako první druh dopisů uvádí Bíba *listy zvací*. Rozumí jimi dopisy, v nichž je příjemce žádán, aby pisatele navštívil, např. z důvodu oslavy, svatby, nebo naopak pohřbu.[147]

Pod pojmem *listy zprávní* autor vnímá ty, v nichž chce pisatel adresáta jednoduše o něčem zpravit. Měl by to učinit stručně a jasně.[148] Tento typ psaní se nejvíce přibližuje naší dnešní představě toho, co je to dopis.

Listy prosební jsou jeden z nejzajímavějších typů dopisů pro tuto práci. Jak název napovídá, jedná se o dopisy, v nichž pisatel o něco žádá, ať už o přímluvu, laskavost nebo hmotnou podporu.[149]

Jako reakce na prokázané dobrodiní nebo jiné služby vznikají *listy děkovací*.[150]

Listy blahopřejné si nevyměňovali pouze přátelé a rodinní příslušníci, ale mohly být psány například i dlouhodobým podporovatelům nebo jiným představeným.[151]

Dalším typem, který Bíba rozlišuje, jsou *listy upomínací*. Rozumějme jimi dnešní urgence a upomínky.[152]

A na závěr *odpisy*. Pod tímto podivným názvem se neskrývá nic jiného, než prostá odpověď na předchozí dopis.[153]

2. 2. 6. 2 Nauka o slohu Vojtěcha Lešetického

Tato publikace ze série *Dívčí škola. Stručný výbor vědomostí českým dívkám nejpotřebnějších* od učitelstva vyšší dívčí školy písecké byla využívána při výuce v Písku, proto by se mohlo zdát, že je pro nás stěžejní. Pojednává však o slohu obšírně a korespondenci se věnuje jen na čtyřech stranách,[154] mnoho nám tedy o podobě výuky jejího psaní nesděluje. Co se týče vzorů,

[145] Vincenc Dominik BÍBA, *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem*, Praha 1863, s. 161-162.
[146] Tamtéž, s. 259nn.
[147] Vincenc Dominik BÍBA, *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem*, Praha 1863, s. 185-193.
[148] Tamtéž, s. 193-203.
[149] Tamtéž, s. 203-213.
[150] Tamtéž, s. 213-220.
[151] Tamtéž, s. 221-229.
[152] Tamtéž, s. 229-236.
[153] Tamtéž, s. 236-244.
[154] Použito vydání z r. 1873, první vydání mi není v době psaní této práce dostupné. Viz: Vojtěch LEŠETICKÝ, *Nauka o slohu: pro střední a vyšší dívčí školy*, Praha 1873, dostupné také z:

odkazuje na vydané dopisy Karla ze Žerotína, Ladislava Čelakovského a Bohuslavy Rajské. Velký prostor je naopak věnován správnému vyjadřování a nejrůznějším prostředkům zkvalitňujícím text, ať už jsou to přirovnání, opisy, personifikace a jiné básnické prostředky, nebo třeba užití sarkasmu a řečnických i jiných otázek. Zdá se, že tyto prostředky si Zdenka Hlávková dobře osvojila, třebaže lze pochybovat o tom, že to je zásluha pouze Lešetického učebnice.

Kromě listů autor stručně pojednává o obchodních písemnostech, popisech, dialogu, slohu naučném, historickém a řečnickém, ale i o románu a hodně mluví o básnickém umění. Lešetického učebnice se tedy svým pojetím, podobně jako Bíbova, blíží dnešním, jež chápou sloh široce. Nabízí se však otázka, jak se liší druhé, zde použité vydání, od prvního, když víme, že druhé je již upravené a rozšířené.

Pokud se vrátíme k listům, autor nejprve pojednává o dopisech obecně, přirovnává je k ústní mluvě a vyjmenovává, na co je při jejich psaní třeba dbát. Důraz klade na přirozenost vyjádření, ale též správnost, jasnost a zřetelnost. Pisatel nesmí působit „nadutě“, má být skromný, měl by zachovávat pravidla zdvořilosti, zvláště správnou titulaturu (kterou blíže nespecifikuje). Také musí myslet na vnější úpravu listu. Z tohoto hlediska rozeznává *lístek* (*billet*), krátké, narychlo psané sdělení mezi přáteli, *list* (*psaní*) jako takový, *posélací list*, jenž má vyšší formu než lístek, *poslání*, psané básnickou formou, a nakonec *doušku*, lísteček s důvěrným sdělením, který se nikdy neposílá samostatně, ale vkládá se do jiného dopisu, a je určen k okamžitému zničení.[155]

Dále rozlišuje listy následovně na *listy prosební, děkovací, vypravovací* (jež obsahují vše, co je důležité nebo zábavné), *listy vytýkací a omlouvací* a na závěr *listy soustrastné*, kam autor řadí *psaní blahopřejná, listy radicí* a *listy těšicí*.

2. 2. 6. 3 Nauka o skládání listův a písemností jednacích: pro vrchní třídu městských škol

Tato učebnice definuje dopis obdobně jako V. Bíba – přenášení myšlenek na papír za účelem komunikace se vzdálenou osobou. K sestavení kvalitního psaní je potřeba procvičovat myšlení a učit se správnému vyjadřování. Proto kniha pokračuje definováním toho, jak má probíhat výuka slohu v jednotlivých ročnících.

https://books.google.cz/books?id=QGHjz34daWMC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (ověřeno 30.1.2020).

[155] Vojtěch LEŠETICKÝ, *Nauka o slohu*, Praha 1873, s. 30-31.

Písemnosti dělí obdobně: na listy, písemnosti jednací a listy jednací, jež pokládá za přechod mezi oběma kategoriemi.[156]

Tato učebnice sice také rozlišuje různé druhy dopisů (*dotaz, návěští, žádost a různé prosby, poděkování, přání, omluvu, pozvání*, „*přátelskou výčitku*“ a *schválení*), ale nejprve uvádí jejich příklady a až poté je velmi stručně charakterizuje. Více naopak rozebírá titulaturu a doporučené fráze pro oslovení, úvod a závěr dopisů. Omezme se zde na poznámku, že se ztotožňují s frázemi, které se objevují v korespondenci Zdenky Hlávkové a že tomuto tématu bude věnován prostor při jejich rozboru. Jiné slohové útvary než listy a písemnosti jednací učebnice na rozdíl od předešlých neřeší.

2. 2. 6. 4 Dopisovatel Jakuba Malého

Publikace Jakuba Malého vyniká svou podrobností a komplexností. Obsahuje dokonce slovník cizích slov a zeměpisných a křestních jmen. V dodatku se věnuje poštovnému a procesu odesílání dopisů včetně cen. Podrobnost věnovaná listům je však pochopitelná a žádaná – nejedná se již o učebnici, ale o korespondenční příručku, tedy o knihu určenou především nižšímu řemeslnému prostředí k doplnění znalostí psaní dopisů, které čtenáři (dostatečně) nenabyli ve škole. Musela být proto dostatečně podrobná, přitom však srozumitelná.

Listy člení do třech skupin, z nichž každá se dále dělí. Hlava první – *O listech umluvitých* dělí dopisy na *listy pozdravovací* (též *blahopřání*; přání k nejrůznějším příležitostem jako narození dítěte, svátky, uzdravení z nemoci apod.), *děkovací, souželné a potěšující* (psaní k vyjádření soustrasti při nešťastných událostech*), zvací, prosební, omluvné, zamítací* (o nichž autor říká, že je píšeme osobám, které nám nestojí za to, abychom se jim omlouvali, ale bylo by nezdvořilé neodpovědět)[157] a *listy na rozloučenou* (pokud jsme se nestihli rozloučit osobně).

Hlava druhá – *O listech důvěrných* rozlišuje *listy oznamovací* (oznámení o jakýchkoli událostech, které mohou adresáta zajímat), *vypravovací, poradné* (za něž považuje žádosti o radu), proti nim *listy udělující radu a dávající výstrahu* (jež by se měly psát pokud možno na vyžádání), *poručné* (v nichž se snaží pisatel získat pomoc nebo přímluvu pro třetí osobu), *kárací a domluvné* (kde dává zajímavou radu: neodesílat je hned, ale až po čase, s chladnou hlavou),[158] *upomínací* (čili připomenutí nějakého slibu nebo povinnosti, urgence)*, smíšeného obsahu* a *milostné*.

[156] *Nauka o skládání listův a písemností jednacích*, Vídeň 1862, s. 7-9.
[157] Jakub MALÝ, *Dopisovatel*, Praha 1869, s. 183.
[158] Tamtéž, s. 253.

Hlava třetí – *O listech jednacích* obsahuje různé písemnosti úředního nebo obchodního charakteru jako oznámení, účty, výpovědi nebo vysvědčení.

Hlavy vychází z blízkosti vztahu k adresátovi dopisu. Listy umluvité jsou určené lidem, s nimiž se pisatel zná pouze povrchně – vyznačují se nutností zachovávat společenské normy. Listy důvěrnými myslí rodinné nebo přátelské a charakterizuje je nenucenou srdečností. V posledním typu vyžaduje krátkost a určitost. Uznává přitom, že mohou nastat situace, kdy je nutno psát osobám blízkým jiný typ dopisů než důvěrné apod., v nichž se budou prolínat znaky více skupin.[159]

2. 2. 6. 5 Domácí tajemník P. J. Šulce

Šulc rozlišuje *listy oznamovací – zprávy, listy zvací, přání* (*listy blahopřejné*), *listy prosební, psaní přímluvčí* (*odporučení*), jež se od prosebních liší tím, že pomoc je žádána pro třetí osobu, *listy upomínací* (*napomenutí*), *darovací,* zasílané společně s darem*, děkovací, potěšné* (jimiž rozumí soustrastné), *dotazní a poradní*, v nichž se žádá o zprávu nebo radu, *omluvy, odpisy* (čili odpovědi) a *listy obchodní*, které si posílají obchodníci z nejrůznějších důvodů. Mimo to vymezuje skupinu listů jednacích. Jeho rozdělení dopisů a rady k jejich psaní nejsou z hlediska této práce oproti předešlým učebnicím tolik podstatné, zato jeho obecná pojednání o dopisech již byla několikrát zmíněna.

2. 3 Vnitřní stránka

Dopis je prostředkem komunikace a jako pro takový pro něj platí obdobné zásady jako pro jiné její formy. Je psán z určitého důvodu, s nějakým záměrem, a aby svého cíle pisatel dosáhl, využívá k tomu různé prostředky a respektuje (či porušuje) různé (dobové) normy. Níže si nastíněnou problematiku rozebereme a v následující kapitole bude aplikována na rozebíraný soubor korespondence.

2. 3. 1 Zdvořilost a slušnost

Pojetí zdvořilosti se v různých dobách lišilo. S tím, co považujeme za zdvořilé dnes, bychom si v době Zdenky Hlávkové nevystačili, a naopak dopisy 2. poloviny 19. st. (a ještě více ty z jeho 1. poloviny, pokud bychom se jimi zabývali) na dnešního čtenáře mohou působit příliš vzletně nebo naopak upjatě. Je proto obtížné posuzovat zdvořilost dopisů ze sklonku 19. století současnýma očima a s použitím současných teorií zdvořilosti.[160] Někteří autoři se však

[159] Jakub MALÝ, *Dopisovatel*, Praha 1869, s. 71

[160] Lucie Saicová Římalová se touto otázkou zabývá a poukazuje na přínosnost zjišťování rozdílů a společných znaků norem tehdejších a dnešních. Viz Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, *O dopisech…,* in: Robert ADAM (eds), *Božena Nemcová. Korespondence III. 1857-1858*, s. 19.

domnívají, že existuje jistý univerzální zdvořilostní princip společný všem kulturám.[161] Vyjděme tedy z tohoto předpokladu a pokusme se určit prvky, které byly z hlediska zdvořilosti důležité tehdy stejně jako dnes (či více).

Při psaní dopisů (nejen) ve 2. polovině 19. st. bylo nutné dodržovat nepsané zdvořilostní normy. Autoři učebnic slohu a korespondenčních příruček čtenářům připomínají, že mají být zdvořilí, aniž by přesněji definovali jak, vyjma Jakuba Malého, který považuje za slušné hlavně vzdávat každému čest podle jeho stavu.[162] Další projevy zdvořilosti vidí v úhlednosti textu a jeho uspořádání, užívání velkých písmen u slov vztahujících se k osobě (Vy, Vašnost, Jste apod.), ve správném pozdravu a oslovení, za nezdvořilé naopak pokládá začít dopis zmínkou o sobě místo o adresátovi.[163]

Úcta se tedy projevovala skromností, navíc i zdůrazňováním společných znaků a vyzdvihováním adresáta,[164] ale také vhodným užíváním titulů a zdvořilostními frázemi zejména v úvodu a závěru dopisu. Jejich užití se lišilo podle typu psaní; více zdvořilosti (až opatrnosti) vyžadovala např. kondolence nebo žádost, běžné dopisy vyměňované si mezi přáteli nebo rodinnými příslušníky byly uvolněnější a mnohem méně formální. Jistou míru dobových norem však bylo nutné dodržovat i v nich. Za projev zdvořilosti lze považovat i grafickou úpravu a srozumitelnost textu.[165]

K seznámení se se zdvořilostními normami v daném typu korespondence implicitně sloužily příklady dopisů i samotných formulací v učebnicích a příručkách. Odchýlení se od normy mohlo pisatele vystavit nebezpečí nedosažení komunikačního záměru (viz dále) a urážky adresáta (a naopak užití vhodných slov zvyšovalo pisatelovu šanci dosáhnout svého cíle). Jistá míra vlastní invence však byla tolerována, ba vyžadována. Ve vyšších kruzích (zejména ve šlechtickém prostředí) se umění napsat dopis cvičilo již od útlého věku. Také dopisy některých spisovatelů a básníků oplývají užitím uměleckých prostředků, vzletných metafor a přirovnání, jak uvidíme dále.

---

[161] L. SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*, s. 24; Daniela ZÍTKOVÁ, *Komunikační přístup ke zdvořilosti a jeho aplikace na reklamní texty*, Liberec 2008, s. 18n. Zítková se dále přiklání k názoru, že univerzální zdvořilost neexistuje, domnívám se však, že kulturní propast mezi korespondencí konce 19. století a dnešním vnímáním zdvořilosti není natolik velká, aby o ní v této práci nemohlo být obecně pojednáno.

[162] Jakub MALÝ, *Dopisovatel*, Praha 1869, s. 54-55 a 65-66.

[163] Tamtéž, s. 63-65.

[164] O tom více viz Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, *O dopisech…,* in: Robert ADAM (eds), *Božena Němcová. Korespondence III. 1857-1858*, Praha 2006, s. 19.

[165] Daniela ZÍTKOVÁ, *Komunikační přístup ke zdvořilosti a jeho aplikace na reklamní texty*, Liberec 2008, s. 55n.

2. 3. 2 Tykání a vykání

Touto tématikou se zabývali R. Brown a P. Gilman,[166] pozdější autoři zpravidla vycházejí z nich. Volba mezi tykáním a vykáním se podle nich řídí buď mocí (či sociální nadřazeností), nebo (až ve 20. století) sounáležitostí či solidaritou (tím, co osoby spojuje, např. stejné smýšlení). A. Jurman tvrdí, že v době, o které pojednává tato práce, předpokládají autoři původní studie ještě převahu sémantiky moci. V případě rovnocenných vztahů se stalo ve vyšších vrstvách obvyklé užívat vykání, v nižších vrstvách tykání.[167]

Ve Zdenčiných dopisech se objevuje tykání jen v minimu případů, konkrétně v dopisech Kateřině Dlabačové, pocházejících z doby ještě před svatbou, v dopisech matce, ale i tchýním a švagrovi, a samozřejmě manželovi. V přijatých listech pak v těch od bratrance Františka Havelky. Z toho lze, v souladu s nastíněnou teorií, usuzovat, že po svatbě již Zdenka neměla žádnou tak blízkou přítelkyni (nebo se taková korespondence nedochovala). Tykání matce (či obecně rodičům a příbuzným) naznačuje projevení faktoru sounáležitosti již v rozebírané době, přestože A. Jurman upozorňuje na to, že podle autorů původní studie k němu došlo až ve století dvacátém.[168]

Vykání v řadě případů v souboru Zdenčiny korespondence souhlasí s ustáleností tohoto úzu ve vyšších vrstvách, navíc však ukazuje na projevování vzájemné úcty mezi korespondenty, kteří se jinak poměrně blízce znají. Vykání jako projev úcty autoři nezdůrazňují.

2. 3. 3 Komunikační strategie

Pisatel píše dopis s určitým cílem – komunikačním záměrem.[169] Tím může být například získání peněžních prostředků, ovlivnění adresátova názoru, ale i pouhé udržování kontaktu s osobou, která není či nemůže být přítomna.

[166] L. Saicová Římalová vychází z: R. BROWN. – P. GILMAN, The Pronouns of Power and Solidarity, in: T. A. Sebeok (ed), *Style in Language*, Gambrige 1960, s. 255-276; Alexander Jurman vychází z: R. BROWN – A. GILMAN, The pronouns of power and solidarity, in: H. Steger (Hrsg.), *Anwendungsgebiete der Soziolinguistik*, Darmstadt 1982, s. 163–198.
[167] Alexander JURMAN, *Pronominální oslovení (tykání a vykání) v současné češtině*, in: *Slovo a slovesnost*, 3 (2001), s. 185-199. Dostupné také z: http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4023 (ověřeno 9.2.2021); L. SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*, s. 25.
[168] A. JURMAN, *Pronominální oslovení (tykání a vykání) v současné češtině*, in: *Slovo a slovesnost*, 3 (2001), s. 185-199.
[169] L. SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*, s. 21-29.

K dosažení komunikačního záměru slouží komunikační strategie. Komunikačními strategiemi mohou být nejrůznější taktiky, od volby papíru přes stylizaci pisatele i adresáta až po volbu jazyka a jazykových prostředků.[170]

Volba komunikačních strategií závisí na tom, komu je dopis určen. Výběr prostředků se podle Lucie Saicové Římalové odvíjí od pohlaví (žena píše ženě; žena muži; muž ženě; muž muži), od vztahu mezi pisatelem a adresátem, relativního společenského postavení (zda jsou si pisatel a adresát rovni, nebo stojí jeden z nich výše nebo níže než druhý), věku či věkového rozdílu a od sociálních rolí (zejména rodinné příslušnosti).[171] Obdobně se (nejen v souvislosti s tykáním a vykáním) vyjadřují i autoři dobových příruček: Šulc i Malý radí mít na paměti, zda píšeme osobě postavené výše, níže nebo rovné. V každém případě je podle nich potřeba být zdvořilí. Vyšším osobám nemá pisatel podlézat, nad nižší se povyšovat.[172] „*Také zapotřebí jest ohled míti na pohlaví, věk, povahu a vzdělanost osoby té, jížto píšeme,*“[173] doplňuje Šulc totožně se Saicovou Římalovou, a stejně tak Malý: „*Dále třeba míti ohled i na pohlaví, věk, povahu a stupeň vzdělanosti osob, kterým píšeme.*“[174] Podrobněji byly jejich rady zmíněny v podkapitole *Dopisy v 19. století*.

Podle Saicové Římalové komunikační strategie ovlivňují i podobu výsledného dopisu, proto je z ní lze vyčíst.[175]

Ve zkoumaném souboru korespondence Zdenky Hlávkové prostupují komunikační strategie skutečně celé texty dopisů. Není mou ambicí je u každého jednotlivě analyzovat. Mohu však konstatovat, že komunikační strategie se odvíjejí od typu psaní a v rámci těchto kategorií jsou znatelné společné znaky, jež budou pokaždé rozebrány do té míry, jakou vzorek daných dopisů umožňuje.

2. 3. 4 Role a stylizace

Když dnes čteme dopisy vzniklé v 19. století, je třeba rozlišovat jejich autora, tedy toho, kdo je napsal, a osobu narátora, tedy osobu pisatele ztvárněnou v textu. Při psaní totiž dochází k (sebe)stylizacím – osobnost autora i příjemce dopisu se nám může jevit zkreslená.

[170] Tamtéž, s. 21-29.
[171] Tamtéž, s. 29.
[172] P. J. ŠULC, *Domácí tajemník*, Praha 1876, s. 9; Jakub MALÝ, *Dopisovatel,* Praha 1869, s 50.
[173] P. J. ŠULC, *Domácí tajemník,* Praha 1876, s. 9.
[174] Jakub MALÝ, *Dopisovatel,* Praha 1869, s. 50.
[175] L. SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*, s. 21-29.

Saicová Římalová ke stylizaci uvádí, že se jedná o jakýsi obraz pisatele nebo příjemce ztvárněný v textu. Podoba příjemce je nutně zkreslenější než podoba autora dopisu, jelikož pravá osobnost je druhé osobě vzdálena více než osobnost vlastní.[176] Obraz pisatele, který o sobě vykresluje, jak sám sebe charakterizuje (ať již přímo či nepřímo), nazývá Saicová Římalová sebestylizací.[177] Stylizace může být záměrná i podvědomá[178] a její prostředky jsou velmi různé (volba kódu, obsah, tykání a vykání a další).[179]

Můžeme se pokusit stylizace z textů určit. Výsledkem může být např. stylizace do role ženy, vlastenky, dcery apod. V následujícím textu je pro zjednodušení operováno pouze s pojmy stylizace a role, do nichž se pisatel staví a jimiž vykresluje či vnímá příjemce dopisu.

2. 3. 5 Umělecké vlivy v dopise

V některých dopisech si lze povšimnout básnických výrazů, metafor, různých přirovnání, opisů apod. Umělecké vlivy bývají patrné především v listech spisovatelů a básníků. Nejznámějším příkladem[180] jsou dopisy Boženy Němcové, o nichž někteří soudí, že jsou dokonce hodnotnější než její vydané práce.

Mezi Zdenčinými korespondenčními partnery se nachází hned několik umělců – básníci Julius Zeyer, Adolf Heyduk a Jaroslav Vrchlický, spisovatelé a spisovatelky Jan František Hruška, Marie Kalašová, Sofie Podlipská, Eliška Krásnohorská, literární historik Josef Jireček a další. Umělecké projevy je však možno najít místy i v dopisech lidí, kteří literárně činní nebyli, včetně Zdenky Hlávkové samotné, a naopak ne u všech literárně aktivních osobností se kvalita jejich projevu odráží i v korespondenci.

Umělecká složka v dopisech však nebyla vždy reálným odrazem pisatelových schopností – viz mnohé fráze, které mohou znít sice vzletně, ale jsou klišé, zejména patrné v listech děkovacích, ale v jisté míře i v soustrastech.

[176] Tamtéž, s. 39.
[177] Tamtéž, s. 35.
[178] Tamtéž, s. 39 a 157.
[179] Tamtéž, s. 41 a 154.
[180] Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, *O dopisech…,* in: Robert ADAM (eds), *Božena Němcová. Korespondence III. 1857-1858*, Praha 2006, s. 8 a 16.

2. 3. 6 Jazyk a cizojazyčné výrazy

To, jakým jazykem byl dopis napsán, může hodně vypovídat o adresátovi i pisateli. Na konci 19. století se v měšťanském prostředí s převážně českým obyvatelstvem běžně užívala čeština, která ve zkoumaném souboru zdaleka převažuje. Nachází se v něm ale i dopisy německé (v druhém nejčastějším zastoupení), ruské, francouzské a dokonce jeden zřejmě japonský s německým přepisem.

Německý jazyk byl v souboru korespondence Zdenky Hlávkové používán v případě komunikace s lidmi, kteří neuměli česky, nebo alespoň ne dostatečně. Ve všech případech se jednalo o Němce nebo Rakušany,[181] výjimkou je jeden přijatý dopis českého malíře Julia Mařáka.

V souboru se nachází několik dopisů ruských. Opět se jedná o komunikaci s cizinci, výjimkou jsou ale některé pohlednice, které si Zdenka Hlávková vyměnila v ruštině s Juliem Zeyerem, zbytek jejich vzájemné komunikace se odehrál v češtině. Je těžké posoudit, proč je několik listů v jiném jazyce. Možná se chtěla Zdenka v ruštině procvičit – Julius Zeyer mluvil několika jazyky a ruštinu nepochybně ovládal skvěle, Rusko dokonce několikrát navštívil.

Několik francouzských dopisů si Zdenka vyměnila s Vojtěchem Hynaisem a jeho manželkou, Francouzkou Augustou. Kromě tohoto manželského páru probíhala francouzská komunikace jen minimálně, dochovalo se jen několik jednostranných dopisů neznámých lidí.

V dopisech Zdenkou Hlávkovou psaných i v těch jí doručených se občas objevují cizojazyčné výrazy. Německá slova mohli pisatelé používat z různých důvodů, například pokud se obávali, že adresát by mohl český výraz nepochopit, nebo sami český ekvivalent neznali. Naopak ve Zdenčiných dopisech určených Leopoldu Schmidtovi[182] se opakovaně objevují české výrazy, z čehož je patrné, že adresát jistou znalost češtiny měl. Užívání cizojazyčných výrazů mohlo být podvědomé, nebo mohlo sloužit k ozvláštnění textu.[183]

[181] Ne všechny osoby jsou dohledatelné, ale křestní jména i příjmení jsou německá.
[182] Leopold Schmidt (1823-1902), malíř.
[183] O vlivu němčiny a jejím pronikání do češtiny více viz Lucie RYCHNOVSKÁ, *Čeština Bedřicha Smetany: analýza Smetanovy česky psané korespondence*, Brno 2019.

Kromě cizojazyčných výrazů text může obsahovat citace literárních děl,[184] parafráze, ale i odkazy na předešlé dopisy nebo na ústní rozhovor. Na vložené texty je někdy upozorněno, jindy jsou skryté a nezasvěcený čtenář je nemusí ani postřehnout.[185]

3. ANALÝZA KORESPONDENCE

Následující kapitola představuje korespondenci ve zkoumaném souboru v kategoriích vytvořených podle vzoru dobových učebnic slohu a korespondenčních příruček. Pro potřeby této práce jsou vybrány jen některé ze skupin, jelikož ostatní typy dopisů se v souboru nenachází, nebo jsou zastoupeny v příliš malém množství. Autoři navíc nebyli v terminologii a dělení jednotní, proto jsou následující skupiny vytvořeny spojením pojetí více autorů, případně na základě potřeb zkoumaného souboru, což bude vždy vysvětleno v příslušné podkapitole.

3. 1 Korespondence přijatá

Nejprve se budeme věnovat korespondenci přijaté. Díky různorodosti pisatelů získáme poměrně objektivní představu o jednotlivých typech dopisů, jejich formální stránce a vnitřních znacích.

3. 1. 1 Listy prosební

V souboru se nachází celkem 21 dopisů, které jsem vyhodnotila jako prosební. Inspirovala jsem se přitom označením, které nejčastěji používali doboví autoři. Současný jazyk svádí k označení *žádosti*, které však nepovažuji za přesné. Podle Slovníku spisovného jazyka českého je žádost: „*silná touha po něčem, silné přání něčeho*,“[186] nebo: „*přání, požadavek vyjádřené zprav. slovy*,“[187] případně: „*písemnost, list, jímž se o něco žádá*“[188] (ostatní významy nejsou v tomto kontextu relevantní). Proti tomu prosba je v témže slovníku definována jako: „*mírná, pokorná*

[184] Viz báseň, již Zdence napsal Jaroslav Vrchlický K otevření čestné Akademie cís. Frant. Jos. Pro vědy, slovesnosti a umění, přiloženou k dopisu: Archiv MJZH, fond Karel Hlávka, Jaroslav Vrchlický Zdence Hlávkové, 2. 12. 1892.
[185] František MARTÍNEK, *Studentská korespondence Karla Havlíčka s Mořicem Příborským*, in: Lucie RYCHNOVSKÁ, Robert ADAM, Tilman BERGER, et al., *Karel Havlíček ve světle korespondence*, Praha 2016, s. 151-152.
[186] Heslo *Žádost*, in: Slovník spisovného jazyka českého, 2011, dostupné z: https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=%C5%BE%C3%A1dost&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no (ověřeno 3. 3. 2021).
[187] Tamtéž.
[188] Tamtéž.

žádost; prošení“.[189] Slovník současné češtiny má podobné definice: žádost je „*naléhavé, důrazné přání, prosba, požadování, žádání*,“[190] nebo: „*oficiální, často písemný projev, jímž se o něco žádá*.“[191] Prosba znamená: „*pokorná žádost*“.[192] Z toho vyplývá, že žádost je důraznější projev vůle než prosba, listy prosební lze tedy chápat jako jemnější a méně oficiální vyjádření touhy či potřeby, případně nadmnožinu zahrnující mimo jiné i žádosti.

V dobovém Ottově slovníku naučném heslo *žádost* ani *prosba* nenajdeme. Zato Jakub Malý, autor korespondenční příručky Dopisovatel, vnímá mezi těmito pojmy podobný rozdíl jako současné slovníky. Podle něj žádáme, pokud předpokládáme jistý nárok, zatímco když prosíme, záleží na vůli druhé strany, zda nám vyhoví.[193] Prosby lze tedy považovat za zdvořilejší. Mimo to se řadí spíše do sféry soukromého dopisu, zatímco řadu žádostí by bylo možno včlenit mezi písemnosti úřední povahy (což není případ listů uvedených dále). Je tedy patrné, že v dané době lidé rozdíl mezi pojmy *žádost* a *prosba* vnímali také, a i v následujícím textu je užíván rozdíl mezi nimi pro označení dopisů odlišného zaměření.

Mezi pisateli převažují ženy. Mezi 13 pisateli byli jen 4 muži. Proč tomu tak bylo, bude rozebráno v následujících řádcích a posléze shrnuto v závěru.

Listy prosební se vyznačují vysokou mírou formálnosti. Při jejich psaní bylo více než jinde nutné být si vědom společenského postavení svého i adresátova, vztahu, který mezi oběma panoval a závažnosti prosby. V těchto listech je patrná výrazná stylizace obou korespondenčních partnerů.

Nelze však říct, že předchozí charakteristiky platí pro všechny prosební dopisy bez rozdílu. Čím vzdálenější vztah mezi pisatelem a adresátem a čím větší společenská propast, tím více přechozí charakteristiky platí. Pokud však byl jejich vztah blízký a společenské postavení rovnocenné, mohla být prosba velice mírná a nenápadná, a o to hodnotnější. Napsat prosební list tak, aby sklidil opravdový úspěch (nejen, aby byla prosba vyslyšena, ale také, aby příjemce četl dopis rád a splnil přání s radostí), bylo malé umění, k němuž měli, kromě výše nastíněných, lépe nakročeno lidé, jimž se dostalo lepšího vzdělání (tudíž dokázali vymyslet neotřelé věty, které zpravidla působí lépe), a kteří měli se psaním korespondence větší zkušenosti – tedy většinou

[189] Heslo *Prosba*, in: Slovník spisovného jazyka českého, 2011, dostupné z: https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=prosba&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no (ověřeno 3. 3. 2021).
[190] Heslo *Žádost*, in: Slovník současné češtiny, Brno 2011, s. 1049.
[191] Tamtéž.
[192] Heslo *Prosba*, in: Slovník současné češtiny, Brno 2011, s. 623.
[193] Jakub MALÝ, *Dopisovatel*, Praha 1869, s. 147.

lidé z vyšších vrstev (postavení podobně jako Zdenka Hlávková nebo výše). Dalším faktorem byl samozřejmě cit pro jazyk, jenž však u nižších vrstev většinou nemíval prostor se rozvinout.

Podle dobových učebnic slohu a korespondenčních příruček měly listy prosební poměrně jasně danou strukturu, odchýlit se od ní však nebylo na škodu. Nejprve se měl pisatel odvolat na adresátovu dobročinnost nebo nastínit, co ho k psaní tohoto dopisu vede. Poté měla stručně a jasně následovat prosba samotná, případně zde mohly být uvedeny důvody, proč je psána, pokud to pisatel neudělal v předchozí části. V závěru bylo vhodné zmínit, jak autorovi vyslyšení dopisu pomůže, případně poděkovat a přislíbit vděčnost nebo zopakovat svou důvěru.

Listy prosební v zásadě měly být stručné a jasné, jen nezbytně dlouhé.

Tento typ dopisů ve zkoumaném souboru korespondence je poměrně heterogenní. Listy mají různou délku, některé jsou skutečně stručné a jasné, jiné jsou velmi obšírné a mají několik stran. Jejich struktura je různorodá, stejně tak použité věty a fráze. Některé dopisy nejsou psány pouze za účelem prosby, ale obsahuje i další informace nebo vyprávění.

Aby bylo možné ze zkoumaných dopisů učinit zobecňující závěry, jsou dále rozčleněny do menších skupin na žádosti o finanční podporu, prosby o přímluvu a prosby o podání informací, přičemž toto pořadí v podstatě kopíruje míru oficiality a formálnosti listů od nejvyšší k nejnižší. Dále mohli autoři dopisů prosit např. o zaslání určité věci, o radu a jiné, v souboru korespondence Zdenky Hlávkové se ale taková psaní nevyskytují.

3. 1. 1. 1 Žádosti o finanční podporu

V tomto typu dopisů převažují pisatelé s nižším sociálním postavením než Zdenka Hlávková, není to však pravidlem – dá se sem zařadit i nepřímá prosba Sofie Podlipské o finanční příspěvek pro sirotčinec. Ostatní listy pocházejí pravděpodobně z rukou lidí z nižších středních nebo středních vrstev. Dopisy psali převážně lidé, kteří Zdenku Hlávkovou osobně neznali, nebo jen matně.

Nejzajímavější ukázkou žádostí o finanční podporu jsou 3 listy Barbory Groshamové, staré pražské vdovy, jež se o sebe již nezvládá postarat. Její dopisy jsou velmi stručné, proto si dovolím zde jeden zkráceně uvést.

Zdenku v prvním z nich oslovuje „Vaše Blahorodí“, v dalších „Milostivá Paní“, což odpovídá oslovení zámožných měšťanů. Po oslovení ihned líčí svou situaci a žádá o podporu: „*91 letá stařena, jež se pro pokročile staří an ničeho nemůže si vydělat naleza v ukrutne bídě, osmělí se Vaší milost‘ prosit o sebe menší pomoc. Taž sama má pouze 6 zl.- na rok co podporu z domovské*

obce a více odnikud ničeho nemá, dokud mohla pracovat tak pracovala, ještě v loni v létě se kořením bylinkami jích prodejem živila ale letos se jí snad ani sil jíž nebude dostavat by na ně až 3 – 4 hodiny daleko šla, tak neví jak to s ní Bůh usoudí…“[194] V závěru píše: „*Račte vzít ohled na pokročile staří. / Bůh Všemohoucí žehnejž tisíckrat Vaší milosti. / Volam předem zaplať Bůh / v hluboké úctě ponížená / Barb. Grosham…*“[195]

Ostatní dopisy se nesou ve stejném duchu. Poslední, čtvrtý dopis je ještě kratší než předcházející a komunikaci uzavírá.

Citovaný list je charakteristický dlouhými souvětími, která vyvolávají dojem, že pisatelka „neumí udělat tečku“. Text působí jako jeden plynulý ústní projev, v podstatě kopíruje to, co by stařena řekla osobně, kdyby měla příležitost. V řadě míst chybí interpunkční i diakritická znaménka. V textu se objevují věty zvolací a řečnické otázky („*… co uboha ma s tím počít?*“[196]).

Zajímavé je, že list je napsán ve třetí osobě, jako kdyby jej napsal někdo jiný. Díky tomu je situace vdovy lépe vylíčena, než kdyby o sobě psala v první osobě. Zároveň to však vyvolává dojem, že je psaní trochu přehnané a skutečnost přibarvená, přestože to tak být nemusí.

Vzhledem k vysokému věku pisatelky navíc překvapí, že používá aktuální pravopisné normy (nezdvojené *s*, jednoduché *v* místo *w* apod.). To opět napovídá domněnce, že list osobně nepsala, ale jen ho někomu diktovala, nebo jí někdo (z podobného prostředí) pomáhal jej sestavit. V tom případě by však bylo žádoucí, aby skutečný pisatel Barbořin dopis uvedl a sám se představil, podobně jako je tomu v případě jiných prosebních dopisů v souboru (viz dále),[197] nebo nějak jinak naznačil, že dopis nepsala sama vdova. Odlišení by například pomohlo, kdyby v podpisu bylo patrné jiné písmo, to se však v žádném z dopisů po celou dobu nemění. Pokud by Barbora Groshamová byla zcela negramotná, uváděly se místo podpisu alespoň vlastnoruční tři křížky, což zde také nenalézáme. Vzhledem k vysokému věku ženy lze přesto předpokládat, že listy sama nepsala; v době, kdy chodila do školy, se výuce slohu v řemeslnickém prostředí věnoval pouze minimální prostor, nehledě na to, že jakožto dívka možná ve škole často chyběla a neodnesla si z ní tedy skoro nic. Pokud bychom přesto předpokládali, že určité znalosti získala

[194] Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, fond Josef Hlávka (dále jen LA PNP, J. Hlávka), korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Barbora Groshamová, nedatováno.
[195] Tamtéž.
[196] Tamtéž, druhý dopis.
[197] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Josef Durdík, 1896 a 1898.

a zachovala si je až do stáří, s největší pravděpodobností by se nenaučila používat nové pravopisné normy kolem poloviny 19. století. Vynechávání interpunkce a diakritiky je typickým znakem korespondence nižšího řemeslnického prostředí,[198] lze se tedy domnívat, že dopis sestavil její potomek nebo známý pocházející z podobných poměrů.

Dopis je psán mírně roztřeseným rozmáchlým písmem. Řádky nejsou zcela rovné, trochu ubíhají a poslední slova na některých řádcích zatáčí dolů. Okraje jsou zachovávány jen na začátku dopisu.

Pisatelka se stylizuje do role staré, nemohoucí stařeny, a k tomu do role poctivé ženy, která pracovala po celý život. Zdenku Hlávkovou vykresluje jako bohatou osobu, pro kterou není nejmenší problém jí pomoci, a záleží jen na Zdenčině vůli, zda to udělá. Starší žena s ní přitom trochu manipuluje odvoláváním se na boha.

Psaní vdovy Groshamové mohou sloužit jako příklad prosebních listů z nižšího řemeslnického prostředí. Rukopis napovídá, že pisatel byl zvyklý psát a zřejmě měl zkušenosti i s psaním dopisů, ale nedosahuje příliš vysoké úrovně. Nutno dodat, že fakticky žádosti vdovy Groshamové neodporují korespondenčním radám dobových autorů, přestože nemáme jak zjistit, zda byla nějaká příručka použita. Doboví autoři by ale jejím listům zřejmě vytkli používání až příliš poníženého tónu či patetičnost a malý ohled na adresáta.

Ostatní žádosti o finanční podporu se od uvedených liší. Jsou psány vyšším stylem a jsou delší.

Za povšimnutí stojí netradiční žádost služebné či chůvy, která píše v záležitosti věna pro dceru své paní. Dopis je psán jako dlouhé vyprávění o slečnině situaci. Má 4 strany a na malém lístečku ještě závěr. Je psán až s mateřskou něhou a upřímným zoufalstvím – pisatelka popisuje, že „slečinka“ měla přijet na návštěvu, a když se tak stalo, nikdo ji nepoznával kvůli tomu, jak se trápila. Všechny od sebe odháněla, až se pisatelce přiznala, že se zamilovala, ale nemůže se vdát, protože má malé věno a její nápadník musí vyplatit své sourozence. Situace využilo slečnino příbuzenstvo a domluvilo sňatek daného muže s její bohatou sestřenicí. Ona sama si má vzít nejmenovaného mladého hocha, jenž se jí nelíbí (pisatelka říká, že je hloupý). Dívka se od té doby trápí a její matka a autorka žádosti o ni mají obavy.

Z textu vyplývá, že jej píše dlouholetá služebná rodiny nebo spíše slečnina chůva, jelikož se značnou měrou podílela na slečnině výchově. Její role ani postavení není úplně jasné, ale

[198] Jana STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti*, Univerzita Pardubice 2013, s. 107-110 a 215.

rodinu, u níž slouží, a zvláště zmiňovanou slečnu, opakovaně vyzdvihuje a poukazuje na jejich dobrotu a na dívčinu krásu. Z psaní dýchá vřelý cit, který k nim pisatelka chová. Samu sebe v dopise téměř nezmiňuje, stylizuje se do role slečniny (spolu)vychovatelky, oddané služebnice a zoufalé ženy, která si velmi přeje své rodině pomoci. Píše přitom za jejich zády (uvádí, že jim řekla, že píše svému bratranci). Zdenku Hlávkovou jakožto příjemkyni dopisu stylizuje do role vlivné dobrodějky.

Na Zdenku se obrací zřejmě proto, že slečna se dozvěděla o jistém pánovi, který již někomu pomohl, a pisatelka ji přesvědčila, aby se na něj slečna také zkusila obrátit, ale odpověď stále nepřichází. Onen pán by mohl být Josef Hlávka a chůva chce svým psaním jeho manželce prosbu připomenout.

V dopise chybí jména. Z jedné zmínky se sice dozvídáme, že pisatelka se jmenuje Baruška, ale podpis na konci chybí, místo něj je pouze adresa příbuzných, nadepsaná slečna Emilie Čiháková, kam má Zdenka zaslat odpověď.

Na základě výše uvedeného v čtenáři možná vyvstává dojem, že by se mohlo jednat o podvod. Situace líčená v dopise se až nápadně podobá dobovým dívčím románkům. V listu chybí základní údaje. Neobvyklá je také vysoká chůvina iniciativa. Možná list psala s plným vědomím své rodiny (na jejich pokyn), nebo jej ani nepsala chůva a situace je smyšlená, a někdo se tak snaží z Hlávkových vylákat peníze. To jsou však jen spekulace, které nelze nijak doložit. Proti nastíněné úvaze mluví fakt, že chůva slibuje postupné splácení půjčky.

Text není členěn na odstavce a maximálně využívá prostor papíru. Okraje chybí a písmo je drobné a úhledné. Stejně jako v listech Barbory Groshamové jsou zde dlouhá souvětí (hojně využívající spojku „a“) působící jako ústní výpověď.

Prosba se z části protiví radám dobových autorů – je příliš dlouhá a chybí v ní základní informace, jako jsou jména pisatele a dané rodiny, datace, podpis, ale i samotné jasné vyjevení toho, oč žádá. V textu se několikrát opakuje: „*Ó paní jen brzy pomozte*,“[199] ale není řečeno jak přesně. Nezdá se přitom, že by Zdenka Hlávková ať už pisatelku nebo danou rodinu osobně znala.

Přestože některé údaje chybí, list v sobě zahrnuje body, které by prosební psaní mělo obsahovat: vyjmenovává důvody, proč je psán, obsahuje prosbu (třebaže ne jasnou a stručnou), zmiňuje,

[199] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Emilie Čermáková, 1901. Pozn.: v dopisu datace uvedena není a jméno Emilie Čermáková také neodpovídá. V listu je jen jméno Emilie Čiháková, které však nepatří pisatelce.

jak vyslyšení prosby autorce prosby a její chráněnce pomůže, opakovaně děkuje a slibuje vděčnost.

Netradiční forma žádosti (představení své prosby na základě příběhu) vyznívá ve výsledku v její prospěch. Kromě zmíněných nedostatků působí velmi důvěryhodně a upřímně. Díky chybějícímu úvodu je čtenář okamžitě vtažen do děje a neodtrhne se, dokud text nedočte, takže délka textu není na závadu.

I když tedy psaní plně nerespektuje dobovou normu pro listy prosební, z důvodu přirozenosti a srdečnosti, s níž je psané, se jedná o žádost zdařilou. Lze jej považovat za příklad spontánní prosby z nižší střední vrstvy.

Jistě by bylo zajímavé dozvědět se, zda Zdenka Hlávková slečně z dopisu pomohla, ale kvůli útržkovitosti Zdenčiny korespondence a chybějícím jménům v psaní to není možné vypátrat.

Zbývající žádosti o finanční podporu více odpovídají dobovým normám, jsou konvenčnější. První z nich je dopis Sofie Podlipské, v němž žádá o příspěvek pro spolek na ochranu opuštěných a zanedbaných dívek při Americkém klubu dam.[200]

Psaní Sofie Podlipské není bez invence, ale ani se moc neodchyluje od konvencí. Nejprve vychvaluje Zdenku Hlávkovou a jejího muže („*Nemějte mi za zle, že si troufám vysloviti, čím mi srdce překypuje kdykoli slyším vysloviti Vaše a Vašeho pana chotě jméno*.“[201]), což ji přivádí k prosbě: „*Tím jsem také osmělena přijíti se žebrotou svojí, s prosbou o nějaký okamžiček pozornosti k dílu tomu mladému a již tak kvetoucímu, jehož účastniti je mi dopřáno*.“[202] V ní vysvětluje okolnosti, za nichž se na ni obrací, tedy situaci spolku pro pomoc nezaopatřeným dívkám, jehož je předsedkyní. V závěru připomíná vztah, který s adresátkou má; říká, jak ho vnímá. Nakonec jí přeje požehnání a štěstí a nabádá ji, aby řekla o pomoc i svému manželovi.

Dopis je psán rozmáchlým rukopisem, zachovává pouze horní okraj. Na poslední stránce se písmo zmenšuje a poslední věta – „*(Mnoho žádostí musilo býti přec jen zamítnuto)*“[203] – je vtěsnaná obráceně v horním okraji. Z toho je patrné, že ani vzdělané horní vrstvy se neřídili normami stoprocentně, pokud psali přátelům (tím spíš, že zde se jedná o prosbu, navíc přítelkyni vzdálené a nové).

[200] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Sofie Podlipská, 1890.
[201] Tamtéž.
[202] Tamtéž.
[203] Tamtéž.

V textu se objevují zajímavé obraty, například záměrná hyperbola, zdrobnělina nebo personifikace (viz citáty výše). To psaní odlehčuje a činí přátelštější.

V tomto případě se výjimečně dochovala Zdenčina odpověď, dokonce i s obálkou. Na ní je Sofie Podlipská uvedena jako: „*spisovatelka, předsedkyně spolku pro ochranu opuštěných dívek*“,[204] odkazuje tedy už na obálce na pozici, z níž jí Sofie psala. V dopise Zdenka vyjadřuje potěšení ze Sofiina listu a s ním žertovně radost, že na ni Sofie ještě nezapomněla. Tak se dostává k tomu, že nyní pobývá ve Vídni a česká společnost včetně Sofie jí schází. Popisuje, jak se Češi ve Vídni snaží na svůj původ zapomenout a jejich děti už česky ani neumí, což Zdenku rmoutí, proto si místo společnosti raději užívá hudbu Dvořáka a Smetany. V následujícím odstavci odpovídá na Sofiinu prosbu: „*K účelu tak dobrému jako jest spolek pro ochranu opuštěných dívek jehož předsedkyní ráčíte býti, mileráda přispěji i prosím byste laskavě přiložených 25 zl k zmíněnému cíli odevzdati ráčila.*“[205] Poté následuje rozloučení a podpis.

Zdenčina odpověď působí vedle původního dopisu lehčeji a je psána trochu úhledněji. Zdenčino písmo je zde pečlivě psané, okraje jsou velké. Tato kombinace v souvislosti se Sofiiným listem ukazuje, že Zdenka Hlávková měla trochu jinou povahu a že zde byla v pozici, kdy si mohla dovolit více než Sofie, protože prosbu nepíše, ale odpovídá na ni. Přesto je dopis úhlednější. Jeho tón je upřímný, místy až hravý, přesto uctivý. Na rozdíl od Sofie neměla důvod druhou stranu výrazně vychvalovat. Text působí přátelským dojmem a dýchá z něj snaha trochu oživit vzájemný kontakt.

Předposlední žádost tohoto typu adresovanou Zdence Hlávkové napsala choť třebízského obchodníka Františka Jakubská. Oznamuje Zdence Hlávkové, že poradila spolku „*Katolických tovaryšů*“,[206] aby se na ni obrátil. Poté se představuje a vysvětluje, co ji k tomu činu přimělo – její syn studoval v Praze práva, přičemž poznal Josefa Hlávku a vyprávěl doma, že podporuje chudé studenty (možná od něj sám pobíral podporu). Tak pisatelku napadlo, že by mohl pomoci i chudým dělníkům a řemeslníkům. V závěru za ně slibuje vděčnost a snahu poctivě dluh splácet. Nakonec prosí, aby si Zdenka její prosbu nevykládala špatně, a připojuje podpis s dodatkem „*choť obchodníka vedle pošty v Třebíči*“.[207]

[204] Archiv MJZH Lužany, fond Doplňky, Zdenka Hlávková Sofii Podlipské, 23. 3. 1890.
[205] Archiv MJZH Lužany, fond Doplňky, Zdenka Hlávková Sofii Podlipské, 23. 3. 1890.
[206] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Františka Jakubská, 1908.
[207] Tamtéž.

Dopis je psán poměrně úhledným písmem, téměř se v něm nevyskytují chyby, je členěn do odstavců a zachovává okraje. Obsah odpovídá dobovým doporučením.

Za úvahu stojí, proč se pisatelka obrací na Hlávkovu ženu, když se explicitně dovolává pomoci od něj. Zaprvé si jistě byla vědoma jeho vytíženosti, zadruhé si mohla myslet, že u ženy sklidí jako žena větší úspěch. Z obou důvodů by jistě zvolila správně – pokud by Zdenka Hlávková nebyla tou dobou již 6 let po smrti. Její informace byly tedy poněkud zastaralé.

Krom této maličkosti je tento dopis ukázkový. Lze jej považovat za příklad prosebních dopisů od cizích lidí ze středních vrstev.

Posledním dopisem řadícím se do podskupiny žádostí o finanční podporu je list Julia Hrušky z r. 1903, tedy opět psaný již po Zdenčině smrti.[208] Prosí v něm o pomoc se splácením dluhu, jenž musel vytvořit kvůli manželčině a následně své nemoci a nebyl již schopen jej splácet podle plánu. Tvrdí, že pochází z vážené klatovské rodiny, která pouze přišla do neštěstí. Dopis je psán velice úhledným písmem, takřka ukázkovou latinkou.

Obsah se neprotiví dobovým doporučením, není ani neoriginální. Na důkaz pravdy pisatel předložil některé své doklady. Stylizuje se do role váženého muže, který pozbyl svého postavení kvůli smůle, poctivce, věřícího, vděčného. Stylizace adresátky není z textu patrná.

3. 1. 1. 2 Prosby o přímluvu

Mezi dopisy, v nichž lidé prosí o přímluvu, vynikají listy tří žen, které prosí o pomoc pro své manžely nebo bratra. Ve všech třech případech se jedná o ženy poměrně kvalitně vzdělané, ale také docela chudé. Jejich dopisy vykazují určité společné znaky: jsou poměrně dlouhé (každý má 4 strany), psané úhledným písmem, členěné do odstavců, zachovávají okraje (přinejmenším horní a dolní, po stranách méně), neobsahují téměř žádné chyby a mají vysokou stylistickou úroveň.

Prvním příkladem je dopis spisovatelky a ženy cukrovarníka Gabriely Preissové.[209] Obrací se v něm na Zdenku Hlávkovou s prosbou o přímluvu u Josefa Hlávky, jenž by mohl sehnat spisovatelčinu manželovi nějaký privátní úřad. V listu nejprve vysvětluje, odkud Zdenku zná

[208] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Julius Hruška, 1903.
[209] Gabriela Preissová, rozená Sekerová (1862 – 1946), česká dramatička a spisovatelka, představitelka realismu. Gabriela byla premiantkou na dívčí škole v Praze a podobně jako u otce Zdenky Hlávkové se i v domácnosti Gabrieliných rodičů scházeli významní lidé, díky nimž se její vzdělání ještě zdokonalovalo. Gabriele a Zdence se tedy dostalo podobného vzdělání. Blíže viz Artur ZÁVODSKÝ, *Gabriela Preissová*, Praha 1962, s. 16-18.

(v divadle je představila Marie Červinková-Riegrová[210]) a omlouvá se, že to je poprvé, kdy někoho o něco prosí. Pokračuje vyprávěním o svém muži a jejich rodinné situaci, až se dostává k jádru věci: ráda by pro svého manžela sehnala nějaké místo poblíž Prahy, jelikož pouze v Praze se může skutečně rozvinout její spisovatelský a dramatický talent.[211] Problém je v tom, že její muž mluví pouze německy, česky se dokáže maximálně tak omluvit. V závěru je blíže specifikováno, proč píše Gabriela právě Zdence; nedovoluje si obrátit se přímo na Josefa Hlávku, přestože mu jednou byla v zemském sněmu představena. „*Možná že je vůbec moje žádost dětinská a tu mi šlechetná paní Vy spíše porozumíte, spíše odpustíte – a já s upřímnou vděčnosti přijmu od Vás i odmítnutí své naděje – neboť vím dobře že by Vám na vůli obšťastniti vůbec někoho nikdy nescházelo*,“[212] dodává, čímž Zdence lichotí. Potvrzuje se tím domněnka, že ženy psali Zdence, protože očekávaly, že jim porozumí lépe než Josef Hlávka a zapůsobí na něj tak, aby jejich žádostem spíše vyhověl. Dopis končí ujištěním o schopnostech jejího muže, připomenutím svých nadějí a rozlučkovou větou: „*Zachovejte prosím v laskavé paměti Vaší upřímnou ctitelku Gabrielu Preissovou.*“[213]

Obsahově je text v souladu s dobovými normami. Ve vysokém stylu vyjadřování a používání nápaditých výrazů je patrný spisovatelský talent. Uveďme například: „*Snad se laskavě upomenete osůbky malé československé spisovatelky a její milé myšlénce – třeba by byla nemožnou jak malý ideál… nezazlíte*.“[214] V listu je pro zdůraznění podtržen výraz: „*sebe skromnějšího úřadu privátního*.“[215] Text obsahuje několik vpisek a pár škrtanců.

Pisatelka se stylizuje do role poctivé ženy, začínající spisovatelky, jež by ráda rozvinula svůj talent, dobré manželky a matky, Zdenku vyzdvihuje zaprvé pro jejího manžela, jenž má vliv, dále jako osobu šlechetnou a empatickou.

V případě Gabriely Preissové se sice nedochovala Zdenčina odpověď, ale víme, že do Prahy se nakonec skutečně přestěhovala. Byt si zde pronajala již r. 1895, z důvodu získání vyšší manželovy penze se však odchod rodiny pozdržel do r. 1898. V Praze se stala součástí tamějších měšťanských elit, mezi něž se řadili i Hlávkovi.[216] Nakolik se však na přestěhování Preissových

[210] Marie Červinková-Riegrová (1854 – 1895), spisovatelka, dcera politika Františka Ladislava Riegra a Marie Riegrové-Palacké (dcery Františka Palackého).
[211] Více o spisovatelčině tehdejším životě viz A. ZÁVODSKÝ, *Gabriela Preissová,* Praha 1962, s. 169-171.
[212] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Gabriela Preissová, 1893.
[213] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Gabriela Preissová, 1893.
[214] Tamtéž.
[215] Tamtéž.
[216] A. ZÁVODSKÝ, *Gabriela Preissová*, Praha 1962, s. 177-178.

Zdenka a Josef podíleli, zůstává otázkou. Nicméně se zdá, že se tyto dvě ženy spřátelily, přinejmenším protože Gabriela Preissová je autorkou Zdenčina nekrologu.[217]

Druhým dopisem je list Jindřišky Flajšhanzové,[218] literní učitelky, redaktorky a překladatelky, jejíž muž je chudý badatel.[219] Manželé mají dítě a čekají další, a proto touží po přímluvě Josefa Hlávky na správných místech. „*Nikdy jsem, velevážená, přešlechetná Paní, nikoho prosbou nejmenší neobtížila, ani já, tím méně můj muž. Vím, čím jsem jeho jménu povinna a to, co činím dnes, činím bez jeho vědomí. Ženy mají u mužů velký vliv – a žena dobrá prosbě ženy druhé vždy sluchu popřeje – třeba byla se sta stran jinými věcmi obtěžována*,“[220] Úryvek nám potvrzuje jeden z důvodů, proč se ženy s prosbami obracely na Zdenku Hlávkovou a ne přímo na jejího muže. Také prozrazuje určité stylizace: pisatelku jako ženu poctivou, dobrou manželku, ze zbytku textu vysvítá také role chudé těhotné ženy, matky, věřící. Zdenka jakožto adresátka je stylizována jako „*žena přešlechetná*“,[221] manželka velice vlivného muže a dcera jiného známého muže (rytíře Havelky).

V psaní není přesně řečeno, kde by se měl Josef Hlávka přimluvit, z čehož vyplývá, že Zdenka nebo sám Josef musel být se situací Jindřiščina muže obeznámen. Tomu nahrává fakt, že Václav Flajšhanz byl členem třetí třídy České akademie,[222] v níž byl významně činný též Hlávka. Pisatelka na manželovo působení v Akademii odkazuje a zdá se, že počítá s tím, že se s ním Hlávkovi letmo seznámili.

Odpověď na dopis se sice nedochovala, ale ve fondu Josefa Hlávky se nachází jeden přijatý list od Jindřiščina muže Václava Flajšhanze datovaný o rok později. Jeho obsah mi v době psaní práce není dostupný. K přímluvě sice mohlo dojít, Flajšhanz nicméně zaměstnání nezměnil, v pražském gymnáziu pracoval až do odchodu do důchodu.[223]

Třetí charakteristickou ženskou přímluvou je dopis Ottilie Gallmeyerové, jež jménem celé své rodiny prosí o místo pro svého bratra s právnickým vzděláním. Ottilii Zdenka z dřívějška znala.

---

[217] Tamtéž, s. 181.
[218] Heslo *Flajšhansová, Jindřiška, 1868-1931*, in: Databáze Národní knihovny ČR, 2014, dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/IHLRJQ5TXYUFCD5MQJF8NFN2KFTPL13DB6F4A9IDXCDJSL2YUJ-40735?func=full-set-set&set_number=138172&set_entry=000001&format=999 (ověřeno 23. 3. 2021).
[219] Václav Flajšhanz (1866 – 1950), jazykovědec, literární historik, editor.
[220] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Jindra Flajšhanzová, 15. 4. 1901.
[221] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Jindra Flajšhanzová, 15. 4. 1901..
[222] Česká akademie věd a umění (1890 – 1952), Josef Hlávka se podílel na jejím založení.
[223] Blanka SVADBOVÁ, *FLAJŠHANS Václav 1.7.1866-?20.11.1950*, dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/FLAJ%C5%A0HANS_V%C3%A1clav_1.7.1866-%3F20.11.1950 (ověřeno 22. 3. 2021).

Přestože dopis má podobnou osnovu jako předchozí a stylisticky je obratný, pisatelka se za svůj sloh na třetí, předposlední straně omlouvá: „*Odpuste prosím mé smělosti i slohu, který je hrozně neforemný – ale jak jsem spletená – Slišela jsem teprve před rokem že Jste se provdala, a velice šťastně – chvála Bohu! Přeji Vám to upřímně*!“[224] Pokračuje vylíčením svých osobních poměrů a poté se opět vrací k adresátce a dopis uzavírá. Opět se jedná o zdařilou prosbu pisatelky z podobných poměrů jako předešlé. Rozdíl je v tom, že Ottilie Gallmeyerová nepíše na vlastní popud, ale na popud celé rodiny jakožto osoba, kterou Zdenka Hlávková již zná, což zaručuje lepší přijetí prosby.

Od předchozích listů je liší dopis Františka Kadlece, sloužícího v Lužanech, proti němuž bylo zahájeno šetření, a když se o tom dozvěděl, sám odešel. V listu podává trochu odlišný obrázek od toho, k čemu došlo, než jaký byl zřejmě obecně známý: „*Jak jest milostivé paní povědomo, byl jsem ze služby v Lužanech u vysoce ctěného p. rady zvláštními poměry takřka vyštván, jelikož se celá smečka lidí pochybného charaktéru proti mně pro mé nestranné jednání byla spikla, mne u pana rady osočila, nesprávně obvinila a pana radu přivedla tam, že on na základě anonymního dopisu zavedl proti mně za mými zády celé vyšetřování.*“[225] Na listu jsou zajímavé stylizace. Pisatel se stylizuje do role nevinného, čestného a pracovitého postaršího muže. Ostatní zaměstnance líčí velmi hanlivě. Josef Hlávka vychází z jeho textu jako mocný a vlídný člověk, na druhou stranu naznačuje, že se „nechal napálit“. Pisatel působí velmi ukřivděně. Na Hlávkovu ženu se obrací proto, že v jiné práci dlouho nepobyl (tvrdí, že to bylo velice špatné místo, odkud každý brzy utekl) a nyní je více než rok nezaměstnaný, proto chce znovu nastoupit do služby u manželů Hlávkových. Josef Hlávka však na jeho prosby nereagoval, tudíž se obrací na jeho ženu, po níž žádá přímluvu.

Dopis Františka Kadlece dokresluje korespondenční síť Zdenky Hlávkové, potažmo jejího manžela. S prosbami se na ně neobraceli jen lidé vzdálení, ale také ti z lužanského panství. V tomto případě to byl dokonce člověk, kterého Hlávkovi osobně znali, jelikož pro ně pracoval. Apeloval tedy na Zdenku jako na osobu, která je čestná, zodpovědná, dobrosrdečná, ochotná pomoci starému sloužícímu. Z toho je opět patrný vliv, jaký měla Zdenka na svého manžela, přinejmenším v očích žadatelů, mít.

[224] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Ottilie Gallmeyerová, 13. 6. 1889.
[225] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, František Kadlec, 9. 2. 1902.

Kromě výše zmíněných existovaly i jiné typy žádostí, například když se filozof Josef Durdík[226] přimlouval u Zdenky Hlávkové za Josefa Kuchaře[227] – v tomto případě se tedy nejedná o prosbu o přímluvu, ale o její vykonání. Durdík tak učinil tím, že původní dopis připojil ke svému jen s krátkým vysvětlením: „*Já už nemusím více přidávati, ten dopis mluví sám, - ale stvrdil bych jen, co jeho autor vypravuje*,“[228] Posouzení oprávněnosti Kuchařovy prosby nechává na adresátce.

3. 1. 1. 3 Prosby o podání informací

Nejmírnějšími prosbami v souboru korespondence Zdenky Hlávkové jsou ty o podání určitých informací. Takové dopisy nejeví typické znaky prosebních listů, jelikož žadatel prosí jen o drobnou laskavost a – což platí v případě zkoumaného souboru – zpravidla se s adresátem zná (pomineme-li žádosti o odpověď, zda adresát vyslyší prosbu, v předešlých listech).

Zatímco v předchozích kapitolách vystupuje Zdenka Hlávková v roli manželky bohatého muže, v této se dostává do pozice jiné. V prvé řadě je to hostitelka v Lužanech, potažmo hospodyně lužanského zámečku, jelikož kromě přijímání četných návštěv měla na starosti i celý chod domácnosti. Josefa Náprstková[229] se na ni několikrát obracela také jako na (bývalou) členku spolku, většinou Amerického klubu dam, přestože v souboru není žádný takový dopis prosební, ale vždy pouze podání zpráv v této záležitosti.

Pro Josefu Náprstkovou,[230] Antonína Dvořáka[231] i Marii Kalašovou[232] však platí jedna společná charakteristika: všichni se se Zdenkou přátelili, třebaže jí všichni vykají a zachovávají poměrně uctivý tón. O přátelství Hlávkových a Dvořákových pojednal D. R. Beveridge, vztah Zdenky a Marie je poznatelný z Mariiných dopisů. Navíc měly tyto dvě ženy několik společných přátel – přinejmenším Julia Zeyera a Jaroslava Vrchlického. S Josefou Náprstkovou se Zdenka znala díky Americkému klubu dam a vzniklo mezi nimi pouto.

Jako první příklad uveďme list, ve kterém Antonín Dvořák prosí, aby mu Zdenka dala vědět své plány: „… *Proto Vám nemohu nic určitého slíbit a proto bych Vás prosil aby jste mi řekla*

[226] Josef Durdík (1837 – 1902), filozof, literární kritik, překladatel, člen České akademie.
[227] Pravděpodobně Josef Kuchař (1847 – 1926), básník.
[228] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Josef Durdík, 10. 8. 1896.
[229] Dochovalo se více než 30 dopisů, které Josefa Náprstková poslala Zdence Hlávkové. LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Josefa Náprstková, 23. 6. 1900.
[230] Josefa Náprstková, roz. Křížková (1838 – 1907), manželka Vojtěcha Náprstka (1826 – 1894), jedna ze zakládajících členek Amerického klubu dam, činná též v budoucím Náprstkově muzeu.
[231] Antonín Dvořák (1841 – 1904), hudební skladatel.
[232] Marie Kalašová (1854 – 1937), česká spisovatelka a překladatelka.

jak asi dlouho v Lužanech zůstanete a zdali by jsme se mohli snad v Praze vidět. … Prosím Vás kdy řeknete mi co a jak bude…“[233] Nebo v jiném: „*Milostivá paní! Nebude Vám to nemilé, když k Vám do Lužan přijedu? Chtěl jsem tak již dávno učinit ale nešlo to dobře. Mám nyní s operou co dělat…*“[234] Dopisy následně přecházejí k jiným tématům.

Spisovatelka Marie Kalašová zas žádá o sdělení, kdo rozhoduje nad koupí obrazů, jejichž seznam přikládá.[235] V jiném listu píše, že by ráda přijela do Lužan a prosí o potvrzení, zda je to možné: „… *Přec však vás prosím, byste mně laskavě dopsala, nemáte-li snad jiných dispozic pro tu dobu – udejte mně pak sama, kdy mám přijeti – jak nyní již volna*.“

Listy Marie Kalašové i některé z listů Antonína Dvořáka jsou psané poměrně ledabylým, nesnadno čitelným písmem.

Odlišnou žádostí o informace je jeden z dopisů Josefy Náprstkové. Vypráví v něm bez úvodu o tom, že se chtěla dozvědět, odkud pochází strom liliovník, načež vypisuje, co si o něm přečetla. Do obou knih, z nichž čerpala, připsala, že jeden exemplář se nachází v Hlávkově zámeckém parku v Lužanech. Zdenky se ptá, jak je starý. Poté dopis přechází k jiný tématům.

Podnětem pro to zabývat se liliovníkem pro Josefu zřejmě byla návštěva Lužan, kde ji zaujal. Dopis má místy poetický tón, když se Josefa rozplývá nad květy liliovníku a navrhuje jej nazývat „strom vodních růží“. Jindy přepisuje pasáže z encyklopedií. Celkově vzato je dopis bezprostřední a přátelský, neobsahuje žádná klišé, přičemž tato charakteristika platí pro všechny listy, které Josefa Náprstková napsala Zdence Hlávkové (pouze první dopisy jsou trochu chladné).

Pro korespondenci Josefy platí snad více než jinde, že je ovlivněna jejím vzděláním, jelikož se jí dostalo jen základní docházky, což později doháněla díky pilné četbě, jíž ji zásoboval budoucí manžel Vojta Náprstek, a psaní deníku.[236] Významný vliv na zdokonalování jejího psaného projevu měl později i fakt, že se stala velmi pilnou pisatelkou dopisů. Přestože slohová úroveň Josefiných listů je mnohdy vysoká, stále se v nich však v menší míře objevují pravopisné a gramatické chyby.

[233] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Antonín Dvořák, 16. 9. 1894.
[234] Archiv MJZH Lužany, Fond Karel Hlávka, Antonín Dvořák Zdence Hlávkové, 12. 11. 1899.
[235] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Marie Kalašová, 29. 10. 1994.
[236] Irena ŠTĚPÁNOVÁ, Ludmila SOCHOROVÁ a Milena SECKÁ, *Ženy rodiny Náprstkovy*, Praha 2001, s. 62 – 63.

Na závěr uveďme, že prosby o podání informací jsou charakteristické tím, že jsou v dopisech jen zmíněné, nebývají jediným předmětem textu. Objevují se nejčastěji v listech přátelských, ale mohou být i v řadě dalších. Jejich styl se odvíjí právě od vztahu komunikantů a může být velmi neformální.

3. 1. 1. 4 Shrnutí

Listy prosební se odvíjejí především od charakteru prosby, což vystihuje zvolené rozčlenění. Významnou roli hraje též (slohové) vzdělání pisatele, jež určuje jejich stylistickou úroveň. Míra formálnosti je kromě charakteru prosby dána též blízkostí vztahu pisatele a adresáta.

Ze 13 pisatelů bylo 9 žen. Je to dáno několika faktory. Nejprve je potřeba vzít v úvahu, že sama Zdenka Hlávková byla žena, je tedy logické, že mezi jejími korespondenčními partnery převažovaly ženy. Proč se však na ni obracely ženy cizí? Prvním příkladem jsou listy Barbory Groshammové – vdovy se ocitaly v situaci, kdy si na živobytí mohly samy vydělávat jen velmi omezeně. Ve vyšším věku, kdy už jim síly nestačily ani na dosavadní formy přivýdělku, zůstávaly odkázané na pomoc okolí a své domovské obce, která měla povinnost se o své obyvatele postarat.

Druhou, zde velmi početnou skupinou prosících žen, byly ty, jež se přimlouvaly za své muže. Neobracely se přímo na Josefa Hlávku, ale volily jeho manželku jako prostředníka, protože u ní očekávaly větší pochopení, menší vytíženost a významný vliv na svého muže. Napsat přímo Josefu Hlávkovi se zřejmě bály, protože nečekaly, že by u něj sklidily úspěch. Osoba jeho ženy jim jistě připadala bližší, dosažitelnější, než zaneprázdněný bohatý muž.

Zajímavý je i samotný fakt, že se ženy často rozhodly vzít situaci do svých rukou, v několika případech dokonce bez vědomí příslušné osoby. Předpokládám, že důvodem je to, že ženy měly v dané době jen velice omezené pole působnosti. Velká část jejich vlivu se odehrávala právě na pozadí. Pokud viděly, že muž si nedokáže poradit a jejich názory nebere dostatečně v úvahu, zasahovaly jeho ovlivňováním nebo bez jeho vědomí.

Samozřejmě je možné, že někdy manžel o jejich počínání věděl a sám je k němu vyzval, protože usoudil, že žena má právě prostřednictvím jiné ženy větší šanci na úspěch než on sám.

Pokud Zdence psali prosebné listy muži, zpravidla tak činili, protože tušili, že by nepochodili u jejího muže, nebo věděli, že by si jejich dopis v záplavě jiných ani nevybral k přečtení. Toto neplatí v případě proseb o informace. S těmi se na ni pochopitelně obraceli muži, kteří se znali přímo s ní a prosba se týkala právě jí, ne jejího manžela.

Co se týče sociální skladby korespondentů, žádosti o finanční podporu posílali nejčastěji lidé s nižších vrstev. O přímluvy prosili lidé jen o trochu níže postavení než Hlávkovi – lidé ze středních vrstev, s dobrým vzděláním, často z úřednických rodin, tudíž však poměrně chudí, čímž se od Hlávkových lišili. Zároveň to byli lidé z podobných poměrů, z jakých pocházela Zdenka Hlávková, než se provdala. Prosby o informace se mohly objevovat napříč celým sociálním spektrem jako vedlejší součást dlouhodobého korespondenčního styku, tudíž především mezi přáteli, ale není to pravidlem. O informace bylo možno žádat například i úřady v písemnostech jednacích. V případě zkoumaného souboru korespondence však převažují pisatelé ze stejného sociálního prostředí jako Zdenka Hlávková, s nimiž se (byť třeba vzdáleně) přátelila.

3. 1. 2 Listy děkovací

Stejně jako listy prosební by bylo možné i listy děkovací rozdělit do několika podskupin podle toho, za co pisatelé děkují. Rozdíly mezi nimi jsou však mnohem menší. Záleží spíše na autorovi dopisu, jak se k psaní postavil a jakým způsobem dík vyjádřil. Obecně platí, že listy děkovné se jeden druhému více podobají, invence v nich je menší. Rozdíly jsou patrné především v srdečnosti. Liší se použitými výrazy – zatímco některé přímo přetékají vděčností a nebojí se ji vyjádřit různými opisy, což je přibližuje uměleckému textu, ale zároveň hraničí s klišé, jiné jsou střízlivější a kromě díků obsahují i jiná témata.

Co radili pro psaní děkovacích listů doboví autoři? Vincenc Bíba doporučuje nejprve přesně uvést, za co dotyčný děkuje, poté potvrdit prospěch, který mu ze služby či daru plyne, pak by mělo následovat samotné poděkování a na závěr ujištění, že si jej příjemce váží. List děkovací má být psán od srdce, má být nenucený a upřímný, nesmí být přemrštěný nebo naopak málo vděčný.[237]

Ostatní autoři děkovným dopisům osnovu neukládají. Omezují se pouze na obecné rady. Vojtěch Lešetický říká jen, že kdo takový list píše od srdce, jistě to zvládne.[238] Jakub Malý je konkrétnější, varuje, aby se poděkování neodkládalo, dále aby bylo přiměřené prokázanému dobrodiní, a aby nebylo příliš krátké ani rozvláčné. Za důležitou přízeň se podle něj nemá děkovat v dopise smíšeného obsahu, ale v samostatném děkovacím.[239] Z toho plyne jev, který byl velmi rozšířený: poděkování v dopise smíšeného obsahu.

[237] Vincenc Dominik BÍBA, *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem*, Praha 1863, s. 213-220.
[238] Vojtěch LEŠETICKÝ, *Nauka o slohu*, Praha 1873, s. 31.
[239] Jakub MALÝ, *Dopisovatel*, Praha 1869, s. 100.

Autoři dobových učebnic a korespondenčních příruček tedy při psaní tohoto typu dopisů ponechávají určitou volnost. Předpokládejme tedy, že děkovací dopisy dané doby mohou být obsahově i stylisticky poměrně různorodé. Projevuje se to však ve zkoumaném souboru, nebo v nich jsou určité shodné prvky?

Ještě předtím se ale vraťme k listům prosebním. Nabízí se předpoklad, že děkovné dopisy reagují na prosební listy uvedené výše. Ve zkoumaném souboru korespondence Zdenky Hlávkové se však žádný takový nenachází. Pouze v osobní přijaté korespondenci Josefa Hlávky se objevuje několik jmen pisatelek předchozích listů nebo jejich mužských variant (jejich manželů), konkrétně jeden dopis Václava Flajšhanze datovaný rok po prosbě jeho manželky, jeden list Jaroslava Preisse a další dva jeho manželky a jeden od jistého Emanuela Čiháka. Vzhledem k původnímu vymezení práce a současné nepřístupnosti archivů do nich však nemohu nahlédnout. Lze se ale domnívat, že se jedná o děkovné dopisy, které byly napsány v reakci na poskytnuté dobrodiní Josefu Hlávkovi jakožto hlavnímu vykonavateli a jméno Zdenky je v nich zmíněno. V případě Františka Kadlece, Josefa Durdíka a Kuchaře probíhala mezi Hlávkou a pisatelem dlouhodobější korespondence, takže nelze posoudit, zda se v ní objevuje poděkování, a tudíž byla prosba vyslyšena. Jsou zde ale i jména, které se nenachází ani mezi listy Josefa Hlávky. Tehdy buď laskavost prokázána nebyla, nebo se odpověď nedochovala. Děkovné dopisy navíc nemusely být napsány, pokud poděkování proběhlo při osobním setkání.

Vzhledem k Hlávkovu „skrblictví“, jímž byl pověstný stejně jako mecenášstvím, by nebylo překvapivé, kdyby řadě proseb skutečně nevyhověl. V Pavlíčkově studii[240] zaznívá teze, že Hlávkovy mecenášské aktivity nebyly samoúčelné, ale vždy promyšlené, nabízí se tak otázka, nakolik Hlávkovi pomáhali soukromě a nakolik bylo jejich mecenášství institucionalizované či „viditelné“. Přesto je jisté, že soukromou podporu jednotlivcům Hlávka také poskytoval.[241] Bylo to však zpravidla v případě mladých perspektivních umělců. Vedle Hlávkova mecenášství je kromě toho nutné odlišit charitativní činnost jeho ženy, jež spočívala podle dobových zvyklostí v pomáhání sirotkům, příspěvcích různým spolkům a směrování mužova mecenášství směrem k umělcům (zejména hudebníkům), jež sama preferovala.[242]

[240] T. W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky*, Praha 2011.
[241] Tamtéž, s. 69.
[242] K. REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové*, diplomová práce, České Budějovice 2018, s. 60.

Přesuňme se ale zpět k děkovným dopisům. Níže prezentuji několik charakteristických děkovacích listů, které se dochovaly. Ještě dodejme, že v souboru se jich nachází celkem 31 od 18 pisatelů, z nichž 15 byli muži.

Jako první uveďme krátký list, přesněji řečeno korespondenční lístek, již výše zmíněného Josefa Durdíka, jímž děkuje za Zdenčin dopis: „*Milostivá Paní! Za svůj potěšný, jemně povzbuzující lístek, za ten milý obrázek idylického sídla, za přívětivé opětné pozvání, za milou velkodušnou zprávu o nevyčerpatelné dobrotivosti, za ten upřímný pozdrav račte prozatím přijmouti mé vroucí díky se vzájemným přáním stálého zdraví; já zde bych měl všecky podmínky dobrého zdaru, kdyby mne moje choroba, ta nervosa rozpakoplodná netrápila. Budu-li tak šťasten, abych se mohl do Lužan vypraviti, což by mně už samo bylo nejmilejším znamením lepšího zdaru, pak bych Vám, Milostivá Paní, projevil úplněji stav mého nitra, podnikl bych generalní zpověď, po níž bych mohl se nadíti Vaše odpuštění. Celému domu Vašemu můj toužebný pozdrav – posílá nejoddanější, věrný ctitel – Váš J. D.*“[243]

Lístek je velmi srdečný a otevřený. Poděkování je vyjádřeno hned v první větě a poté se nese celým textem. Když mluví pisatel o sobě, svěřuje přitom důvody, proč nemůže přijet a poděkovat hostitelce osobně.

Dopis je napsán v jednom odstavci (vyjma oslovení a podpisu) drobným písmem. Oproti jiným Durdíkovým listům je písmo úhlednější. Na zadní stránce korespondenčního lístku je nadepsaná adresa: „*Urozená Paní, Paní Zdenka Hlávková, t. času v Lužanech v Čechách via Plzeň.*“[244] Zajímavý je výraz „Urozená Paní“, který je v případě Zdenky Hlávkové nadnesený. Odpovídá označení pro nižší šlechtičnu, jíž Zdenka byla před svatbou, poté již ne, čehož si byl Josef Durdík jistě dobře vědom a zřejmě jí tak chtěl polichotit či naznačit, jak vysoko v jeho očích stojí.

V podobném duchu se nese list Adolfa Heyduka:[245] *„… za přelaskavé pozvání do Lužan, jímž jste mě i ženu mou tak vysoce poctiti a vyznamenati ráčila, skládám své díky nejuctivější a nejvroucnější. Byl jsem spanilomyslnou pozorností Vaší hluboce dojat a byl bych se nejraději hned rozletěl do rozkošného zátiší Vašeho, abych Vám vděčně ruce zulíbal, panu choti Vašemu svou dokonalou úctu projevil a přítele Julia srdečně objal, ale má choroba jest tak tvrdošíjná a duševní můj obraz tak zachmuřen, že bych Vám tou dobou byl jen na obtíž. Proto osměluji se*

[243] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Josef Durdík, 29. 7. 1898.
[244] Tamtéž.
[245] Adolf Heyduk (1835 – 1923), básník.

nejuctivěji prositi, abyste mi blahosklonně dovoliti ráčila, bych Vám, Vysocectěná, Milostivá Paní, a panu praesidentovi, Vašemu šlechetnému panu choti, svou nejuctivější poklonu směl až po svém brzkém návratu do Písku, a snad se svou ženou, abych jí ukázal ten rájský útulek, v němž nám Umění bílou perutí chrání dvě bohatýrské duše, plné nadšení pro povšechné krásno vůbec a vznešené ideály národní zvlášť. Svolíte-li? …“[246] Heydukův list je zajisté poznamenaný jeho básnickým talentem, na druhou stranu zdaleka není v souboru jediný obohacený vzletnými výrazy. Tento pouze nejvýstižněji dokresluje citovost mnoha listů děkovacích. Uveďme například ještě úryvek z dopisu Karla Ningra, v němž děkuje za „První kvítí“ a vzpomíná na chvíle strávené s Havelkovými v Písku:[247] „*… Sedíce kolem kulatého stolu zapomínali jsme na trampoty života a oddávali jsme se národním illusím. Scházeli jsme se v neděli a ve svátek jako k národní bohoslužbě. Slasti a rozkoše duševní převládaly. Bohatě až k nadšení jsme se napájeli nektarem poezie a hudby – a vínem národních ideálů*.“[248]

S takovými děkovacími listy kontrastují dopisy jiného spisovatele a básníka, Julia Zeyera,[249] dobrého přítele Zdenky Hlávkové: „*Milostivá Paní, jsem Vám a panu radovi upřímně vděčen za pozvání do Lužan, kam se velice těším. Přijel bych tak asi 9 nebo 10 srpna, poněvadž mě ještě zdržuje jistá záležitost, k vůli niž budu musit ještě malou cestu v okolí zdejším podstoupit. Dovolil bych si před svým přijezdem ještě jednou psát a ohlásit pak určitě den a vlak*.“[250] Zeyerův dopis jistě neurazí, ale je jen povinně zdvořilý a velmi pragmatický, ne tak vzletný. I vnější stránka odhaluje rozdíly mezi Juliem Zeyerem a Adolfem Heydukem; Heydukovy listy jsou psané krasopisně, takřka čítankově. Jsou pečlivě členěny do odstavců a zachovávají velké okraje. Zeyerovy listy jsou psány vypsanou rukou, některá písmena píše nedbale, řádky nejsou rovné. Odstavce a okraje sice také zachovává, ale dopisy přesto nevypadají moc úhledně. To jistě vypovídá o rozdílných povahách a stylech obou mužů, ale také je třeba vzít v úvahu, že Zeyer měl se Zdenkou bližší vztah. Především je však jeho psaní ukázkou běžných poděkování, která splňují svůj účel, ale nemají vyšší ambice.

V souboru se objevují též dopisy, v nichž je dík vyjádřen pouze okrajově, není jediným tématem. „*Dopsala jsem poděkovací lístek Velectěnému panu choti Vašemu; prosím račte*

[246] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Adolf Heyduk, 9. 8. 1897.
[247] Karel Ninger (1827 – 1913), profesor píseckého gymnázia a spisovatel, učil Zdenku Hlávkovou.
[248] Archiv MJZH Lužany, Fond Karel Hlávka, nezjištěný Karl Zdence Hlávkové, 20. 7. 1899. Pozn.: podle podpisu jde s jistotou o Karla Ningra.
[249] Julius Zeyer (1841 – 1901), prozaik, básník a dramatik.
[250] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Julius Zeyer, 31. 7. 1896.

příjmout též mé díky za vše co Jste ráčili prokázat knihovně Náprstkové, jakož prosím uctivě děkuju za pozvání k slavnosti Palackýho jak za sebe tak též za slč. Kattnerovou která meška se svojí matičkou v Karlových Varech,“[251] píše Josefa Náprstková. Toto je začátek dopisu a ve zbytku se již věnuje nejrůznějším jiným tématům. List má přitom čtyři strany. Na konci poslední z nich je text vepsán po okraji papíru, aby se vešel, což je pro Josefiny dopisy typické. Zároveň nelze říct, že by Josefa vždy děkovala pouze zmínkou, protože jiné její listy jsou čistě děkovné. Z povahy těchto dopisů vyplývá, že samostatné děkovací listy psala, pokud bylo dobrodiní, za něž děkuje, velké, ale také tehdy, pokud právě neměla dostatek novinek, o nichž by ráda referovala. Jednalo se tedy o jakousi formu šetření: místo aby napsala dva dopisy, stačilo napsat jeden, který obsáhne více témat.

Marie Kalašová začíná jedno své psaní podobně: „*Drahá milostpaní, chci Vám jen poděkovati za Vaši pohostinnost, Vám i panu radovi a prosím, byste mne ve vlídné zachovali paměti. Ráda budu vzpomínati slunných dnů lužanských a každého přátelského slova*,“ poté Zdenku prosí, aby jí nezazlívala, že pro ni nenašla slov útěchy po smrti jejího synovce Karla Pippicha a poté přechází k vyprávění o sobě a svém okolí. Podobnou osnovu mají i ostatní Mariiny děkovací listy určené Zdence. Nejprve v první větě sdělí, proč píše, poděkuje a pak plynule přechází k jiným tématům. Zdá se, že nutnost poděkovat vnímá jako příležitost napsat adresátce, přičemž stejně jako Josefa Náprstková píše zároveň o všem možném, co by ráda přítelkyni sdělila.

Poděkování jako vedlejší téma dopisu se vyskytuje též v listu Eduarda Alberta,[252] který jej dokonce zmiňuje až jako poslední informaci před závěrečným přáním: „*Zase jste byla tak milostiva a poslala mi něco sladkého. Schoval jsem si to; načne se to až k Mikuláši, tedy pozejtří. / Račte přijmout srdečné poděkování i za dárek sám i za laskavou vzpomínku.*“[253] V úvodu dopisu píše o tom, že se dozvěděl, že Josef Hlávka je (opět) nemocný, a poté o nemoci jiného jejich společného přítele. Zdá se, že poděkování Eduard Albert nepovažoval za nejdůležitější sdělení.

V závěru dopisu vyjádřila dík (za sazenice jahod) též Marie Maudrová.[254] Důvod je evidentně stejný.

[251] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Josefa Náprstková, 9. 6. 1898.
[252] Eduard Albert (1841 – 1900), chirurg a univerzitní profesor.
[253] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Eduard Albert, 4. 12. 1899.
[254] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Marie Maudrová, 12. 9. 1900.

V neposlední řadě Karel Mattuš[255] na začátku svého dopisu laskavě děkuje za Zdenčino psaní,[256] načež přechází k odpovědím na otázky, které vyplynuly v průběhu jejich předchozí komunikace. Poděkování je pro něj tedy samozřejmou součástí určité korespondenční situace, zároveň ne hlavním a zásadním předmětem.

3. 1. 2. 1 Shrnutí

Listy děkovací byly především běžnou součástí delších korespondenčních vztahů, které vycházejí ze vztahů reálných. Mohly být ojedinělými dopisy v případě, že mezi komunikanty dlouhodobý vztah neexistoval, čili reakcí na dobrodiní poskytnuté na základě listů prosebních či na prosbu vyjádřenou osobně. Takové listy se však ve zkoumaném souboru korespondence nevyskytují.

Listy děkovací mohly mít mnoho podob, v zásadě se zde objevují ve třech různých podobách, přičemž každý typ je zastoupen přibližně stejným dílem. Zaprvé to jsou takřka umělecké texty, které chtějí na adresáta zapůsobit, přičemž si pisatel zároveň tříbí svůj projev. Vedle nich se vyskytují „obyčejná“ poděkování, kdy je celý list sice také podřízen tomuto jedinému účelu, ale neklade si vyšší umělecké ambice. Mají vyjádřit vděčnost a ukázat, že pisatel si daru nebo dobrodiní váží, ale nesnaží se jej nad rámce oslnit.

Posledním typem jsou dopisy, v nichž není dík jediným námětem. Poděkování v nich bývá na začátku nebo v závěru. V tomto případě pisatel nepovažoval předmět dobrodiní za tak významný, aby psal samostatný list děkovací. Jiným důvodem pro napsání dopisu smíšeného mohla být snaha ušetřit, pokud chtěl druhé osobě sdělit ještě něco dalšího, takže by byl nucen poslat dopisy dva, tudíž použít více papíru, více obálek a zaplatit za odeslání více listů. Naopak nutnost napsat děkovací dopis mohla být motivací napsat adresátovi více informací, k čemuž by jinak nemuselo dojít, případně by se komunikace opozdila.

Poděkovat bylo samozřejmostí, společenskou nutností, přičemž jeho forma, jak je vidno, mohla být poměrně různorodá, a to opět podle vztahu mezi pisatelem a adresátem, a také podle toho, za jak velké dobrodiní byla vděčnost prokázána. To odpovídá teorii dobových autorů.

Co se týče osnovy Vincenta Bíby, kterou pro psaní těchto dopisů doporučuje, pisatelé se v ní shodují v podstatě jen v prvním bodě, a sice v tom nejprve sdělit, za co děkujeme. Poté ujišťují,

[255] Karel Mattuš (1836 – 1919), český právník a politik, představitel strany staročechů.
[256] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Karel Mattuš, 10. 7. 1894.

že jim dárek nebo služba udělala radost, ale pak již zpravidla mluví o sobě, k adresátovi se vrací až v závěrečných frázích. Jsou tedy mnohem méně podrobní než autor slohové učebnice.

Nebylo zjištěno, že by se v dopisech opakovaly stále stejné fráze, což je zajisté dáno korespondenčním okruhem osob, které Zdence Hlávkové děkovací listy píší: byly to její bližší či vzdálenější přátelé, lidé stejné nebo podobné sociální vrstvy, podobného vzdělání, většina z nich byla veřejně známá či přímo veřejně činná. Jejich vyjadřovací schopnosti byly tedy na vysoké úrovni.

Co se týče genderového rozložení pisatelů, 15 z 18 z nich byli muži. To však není v tomto případě zcela relevantní, jelikož je to opět dáno okruhem Zdenčiných přátel, jenž byl z velké části společný s Hlávkovým. Z témat se objevují poděkování za pohoštění v Lužanech nebo pozvání do nich, poděkování za došlý dopis či blahopřání, a nakonec za hmotné dary, přičemž tato skupina je zastoupena nejméně. Témata jsou tedy poměrně neutrální, což, když opět vezmeme v úvahu i vztah mezi komunikanty, napovídá tomu, že v dopisech se znatelně neprojevují genderové rozdíly. Neplatí zde ani obvyklé tvrzení, že ženské dopisy bývaly „citovější“, řada mužských dopisů je totiž velmi srdečná, a to nejen básníka Adolfa Heyduka, u nějž by se to dalo předpokládat.

Na závěr se ještě vraťme k rozboru, konkrétně ke stylizacím a rolím. Zdenka Hlávková je ve všech stylizována podobně: jako skvělá hostitelka, společensky obratná žena, jsou jí přisuzovány vlastnosti jako šlechetná, laskavá a pozorná. Prakticky ve všech děkovacích listech vystupuje v roli hostitelky a hospodyně v Lužanech. V některých pak v roli určité přítelkyně. Pouze Josefa Náprstková, jíž Zdenka poslala několik hmotných darů pro knihovnu Náprstkova muzea a časopis Lumír, ji navíc stylizuje do role dobrodějky či finančně zajištěné ženy, jež ráda pomáhá nebo přispívá, zároveň ji vnímá jako kamarádku.

Touto kapitolou se tedy více otevírá okruh korespondenčních partnerů Zdenky Hlávkové. Sama Zdenka stále vystupuje především jako žena významného muže, ale přesouvá se ze sféry šedé eminence do sféry „ženské“, tedy hostitelky, hospodyně, přítelkyně, případně i dárkyně, kde už se více projevuje sama za sebe, nejen jako stín svého manžela, přestože jeho pozice je stále zásadní.

3. 1. 3 Soustrasti a blahopřání

Doboví autoři se v označení pro listy, v nichž se vyjadřuje soustrast, neshodovali. Vojtěch Lešetický používá termín *listy soustrastné*, kam řadí *psaní blahopřejná, listy radicí* a *listy těšicí.*

„*Soucit čili soustrast zajisté jevívá se radostí ze štěstí, neb žalostí z neštěstí, neb konečně obáváním, že ono někoho mine, toto jej potká.*“[257] Jakub Malý zavádí pojem *listy pozdravovací*, též *blahopřání* pro přání k nejrůznějším příležitostem jako narození dítěte, svátky, uzdravení z nemoci apod., a vedle nich *listy souželné a potěšující* pro vyjádření soustrasti při smutných událostech. P. J. Šulc používá výraz *listy potěšné.* Vincenc Bíba ani Nauka o skládání listů nerozlišují soustrasti, ale pouze blahopřání.

Z výčtu je zřejmé, že v dobovém vnímání si byly pojmy blahopřání a soustrast blíže než dnes. Oboje bylo chápáno jako projev soucitu či empatie, jak dokládá Ottův slovník, když soucit rozděluje na soustrast a souslast.[258]

Vzhledem k nejednotnosti dobové terminologie volím v následujícím textu výrazy *listy soustrastné* nebo zjednodušeně *soustrasti* a *listy blahopřejné*, též *blahopřání*, čili pojmy současné, které jsou dnešnímu čtenáři nejsrozumitelnější.

Co se týče listů blahopřejných, musím na tomto místě konstatovat, že v dochované korespondenci Zdenky Hlávkové jsem nalezla jen dva přijaté. Vzorek tedy není dostatečně reprezentativní, aby zde o něm mohlo být pojednáno. Zato soustrastných dopisů se dochovalo 8, což je pro stručné pojednání dostačující.

Nejprve se nabízí otázka, jaký okruh korespondentů soustrasti psal. Zatímco blahopřání psali i lidé takřka neznámí, např. ti, které adresáti dlouhodobě podporovali,[259] soustrasti zpravidla přátelé, blízcí spolupracovníci nebo jinak známí zesnulého a/nebo jeho rodiny. Šulc i J. Malý výslovně uvádí, že dříve se potěšné listy, jak je nazývají, psaly více, v době vydání jejich korespondenčních příruček a v době, z níž pocházejí vyjádření soustrasti v korespondenci Zdenky Hlávkové, píší tyto listy jen příbuzní, přátelé a dobří známí.[260] Předpokládejme však, že ne lidé nejbližší, protože ti byli zpravidla přítomni pohřbům, takže vyjádření soustrasti proběhlo ústně. Mezi korespondenty je v tomto případě najdeme, pokud se na pohřeb dostavit nemohli.

[257] Vojtěch LEŠETICKÝ, *Nauka o slohu*, Praha 1905, s. 32.
[258] Heslo *Soucit*, in: Ottův slovník naučný, XXIII, Praha 1893, s. 701.
[259] Mezi korespondencí Z. Hlávkové viz dopis Marie Bartákové: „*Den 26. července písmem nesmazatelným zapsán jesti v srdcích nás všech, jimž vznešená a dobrotivá mysl Vaše tolik a tolik ráčila prokázati dobrodiní. Jest to, Nejmilostivější Paní moje, den jmenin Vašich, jež patří v myšlenkách našich jen Vám, v němž anděl zásluh Vašich ryje v desky mramorové dlouhé řady dobrých skutků, jež skytla jste trpícím…*“ LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Marie Bartáková, 24. 7. 1898.
[260] P. J. ŠULC, *Domácí tajemník*, Praha 1876, s. 73; J. MALÝ, *Dopisovatel*, Praha 1869, s. 115.

Co radili doboví autoři pro psaní soustrastných dopisů? Především dobře rozmýšlet slova. Soustrastný dopis měl ujistit adresáta/adresáty o tom, že s nimi v těžké chvíli pisatel soucítí, a utěšit je. Nevhodně zvolenými slovy se ale snadno dá docílit opaku. „*Listy takové mají zmírniti bolest a poskytnouti útěchy a ulehčení trpícímu, proto musíme také psáti srdečně, upřímně a vážně, beze vší dělanosti a nevyhledávajíce skvělých výrazů a frází, jakými nikdy přirozený a upřímný cit se nevyjadřuje*," káže Šulc.[261] Radí také jen stručně zmínit příčinu svého psaní, aby nezpůsoboval adresátovi další bolest, a poté se více soustředit na utěšení. V tom, a ve zdržení se frází, se s ním shoduje i Jakub Malý, navíc ale doporučuje psát soustrastné listy s časovým odstupem, aby nejhorší smutek dotyčného již přešel. Spíše než argumenty útěchy ale radí ujistit o tom, jak ztráta zasáhla i nás samotné, to má na truchlícího lepší vliv. Zásadní je podle něj také vzít ohled na to, kdo je adresát, jakou má povahu, vzdělání, postavení, protože od toho se odvíjí to, jaká útěcha pro něj bude nejvhodnější. Utěšení se odvíjí i od charakteru neštěstí: pokud zemřela osoba po dlouhé nemoci, je možno říci, že smrt pro ni byla vysvobozením apod.[262]

Malý jako jediný řeší i vnější stránku soustrastných dopisů: „*Listy souželné píší se na papíře opatřeném černým okrajkem, a pečetí se voskem černým*."[263]

Jaké jsou dopisy v korespondenci Zdenky Hlávkové? Všechna vyjádření soustrasti jsou krátká a psaná samostatně. Žádné není na papíře s černým okrajem, ale vždy na prostém bílém listu, (vyjma dopisů Sofie Podlipské a Františka Ladislava Riegra,[264] které jsou delší než ostatní) nepřeloženém, na výšku. Pečeti nejsou zjistitelné. Soustrastné listy v souboru zkoumané korespondence jsou psány pečlivým až krasopisným písmem a zachovávají velké okraje (opět vyjma dopisů Sofie Podlipské a Františka Ladislava Riegra, jež jsou psány vypsaně až zběžně, s malými okraji, tudíž se neliší od jejich ostatních listů). Výjimky jsou zde zřejmě dány osobním stylem pisatelů.

Všechny soustrasti, o nichž je zde pojednáno, pocházejí z roku 1892 a vztahují se ke smrti Zdenčina otce rytíře Matěje Havelky. Ne všechny jsou však adresované přímo Zdence, přestože je lze k její korespondenci počítat – dopis Fr. L. Riegra je určen její matce Růženě, manželce zesnulého. Jeho syn Bohuš Rieger[265] zase píše Josefu Hlávkovi a Zdence svou soustrast jen tlumočí. Alois Jirásek[266] oslovuje v listu oba („*Vysoce ctěná paní! Slovutný pane*

[261] P. J. ŠULC, *Domácí tajemník*, Praha 1876, s. 73.
[262] J. MALÝ, *Dopisovatel*, Praha 1869, s. 115 – 116.
[263] Tamtéž, s. 116.
[264] František Ladislav Rieger (1818 – 1903), český politik. V dopise je podepsán pouze jako František Rieger.
[265] Bohuslav Rieger (1857 – 1907), český právník a profesor, syn Františka Ladislava Riegra.
[266] Alois Jirásek (1851 – 1930), spisovatel.

presidente!“[267]). František Ladislav byl dlouholetý přítel a spolupracovník Matěje Havelky, tudíž se lépe znal s jeho ženou než dcerou. Bohuš se s Matějem vídal také v pracovních kruzích, přičemž s jeho osobou jej evidentně spojoval právě Josef Hlávka, méně jeho žena, bylo mu tedy bližší napsat jemu.

Motivace korespondentů pro napsání soustrastného listu mohla být dvojí, což lze odvodit od jejich vztahu k zesnulému a k adresátce/adresátům. Ti, kteří se blízce znali s Matějem Havelkou, vyjadřují soustrast nad úmrtím svého přítele či spolupracovníka, významného právníka, z pozice vlastní – byl jim blízký zesnulý. Ti, kdo byli přáteli především Zdenky Hlávkové, jí píší zejména proto, aby ji utěšili v době smrti jejího otce, píší tedy své přítelkyni, jíž se stalo něco špatného. Oba důvody se však úzce prolínají. Potvrzuje se však doporučení dobových autorů, aby soustrastné listy psali pouze přátelé nebo jinak blízcí známí. Ve zkoumaném souboru to nejsou jen blízcí pozůstalých, ale i blízcí zesnulého, kteří k pozůstalým neměli vztah.[268]

Co se týče vnitřní stránky, všechny soustrastné dopisy stylizují Matěje Havelku jako muže zasloužilého pro národ a vynikajícího právníka či poslance. Stylizace pisatele a adresáta je potlačena. Pokud lze z tak malého vzorku korespondence soudit, ženy se více soustředí na citový stav po úmrtí blízkého příbuzného, zatímco mužské listy jsou v tomto případě chladnější, zdůrazňují Matějovy zásluhy a vyjadřují lítost nad ztrátou takového muže, svého přítele, spolupracovníka apod. Ale nekřivděme jim, své city vyjadřují také a na nebožtíkovu dceru ohledy berou. Ženy jsou však v tomto otevřenější: „*Krutou ranou obmyslil Vás roku toho osud, urvavší Vám srdce nad ostatní drahé, odnavší Vám bytosť, v níž nejvroucněji soustřeďujeme lásku. O věžte, velectěná Paní, že stejně s Vámi cítíme bol Váš, vždyť mnohá z nás již pod podobnou ranou úpěla a dosud s chvěním chvíle vzpomíná, kdy na poslední bylo jí hleděti na úsměv otcův*,“[269] píše kupříkladu Eliška Krásnohorská[270] za Ženský výrobní spolek.[271] Toto je případ, kdy píše žena ženě. Nabízí se otázka, zda by byly dopisy, které by psala žena muži, také tak citové, materiál však neposkytuje možnost tohoto srovnání.

[267] Archiv MJZH Lužany, fond Karel Hlávka, Alois Jirásek Zdence a Josefu Hlávkovým, 21. 6. 1892.
[268] Konkrétně dopis Josefa Erbena. Viz Archiv MJZH Lužany, Fond Karel Hlávka, Josef Erben Zdence Hlávkové, 20. 6. 1892.
[269] Archiv MJZH Lužany, fond Karel Hlávka, Eliška Krásnohorská za Ženský výrobní spolek Zdence Hlávkové, 21. 6. 1892.
[270] Eliška Krásnohorská, vlastním jménem Eliška Pechová (1847-1926), básnířka, libretistka, spisovatelka a překladatelka.
[271] Dobročinný a vzdělávací spolek pro ženy, zejména nezaopatřené vdovy a samoživitelky, jehož cílem bylo pomoci jim k zaopatření, činný 1871-1972, vzniklý na půdě Amerického klubu dam.

Většina soustrastí je prostá a krátká. Kopírují model pozdrav – vyjádření soustrasti („*Račte vlídně přijati projev mého nelíčeného soucitu nad úmrtím věhlasného pana otce Vašeho a dovoliti, abych k němu přidal i soustrastné vzkazy své ženy*,“[272] píše například J. Vrchlický[273]) – závěrečná fráze („*Bůh Vás posilni v těchto dnech těžkých a zachovej dlouhá dlouhá léta!*“ [274]) – pozdrav.

3. 1. 4 Omluvy

Jako další se zaměříme na listy omlouvací. Mnohdy se nejedná o čistě omluvné dopisy, ale listy smíšeného obsahu, v nichž však omluva stále zaujímá určité místo. Váha takové omluvy je přitom rozličná. Řada dopisů obsahuje jakousi nepřímo vyjádřenou omluvu či „výmluvu“, slova „omlouvám se“ či „omluvte“ v nich chybí, ale z kontextu vyplývá, že se pisatel kaje. Jiné listy sice omluvu výslovně obsahují, ale pouze ve smyslu zdvořilostní fráze.

Z tohoto výčtu plyne, že určit přesný počet omluvných dopisů není snadné, de facto ani možné. Řekněme tedy, že se jich v souboru nachází kolem 10, nepočítaje v to opravdu nenápadné nebo „prázdné“ omluvy.

Vzhledem k malé velikosti vzorku opět nebude listům omlouvacím věnován větší prostor.

Doboví autoři nebyli jednotní v označení těchto listů. Přikláním se opět k dobovému výrazu *listy omlouvací*, jenž používá Lešetický, či *omluvy*, popřípadě používám synonymum *omluvné dopisy*.

Nejprve si položme otázku, jak se k psaní omluv stavěli autoři dobových učebnic a korespondenčních příruček. Lešetický uvádí *listy vytýkací a omlouvací*. Protože výtka písemná je mnohem vážnější než ústní, je vhodné si rozmyslet, zda je k ní pisatel oprávněn, a má tak činit jemněji než ústně. Omluva má obsahovat důvody našeho jednání a opět má být mírná. Pokud byla výčitka nezasloužená, je dobré se k tomu následně přiznat.[275]

V nauce o skládání listů se o omluvách hovoří v souvislosti s neplněnými závazky a sliby zejména v obchodní praxi. Radí se zde pravdivě vyjevit situaci, což nejsnáze povede k dalšímu řešení nebo odpuštění.[276] Vincenc Bíba omluvy nerozlišuje.

[272] Archiv MJZH Lužany, fond Karel Hlávka, Jaroslav Vrchlický Zdence Hlávkové, 21. 6. 1892.
[273] Jaroslav Vrchlický (1853-1912), vlastním jménem Emil Jakub Frída, spisovatel, básník, dramatik a překladatel.
[274] Archiv MJZH Lužany, fond Karel Hlávka, Jaroslav Vrchlický Zdence Hlávkové, 21. 6. 1892.
[275] Vojtěch LEŠETICKÝ, *Nauka o slohu*, Praha 1873, s. 32.
[276] *Nauka o skládání listův a písemností jednacích*, Vídeň 1862, s. 53.

Jakub Malý a P. J. Šulc jsou podrobní, omluvy se podle nich píší v různých případech. Zaprvé pokud z pisatelovy strany došlo k pochybení. V tomto případě se sluší vysvětlit, proč pisatel jednal takto a ne jinak, případně alespoň uznat pokorně svou chybu a slíbit, že se jí příště vyvaruje. Ve druhém případě omluvu nepíšeme, ale vyžadujeme – byli jsme neprávem osočeni. J. Malý vedle Šulce vyzdvihuje ještě jednu další příčinu omluvných dopisů: nevyhovění žádosti. Tu však podle něj není nutné psát vždy, ale jen pokud nám na pisateli záleží.

Předmětem zkoumaných dopisů jsou pouze psaní prvního obsahu. Představme si je blíže. Nejčastěji se pisatelé omlouvají za to, že nenapsali dříve, že neodepsali nebo odpověděli jen stručně či korespondenčním lístkem. Druhým předmětem omluv bývala pisatelova zaneprázdněnost, kvůli níž nemohl přijet či zúčastnit se nějaké akce. Důvody jsou to tedy malicherné a od toho se odvíjí i podoba psaní, jež omluvou zpravidla začíná, jmenuje ji, následně vysvětluje okolnosti a poté již přechází k jiným tématům, dalo by se říci důležitějším, jelikož vzhledem ke zmíněné vytíženosti pisatelů mají o to více co vypovědět. Pokud nebyl důvodem nedostavení se na určité místo pisatelův chybějící volný čas, často jím byly zdravotní problémy, hlavně psychické. Stylizace adresáta se odvíjí od konkrétních námětů dopisů, které jsou kromě stejných omluv různorodé.

Mimo nastíněných důvodů pro sepsání listů omlouvacích se v korespondenci nachází několik jiných, plnohodnotnějších. Josefa Náprstková se Zdence Hlávkové obšírně omlouvá, že jí v předchozím dopisu psala klepy, které po Praze kolují a zlobí se na sebe, že jim sama uvěřila.[277] List však pokračuje podrobnou výpovědí o svatbě, jíž se zúčastnila, přičemž působí dojmem, že si Josefa nemůže odpustit vylíčení další pikantní události, která se v jejím okolí stala. V jiném listu se omlouvá, že Zdenku zarmoutila dopisem o jejím dobrém příteli Juliu Zeyerovi.[278]

Kuriozitou je dopis Antonína Dvořáka, v němž se v post scriptu omlouvá, že „čmárá“,[279] a dopis Jan Vilky, jehož autor se omlouvá, že ještě jednou děkuje: „*Vaše šlechetnost ráčí mi zajisté prominouti, že osmělil jsem se tímto způsobem ještě jedenkrát vzdáti svůj nejsrdečnější dík*,“[280] omluva zde ale není hlavní myšlenkou, ba ani není myšlena úplně vážně.

[277] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Josefa Náprstková, 4. 12. 1900.
[278] Tamtéž, dopis ze dne 6. 11. 1900.
[279] „*Odpusťte že tak čmárám, ale mám velice na spěch*…“ Viz LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Antonín Dvořák, 17. 6. 1900.
[280] Archiv MJZH Lužany, fond Karel Hlávka, Jan Vilka Zdence Hlávkové, 8. 10. 1898.

Co se týče sociální skladby pisatelů, od nichž se mezi korespondencí Zdenky Hlávkové dochovaly děkovací listy, je to okruh jejích a Josefových přátel, s nimiž se pravidelně stýkali či udržovali kontakt. Jediná žena mezi nimi je Josefa Náprstková, což však vzhledem k množství těchto dopisů není vypovídající.

3. 1. 5 Hospodářské listy

Zvláštní kategorií dopisů, o kterých je třeba na tomto místě pojednat, jsou dopisy týkající se hospodářských, obchodních či úředních záležitostí. Nejsou tím však myšleny listy, které dobová terminologie označovala písemnosti jednací (čili nejrůznější účty, směnky, úřední dokumenty, vysvědčení aj.), ale skutečně osobní dopisy, jejichž tématem je správa majetku, dotazy ohledně obchodu apod.

Zdenčin bratranec František Havelka se staral o správu Hlávkových činžovních domů v Praze. Josefu napsal 116 dopisů,[281] své sestřenici „pouze" 34.[282] Začínají vždy oslovením „*Milá Zdenko!*" a poté bez úvodu přechází k záležitostem, které je potřeba zařídit. Mezi textem obsahují i různé výpočty a účty. Vypráví mimo jiné o poměrech osob v domech ubytovaných, o technickém stavu domů a staveb, obsahují žádosti o zaslání peněz (vyjádřené jednou větou: „*Poněvadž naděje naše v brzké přijetí pana rady do Prahy se nenaplnily, jsem nucen opět písemně žádosti své předložiti*,"[283] načež následuje výčet) a stručná poděkování za ně nebo za zaslání vyžádaných informací. V závěru se opakuje fráze: „*Prosíce za vyřízení naší hluboké úcty panu radovi a znamenám se se srdečným pozdravem Tvůj věrný Franta*,"[284] nebo její obměny. Někdy se podepsal *Frantík*. Všechny Františkovy dopisy jsou psány úhledným až učebnicovým písmem, s dostatečnými okraji a úhledně zarovnané. V některých listech jsou různé informace podtrženy, pravděpodobně ne samotným Františkem, ale Zdenkou nebo jejím manželem.

Ve 14 Františkových listech se objevují i jiná, osobnější témata než správa majetku (postesk, že Zdenka nebude na koncertu Hlaholu,[285] přání k novému roku,[286] postěžování si na pomalou práci zedníků…), ale nejsou převažující. Jako kdyby jeho vztah se sestřenicí byl skutečně

[281] LAPNP, J. Hlávka, korespondence vlastní, přijatá, osoby, František Havelka.
[282] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, František Havelka.
[283] Tamtéž, dopis ze dne 7. 12. 1887.
[284] Tamtéž, dopis ze dne 16. 3. 1888.
[285] Tamtéž, dopis ze dne 7. 12. 1887.
[286] Tamtéž, dopis ze dne 28. 12. 1889.

především pracovní. Z faktu že si tykali a z toho, jak se podepisuje, je zřejmé, že mezi nimi určité přátelství bylo.

Několik málo dopisů hospodářského zaměření od jiných pisatelů má podobnou strukturu v tom, že ihned po oslovení následuje výpověď, jak probíhá daná záležitost. Po podrobné výpovědi list uzavírá zdvořilostní poděkování, přání nebo prosba o odpověď a podpis. Jsou tedy velice účelné a strohé. Kromě většího důrazu na zdvořilost a použití jiných frází jsou velmi podobné současným úředním dopisům.

3. 1. 6 Ostatní dopisy

V souboru korespondence Zdenky Hlávkové se nachází řada dalších přijatých dopisů, o nichž zde nemohlo být pojednáno kvůli jejich nedostatečnému množstevnímu zastoupení. Samostatné vyčlenění by si jistě zasloužila blahopřání, jež jsem však nalezla jen tři. Autoři dobových učebnic slohu a korespondenčních příruček rozlišují mimo jiné také listy zvací (Vincenc V. Bíba) ve smyslu pozvánek, vypravovací či zprávní, které obsahují nějaké vyprávění (k těm bychom mohli zařadit dopisy Josefy Náprstkové, Marie Kalašové a některé další, ale vzhledem k jejich rozličnosti by byl rozbor pro tuto práci komplikovaný), nebo velkou skupinu listů milostných, jimž už byla věnována pozornost mnoha současných odborníků, a které se ve zkoumané korespondenci nenacházejí.

3. 2 Korespondence odeslaná

Odeslané listy poskytují komplexní vhled do korespondence jedné osoby, v tomto případě Zdenky Hlávkové. Na druhou stranu je třeba mít na paměti jejich individuálnost, jež může trochu zkreslovat pohled na korespondenci obecně. Proto je odeslaná korespondence vhodným doplněním dopisů přijatých. Navíc může odhalit jevy, na které přijaté listy nestačí.

3. 2. 1 Listy prosební

Skutečných listů prosebních se v odeslané korespondenci Zdenky Hlávkové vyskytuje výrazně více než mezi dopisy přijatými, mají však naprosto odlišný charakter. Vyjma jediného jde o dopisy adresované Leopoldu Schmidtovi,[287] jichž se zároveň dochovalo největší množství odeslaných listů, konkrétně 57, přičemž většina z nich obsahuje nějakou formu prosby či nařízení.

[287] Leopold Schmidt (1823-1902), malíř a rytec.

Dopisy Schmidtovi jsou psané převážně německy, jen několik pohlednic je česky. Kromě toho se v některých dopisech občas objeví česká věta. Schmidt tedy musel umět i česky, němčina však byla jeho mateřským jazykem a uměl jí lépe, čemuž se Zdenka přizpůsobuje.

Zmiňovaný Leopold Schmidt byl malíř, který mimo jiné namaloval několik akvarelů Lužan. Z korespondence však vyplývá, že se především staral o Hlávkovy domy ve Vídni. Spolupodílel se na vedení domácnosti, platil různé účty, jež mu Zdenka svěřila. Z charakteru dopisů a z faktu, že se o něm do dnešní doby nedochovaly téměř žádné informace, se zdá, že kromě malířství se mohl živit právě správcovstvím Hlávkových nemovitostí. Hlávkovi v něm našli přítele a spolehlivého muže, jemuž mohli svěřit řadu záležitostí. Zdenka si k němu vytvořila velmi vřelý vztah – dopisy, jež mu píše, jsou otevřenější než listy přítelkyním – ženám, jsou mnohdy hravé, občas dokonce sarkastické, v několika se objevují dokonce určité narážky a jinotaje týkající se Josefa Hlávky, u nichž předpokládá, že jim adresát bude rozumět. Stal se de facto jejím důvěrníkem a přítelem. Část roku trávil Schmidt s Hlávkovými v Lužanech nebo v Praze. Dopisy mu Zdenka psala od února do června (výjimečně července), a poté od listopadu do prosince – na zimu se, podle obsahu Zdenčiných listů, Hlávkovi alespoň krátce uchylovali do Vídně, letní měsíce trávil Schmidt s nimi v Lužanech či v menší míře v Praze.

Charakter Zdenčiných dopisů malíři je dán velmi blízkým (ne však intimním) vztahem korespondentů, zároveň však rolí hospodyně udávající pokyny o tom, co je potřeba zařídit.

Od toho se odvíjí prosby v nich obsažené. Jsou to totiž spíše úkoly. Jsou to instrukce nadřízené podřízenému, přestože společensky si byli tito dva zřejmě víceméně rovni a byli přátelé. Jsou to prosby direktivní, které předpokládají, že budou vyslyšeny, a většinou ani de facto nepřipouští jinou možnost. Je však potřeba si povšimnout faktu, že v instrukcích Leopoldu Schmidtovi používá Zdenka slovo „bitte“ a v první větě dopisů pravidelně děkuje za předchozí prokázané laskavosti či splnění žádostí, zatímco když prostřednictvím Schmidta instruuje služebné, mluví o nich bez oslovení nebo uvedení hodnosti (Brabcová, Katty, Baruška) a používá trpný rod: „*Die Brabec soll 1 killo Ründfleisch kaufen – etwas Gemüse dazu – und soll es zustellen so nach dem sie den Brief bekommen u[nd] sie es kauft also glaich – u[nd] soll eine güte Suppe machen*.“[288] Toto je pro nás zároveň zajímavým dokladem toho, jaký postoj Zdenka Hlávková zaujímala vůči služebným a jak s nimi mluvila. Mimo to je v korespondenci několik

[288] „*Brabcová ať koupí 1 killo hovězího masa – k tomu trochu zeleniny – a ať to doručí poté co dostane tento dopis a koupí to tedy hned – a ať udělá dobrou polévku*.“ Viz LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Leopold Schmidt, 7. 5. 1898.

zmínek přímo o konkrétních služkách – Katty například neměla ráda, utahovala si z její lenosti.[289]

Mimo prosby a pokyny se v tomto korespondenčním dialogu, z něhož se dochovala pouze jedna strana, objevují typicky přátelské rysy, což opět staví Leopolda Schmidta do zvláštního postavení důvěrníka, přítele, ale vedle toho zřejmě zaměstnance. Je třeba upozornit i na prostou skutečnost, že jakožto s umělcem si s ním oba manželé Hlávkovi jistě měli co říci.

Jiný prosební list, adresovaný Josefu Fantovi, je skutečně půvabný. Zdenka v něm nadneseně prosí o pomoc s výběrem vánočního dárku pro manžela: „*Vysocectěný pane architekte! Churavost mého manžela pozdrží nás asi v Lužanech déle než jsme zůstati obmýšleli – a já přicházím mučiti Vás s prosbou – péro mi vázne opravdu, znajíc jak čas jest Vám vzácný - . Nevím jiné pomoci – než prositi Vás snažně zdali byste mi nemohl něco poraditi za dárek vánoční pro mého muže*.“[290]

V závěru dopisu dodává: „*Avšak psáti mi o tom nesmíte – má li to býti překvapením. - - Snad do doby rozhodnutí budeme v Praze!*“[291] Tato na první nevinná věta je ve skutečnosti zásadní. Prozrazuje nám nepřímo, že Josef Hlávka otevíral dopisy své ženy. Několikrát se o tom Zdenka otevřeně zmiňuje také v listech Leopoldu Schmidtovi, vždy tak ale činí v souvislosti s vánočními dárky. Schmidtovi klade na srdce, aby jí o výsledcích svého zařizování vánočního dárku, jímž ho pověřila, nepsal, a pokud by to přece jen bylo potřeba, má dopis adresovat jejímu bratranci Františku Havelkovi. Pokud by dopis adresoval přímo Zdence, Josef Hlávka by si jej přečetl a přišel by o překvapení, jak se již stalo v minulých letech.[292]

Zdenka si dala hodně záležet na tom, aby její manžel opravdu nezjistil, co pro něj k Vánocům chystá. Dojemná je její starost o to, aby byl její muž překvapen. Současného čtenáře může zarazit fakt, že Zdence vadilo, že její dopisy jsou „kontrolovány“, jen před Vánocemi, a to aby potěšila svého manžela. Zdenka v tom však evidentně neshledávala žádný problém; bylo běžné, že soukromé dopisy nebývaly soukromé v dnešním smyslu. Z toho, že Josefu Fantovi tento fakt pouze naznačila, zatímco Leopoldu Schmidtovi, jemuž zjevně bezmezně věřila, toto vyjevila otevřeně, vyplývá, že si byla vědoma toho, že kontrolovat korespondenci své ženy bylo v těchto vrstvách možná přece jen trochu příliš (vezmeme-li v úvahu objem korespondence, s nímž se

[289] Doslova s ironií: „*Schade um ihre fleißigen Hände!*“ Viz LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Leopold Schmidt, 14. 4. 1901.
[290] Archiv MJZH Lužany, fond Doplňky, Zdenka Hlávková Josefu Fantovi, 22. 11. 1899.
[291] Tamtéž.
[292] Viz LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Leopold Schmidt, 17. 2. 1893.

musel Josef Hlávka osobně potýkat; na některé dopisy ani neodpovídal, nestíhal to), nebo se o tom alespoň běžně nemluvilo. Je patrná určitá nespokojenost s manželovou nedůvěrou, kterou však musela Zdenka akceptovat. Byla to žena vychovaná velmi sebevědomě, zároveň však žena své doby, která svého muže bezmezně milovala a mnohé jeho nedostatky sama sobě nepřipouštěla. Neobjasněno zůstává, zda Hlávka četl všechny příchozí a odchozí dopisy své ženy, nebo jen některé, např. dopisy mužů.

List napsaný Zdenkou Hlávkovou Josefu Fantovi odpovídá struktuře preferované autory dobových učebnic a korespondenčních příruček. Je stručný, jasný, uctivý až nadnesený, vyzdvihuje adresátovy kvality. Je formální a úslužný, což je dáno vyšším postavením adresáta (uznávaný architekt, muž, známý pisatelčina manžela, méně jí osobně).

V kontrastu proti tomu stojí listy adresované Leopoldu Schmidtovi, dobrému příteli, v nichž je prosba spíše milým způsobem udělení pokynů; které však kromě proseb obsahují též uctivá poděkování a zábavné historky z všedního života. Osvětlují se tak další tváře Zdenky Hlávkové: hospodyně, přítelkyně, ženy zkoušené manželovými rozmary, ženy vnímající krásu (lužanské zahrady), bezstarostné a veselé.

Bylo by také možné rozšířit záběr prosebních listů o prosby k vykonání nějaké služby.

3. 2. 2 Listy děkovací

Vincenc Bíba doporučuje nejprve přesně uvést, za co dotyčný děkuje, poté potvrdit prospěch, který mu ze služby či daru plyne, pak by mělo následovat samotné poděkování a na závěr ujištění, že si jej příjemce váží. List děkovací má být psán od srdce, má být nenucený a upřímný, nesmí být přemrštěný nebo naopak málo vděčný.[293]

Ostatní autoři děkovným dopisům osnovu neukládají. Omezují se pouze na obecné rady. Vojtěch Lešetický říká jen, že kdo takový list píše od srdce, jistě to zvládne.[294] Jakub Malý je konkrétnější, varuje, aby se poděkování neodkládalo, dále aby bylo přiměřené prokázanému dobrodiní, a aby nebylo příliš krátké ani rozvláčné. Za důležitou přízeň se podle něj nemá děkovat v dopise smíšeného obsahu, ale v samostatném děkovacím. [295] Z toho plyne jev, který byl velmi rozšířený: poděkování v dopise smíšeného obsahu.

[293] Vincenc Dominik BÍBA, *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem*, Praha 1863, s. 213-220.
[294] Vojtěch LEŠETICKÝ, *Nauka o slohu*, Praha 1873, s. 31.
[295] Jakub MALÝ, *Dopisovatel*, Praha 1869, s. 100.

Autoři dobových učebnic a korespondenčních příruček tedy při psaní tohoto typu dopisů ponechávají určitou volnost. Předpokládejme tedy, že děkovací dopisy dané doby mohou být obsahově i stylisticky poměrně různorodé. Projevuje se to však ve zkoumaném souboru, nebo v nich jsou určité shodné prvky?

Odeslané listy děkovací jsou zajímavým zdrojem, protože na nich lze sledovat, zda byl tento typ dopisů psaných jedním pisatelem pokaždé stejný (či spíše podobný), nebo výrazně heterogenní, stejně jako tomu bylo v případně různých pisatelů. Již na první pohled je zřejmé, že mezi děkovacími listy psanými Zdenkou Hlávkovou skutečně existuje řada rozdílů. Zaprvé se vraťme k smíšeným dopisům Leopoldu Schmidtovi, které zpravidla začínají krátkým poděkováním za předchozí službu (případně za dárek, např. k Vánocům), a poté přechází k jiným tématům, ať už osobním nebo k prosbám, případně se na následujících řádcích střídá oboje. Poděkování v této komunikaci má účel formální (bylo by nezdvořilé nepoděkovat) a také psychologický – pravidelným projevováním uznání dociluje pisatelka toho, že jí adresát zůstává nakloněn, utvrzuje se v tom, že je její přítel (čímž se zmírňuje direktivnost proseb a vyrovnává vzájemné postavení), vnímá pisatelčinu vděčnost a plní další instrukce s větším potěšením. Psychologický efekt však nelze přeceňovat, protože nejspíš není cílený (ba ani vědomý).

Ostatními děkovacími listy se vracíme k různým formám vyjádření díků, jež byly naznačeny v příslušné podkapitole v přijaté korespondenci.

Ruský dopis jistému Alexandru Alexandroviči[296] je čistě děkovací, stručný a předpisový, v celku kopíruje strukturu udávanou Vincentem Bíbou:[297] údaj, za co dotyčný děkuje (za zásilku, zřejmě knih), potvrzení radosti (Zdenka píše, že se ráda pustí do čtení ruských básní, které neobyčejně miluje), poté ještě jednou děkuje a připojuje manželův pozdrav. Na závěr připojuje přání k novému roku.

Za zmínku stojí také dopis adresovaný kněžímu Antonínu Podlahovi,[298] který Hlávkovi navštívil v Lužanech, a poté Zdence dokonce daroval knihu. Je to psaní velmi formální, což odpovídá důležitosti adresáta.[299] Je to zároveň ukázka děkovacího listu psaného v případě, kdy nenapsat jej by bylo velkou urážkou – někdy, jako pokud byla míra poskytnutého dobrodiní vysoká, nebo jako v tomto případě kdy adresát byl významnou osobností, nebylo zkrátka možné

[296] Viz LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Alexandr Alexandrovič, 12. 12. 1901.
[297] Vincenc Dominik BÍBA, *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem*, Praha 1863, s. 213-220.
[298] Antonín Podlaha (1865-1932), kněz, teolog, archeolog.
[299] Zdenka jej oslovuje „*Vaše biskupská milosti! Nejdůstojnější pane!*“, přestože biskupem se stal až r. 1920 a dopis je datován r. 1887.

pořádný děkovací dopis nenapsat. Byly to však dopisy o to formálnější, „učebnicovější“ a plné náležité zdvořilosti. Tato charakteristika platí i pro dopis duchovnímu: „*Vaše biskupská Milost! Nejdůstojnější Pane! Račiž Vaše Milost přijati vřelé díky mé, za tolikeré projevy laskavé přízně, s kterouž Vaše Milost za pobytu svého v Lužanech mne zahrnovala; a nyní darováním svého spisu: „Poslední léta Nejsvětější Panny Marie na světě – opět na mne dobrotivě vzpomenouti sobě ráčila.*“[300] Zbytek dopisu se nese ve stejném duchu, je psán vzletně, uctivě, velmi úhledným písmem, používá v dané době knižní tvary apod.

Podobně formálně je psán dopis uložený v Lužanech ve složce dopisů adresovaných Anně Hlávkové, Josefově matce, v němž Zdenka děkuje za šerpu, jež dostala k jeho svátku. Dopis je psán německy, přičemž Zdenka tchýni navzdory špatnému vztahu, jež s ní měla, tyká a oslovuje ji „Theure Mutter!“, což je na sklonku 19. stolení velmi nezvyklé. Příčinu lze hledat v Zdenčině rodině, kde bylo tykání běžné, z níž mohla tento úzus přenést na nové manželovo příbuzenstvo.

Poděkování za přízeň v době smrti otce je vyjádřeno v lístku nezjištěným adresátům. Stejné téma má i dochovaný koncept, opět nezjištěným, který je o něco delší, avšak kvůli mnoha škrtancům a vpiskům z velké části nečitelný. První z nich zní: „*Za příčinou úmrtí otce mého dostalo se nám projevu tak vřelé účasti, jak věnováním skvostného věnce, tak osobním účastenstvím při pohřbu jeho, že hluboce dojata tímto vzácným přátelstvím až za hrob a touto poslední poctou, vzdávám jménem drahé máti své i jménem svým díky nejsrdečnější. V úctě oddaná Zdenka Hlávková*,“[301] podpis je vyveden zdobně uprostřed zadní strany. Zdá se, že tento lístek nese poměrně univerzální vzkaz a byl tudíž rozeslán více adresátům, aby se vyjádřil povinný dík za účast na pohřbu. Vzkaz stručný, ale srdečný – vyjádření oboustranné účasti v těžké době. Takové poděkování bylo tedy obdobou soustrasti, a nese více znaků jí než listů děkovných.

Na závěr je nutné krátce se pozastavit u dopisů, jež adresovala mladá Zdenka, tou dobou ještě Havelková, své přítelkyni z Nymburka Kateřině Dlabačové. V dopise z r. 1861 děkuje za zaslané třešně: „*Milá Katinko! Nemeškám a chápu se pera, bych se Ti za laskavou zásilku spanilých třešní poděkovala. Musím se vyznat, že jsem se té škatule náramně zalekla, neb jsem den co den jen psaní z Nymburka očekávala a ejhle! místo psaní přistěhuje se najednou taková škatule třešní a angreštu! To je ňáká vzácnost, neb my v Písku o třešních a angreštu ještě ani*

[300] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Antonín Podlaha, 22. 9. 1887.
[301] Archiv MJZH Lužany, fond Karel Hlávka, Zdenka Hlávková nezjištěným, nedatováno.

zdání nemáme,“[302] píše osmnáctiletá Zdenka. V následujícím odstavci umně využívá téma, aby vynadala kamarádce, že od ní dlouho nemá zprávy: „*Ta škatule třešní byla jako flastr na ránu, kterou jsi Tvým mlčením mému srdci zasadila. No budiž, alespoň důkaz že máš dobrý oumysl, gute Erfühlt gute intention, častěji mi psát, ale že to někdy při dobrém oumyslu zůstává!*“[303] kárá Kateřinu dobrosrdečně.

Citovaný list se v mnohém podobá svým mladším kolegům – Zdenčin způsob vyjadřování, logické uspořádání textu, jemná popíchnutí a nenápadné výtky, to vše se ve větší či menší míře nese i dopisy psanými v 80. a 90. letech (připomeňme na tomto místě odpověď na prosbu Sofie Podlipské, psanou se stejnou lehkostí). Společným znakem je také podtrhávání, jež Zdenka používala s oblibou pro zdůraznění svých slov. Vykřičníky také pomáhají vyjádřit tón. V pozdějších listech kromě nich hojně používá i pomlčky, a to zejména několik za sebou, případně kombinaci pomlčky a tečky.

Všimněme si lehkosti, s níž je text psán. V té době osmnáctiletá Zdenka byla evidentně ve slohu zdatná, přesto se oproti pozdějším dopisům nelze ubránit dojmu, že je v listu cosi strojeného, umně však skrytého kombinací důsledných frází s hovorovými výrazy.

Zásadní rozdíl je patrný ve vnější úpravě. Přestože mladší dopisy si zachovávají úhlednost, uspořádanost a většinou i dostatečné okraje, citovaný dopis si dává na formální úpravě záležet mnohem více. Je psán takřka krasopisně, s velkými okraji a dostatečnými mezerami mezi řádky, je pečlivě řazen do odstavců a nechybí v něm interpunkce. Ta je slabou stránkou pozdějších dopisů, zejména těch německých, v nichž na mnoha místech chybí.

Abychom se vrátili ke struktuře listu děkovacího, každého jistě napadne, že je poměrně originální. Využívá sice poněkud strojené výrazy, ale je psán srdečně, nenásilně, dokáže vyjádřit záměr v jediném odstavci, aniž by se pisatelka musela opírat o berličky učebnicových šablon. Šikovně navíc přechází mezi tématy (dopis pokračuje sdělováním mnoha novinek).

Pro úplnost uveďme ještě jeden děkovací odstavec z dopisu datovaného do r. 1864: „*Neuvěříš jak radostně mě lístek Tvůj překvapil; myslila jsem, sotva že Katinka, odjíždějíc z Prahy, věž Nymburskou s dálí blýskati se uhlídá, zapomene na Prahu, i na tu, která v ní dlí. Zabráná do myšlenek podobného obsahu, nemohla jsem vskutku ani zrakům svým věřiti, když mi, přijdoucí ze šití, matinka list od Tebe podává*.“[304] Pro dopis platí stejné charakteristiky: úhlednost,

[302] Archiv MJZH Lužany, fond Doplňky, Zdenka Havelková Kateřině Dlabačové, 12. 7. 1861.
[303] Tamtéž.
[304] Archiv MJZH Lužany, fond Doplňky, Zdenka Havelková Kateřině Dlabačové, 30. 9. 1864.

pečlivost, lehká strojenost, ale i obratnost. Poděkování Zdenka ve starších dopisech vyjadřuje skrytě, zabalené, a o to zajímavější.

Děkovací listy Zdenky Havelkové měly blízko k uměleckému vyjádření díků, zatímco její mladší korespondence se stává jednodušší, prostší, obyčejnější, zároveň ale nabývá lehkosti a přirozenosti.

3. 2. 3 Blahopřání

V odeslané korespondenci Hlávkové lze rozlišit 9 blahopřání (určených 5 různým adresátům), čímž se naskýtá příležitost o této skupině alespoň stručně pojednat.

Je třeba říci, že blahopřejné dopisy se od sebe trochu liší podle toho, komu byly určeny. Dva blahopřejné listy Zdenčině matce (druhý i otci) Růženě Havelkové jsou srdečné,[305] přetékají citem, avšak ne patetické. Blahopřání tchýni Anně Hlávkové (psané německy) je kolektivním dílem obou manželů (oslovení „Teure Mutter“).[306] V psaní Antonínu Hlávkovi,[307] Josefovu bratrovi, (taktéž v němčině) je přání pouze v prvních větách, zbytek dopisu již pojednává o jiných tématech (Josefův pobyt v Karlových Varech, poděkování za přání k jeho svátku a zprostředkovaná Josefova prosba – tedy opravdu směs různých témat). Blahopřání Leopoldu Schmidtovi[308] (vyjma jednoho pohledu také psaná německy) jsou také krátká, také jimi dopisy začínají a je jim věnován první odstavec, zatímco zbytek textu pojednává o něčem jiném, vždy alespoň o tom, jak se daří pisatelčinu okolí.

Určité blahopřání je také v jednom z dopisů Kateřině Dlabačové, avšak je specifické tím, že Zdenka kamarádce nepřeje, ale píše doslova: „*Skoro se cítím zahanbenou, že jsem Ti ani k Tvým narozeninám nepsala; předevzdala jsem sobě sice hned po přečtení Tvého listu slavnou gratulaci sepsati, ale vždyť víš jak to někdy s těmi dobrými předsevzetími bývá*.“[309] Stojí tedy na pomezí blahopřání a omluvy.

Ve všech zmíněných případech jde o přání k narozeninám nebo svátkům (včetně novoročních přání), výjimkou je jeden z dopisů Leopoldu Schmidtovi, v němž Zdenka gratuluje k uzdravení po nemoci, kterémuž tématu je v listu věnováno více prostoru. V několika blahopřáních se

[305] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Marie Havelková, 3. 4. 1890 a 31. 8. neznámého roku.
[306] Archiv MJZH Lužany, fond Karel Hlávka, Zdenka Hlávková Anně Hlávkové, 1. 4. 1893.
[307] Archiv MJZH Lužany, fond Karel Hlávka, Zdenka Hlávková Antonínu Hlávkovi, 12. 6. 1892.
[308] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Leopold Schmidt, pohled ze dne 13. 11. 1900; nedatovaný dopis; dopis ze dne 14. 11. 1896 a dopis ze dne 15. 11. 1900.
[309] Archiv MJZH Lužany, fond Doplňky, Zdenka Havelková Kateřině Dlabačové, nedatováno.

opakuje výraz „mnogaja ljeta“, tedy popěvek pronášený před přípitkem, slovanského (pravoslavného) původu, s kterým Zdenku a její okolí mohl seznámit Julius Zeyer.

Blahopřání Zdenka posílala svým blízkým či příbuzným, přičemž v případě manželova příbuzenstva šlo o povinnost, což se v dopisech do jisté míry odráží. Dopisy příteli Schmidtovi a vlastním rodičům jsou o poznání vřelejší a účastnější. Stranou stojí podivné „blahopřání“ Kateřině Dlabačové, v němž mladá Zdenka pouze vysvětluje okolnosti kamarádčiných narozenin, čímž se ospravedlňuje. Zbytek tohoto dopisu opět přechází k jiným tématům.

Doboví autoři doporučovali psát listy blahopřejné s upřímnou účastí. Byli si však vědomi toho, že někdy se píší čistě ze společenské konvence. Radili se takovým přáním vyhnout, a pokud to nebylo možné, alespoň se snažit tento fakt co nejlépe skrýt.

V úvodu měla být zmíněna událost, k níž se pisatel obrací (narozeniny, svátek, uzdravení apod.), poté mělo být předneseno přání a v závěru žádost o zachování přízně.[310] Jak je vidět, blahopřejné dopisy byly ze samotné podstaty krátké, což vysvětluje, proč byly mnohdy prodlouženy jinými sděleními.

Zdenčina přání předepsanou strukturu (vyjma listu Kateřině Dlabačové) respektují. Nutno však dodat, že napsání tohoto typu dopisu bylo jistě velmi intuitivní a děti je psaly rodičům již od raného věku. Jedinou nástrahou tedy byla upřímnost, opravdový zájem o adresáta, který nebyl vždy samozřejmostí. Jinak jsou blahopřání do značné míry shodná a objevují se v nich stále stejné fráze (podobně jako dnes).

3. 2. 4 Pohlednice a korespondenční lístky

Zvláštní součástí korespondenčního styku jsou pohlednice. Nejsou to přímo dopisy, přesto tvoří podstatnou a svébytnou součást korespondenčních vztahů. Na rozdíl od běžných dopisů jsou otevřené, což předurčuje jejich obsah. Kdokoliv, komu se dostanou do rukou od okamžiku, kdy je pisatel dokončí, až po chvíli, kdy je osobně převezme příjemce, si je může přečíst. To zahrnuje nejen pracovníky pošty, ale též služebnictvo a potenciálně i mnoho jiných osob. Obsah pohlednic tedy zajisté nebude důvěrný, ale naopak poměrně obecný.

Primární úlohou pohlednic zůstává i v dnešní době podat stručnou zprávu z cest. Sdělit příjemci, kde se nacházíme, podělit se s ním o své zážitky. To koreluje s obrázky, které na pohlednicích odnepaměti bývají.

[310] Viz P. J. ŠULC, *Domácí tajemník*, Praha 1876, s. 31n; V. D. BÍBA, *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem*, Praha 1863, s. 221.

Trochu jinou úlohu plnily korespondenční lístky, s nimiž se v dnešní době už nesetkáváme. Korespondenční lístky se pohlednicím velmi podobaly, ale byly to jen čisté papírky malého formátu, bez obrázků. Sloužily ke krátkému rychlému podání zprávy. Pisatel se tedy nemusel uchýlit k napsání celého dopisu se všemi náležitostmi, pokud mu stačilo jen stručně podat zprávu. Napsání korespondenčního lístku trvalo mnohem kratší dobu, zatímco pro napsání dopisu bylo nutné si cíleně vyhradit čas. Stejně jako pohlednice bývaly i korespondenční lístky otevřené.

V souboru korespondence Zdenky Hlávkové se nachází řada korespondenčních lístků. Bylo o nich pojednáno dohromady s dopisy stejného typu. Jejich obsah byl tedy různorodý a, přestože ne důvěrný, poměrně otevřený. Formální náležitosti daných druhů dopisů jsou na korespondenčních lístcích zachovány, jen lehce okleštěné. Tato sdělení jsou kromě toho psána vždy úsporně: stručně, malým písmem, bez zachování okrajů, obvykle i bez rozlišování odstavců. Není výjimkou, pokud text ubíhá i po okrajích.

Pohlednice ve zkoumaném souboru se od korespondenčních lístků na první pohled liší. Je patrná rozdílná funkce – pohlednice zde slouží skutečně v prvé řadě jako „pozdrav“, krátká vzpomínka na adresáta zpravidla při cestování. Dochovaly se především pohlednice odeslané, přičemž většina pochází z cesty Zdenky Hlávkové do Paříže na světovou výstavu roku 1900. Je vedle nich ale i řada pohlednic z Lužan nebo z Prahy, tedy z míst, na kterých Hlávkovi pobývali běžně – to v případě, že Zdenka chtěla adresáta krátce pozdravit, snad mu i trochu ozvláštnit den vzpomínkou s obrázkem, možná i poukázat na to, kde právě pobývají. Některé pohlednice jsou přáními, například k Vánocům.

S tím se pojí další znak pohlednic, a sice ten, že je nacházíme v případě dlouhého pravidelného korespondenčního styku, tudíž zejména v přátelských kruzích. Konkrétně v tomto souboru v korespondenci s Juliem Zeyerem a s Leopoldem Smidtem. Pohlednice jsou jazykově různorodější než dopisy – kromě češtiny používala Zdenka při styku se Zeyerem i ruštinu, zatímco se Schmidtem si dopisovala německy (přičemž se v dopisech občas vyskytuje česká věta), ale část pohlednic je v češtině.

Text na pohlednicích bývá krátký, kratší než na korespondenčních lístcích, jelikož je ještě omezen velikostí obrázku. Ten často zabíral tři čtvrtiny papíru i více. Na rubovou stranu se psala pouze adresa. Sdělení proto muselo být omezeno skutečně jen na několik vět. Stejně jako u korespondenčních lístků si i při psaní na pohlednice lidé pomáhali psaním na boční strany.

Typickým znakem nejen korespondenčních lístků, ale tedy i pohlednic byla úspornost – naopak ještě více.

Zajímavým znakem pohlednic odeslaných Zdenkou Hlávkovou je stylistický projev – používá zde mnohem častěji různá expresivní vyjádření, vykřičníky (často několik), zdrobněliny, zvolání, podtrhává slova. Kupříkladu: „*Velectěný pane – abyste věděl, že jsem opravdu na cestě – posýlám upřímný pozdrav – a přání abyste byl již brzy v Lužanech. Zd. Hlávkov*,“[311] píše se na pohlednici z Mnichova.

Kouzelně působí německý pohled Pozdrav z Prahy určený Leopoldu Schmidtovi: „*Den herzlichsten Weinachtsgrieß. Hofe die Vánočka ist glicklich schon angekommen der Ježíšek kommt nach. Zdenka Hlávková*.“[312] České výrazy jsou napsány humanistickým písmem, zatímco německý text německou novogotickou kurzívou.

Zejména na pohlednicích Zdenka ráda volila pozdrav „*adieu*“ (v dopisech se nachází málokdy), zřejmě protože je krátký. Objevuje se ještě dlouho předtím, než se vydala do Paříže.[313]

Rozmarnost pohlednic dokresluje i podpis, který na jedné volí: „*Pepánek a Zdena“*.[314]

Pohlednice hrály důležitou roli zejména při cestování. Sloužily ke krátkému podání zprávy blízkým přátelům nebo rodině, o tom, jak se pisatel má a že je v pořádku. Obsah nebýval intimní, obvykle jen pisatel krátce shrnul, jak se mu daří, zmínil počasí a krátce se obrátil na adresáta. Charakteristickým znakem dobových pohlednic je stručnost a úspornost.

Korespondenční lístky proti nim bývaly delší, obsahově různorodější, podrobnější, ale stále stručné a úsporné.

Vedle odeslaných pohlednic jsou v souboru i 4 pohlednice přijaté. Dvě od Josefy Náprstkové,[315] jedna od básnířky Otilie Malybrokové,[316] psaná německy, a jedna od jistého Timoteje

[311] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Julius Zeyer, nedatovaná pohlednice z Mnichova.
[312] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Leopold Schmidt, nedatovaná pohlednice Pozdrav z Prahy.
[313] Viz např. LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Leopold Schmidt, pohlednice Národopisná výstava československá v Praze 1895.
[314] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Leopold Schmidt, pohlednice Pozdrav z Lužan, 1898.
[315] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Josefa Náprstková, pohlednice V černé kuchyni; Tamtéž, pohlednice Prostná cvičení o IV. sletu všesokolském v Praze 1901 dne 29. a 30. června.
[316] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Otilie Malybroková, pohlednice Villa Kleinschrod am Tegernsee.

Florinskeho,[317] psaná rusky. Jsou to krátké pozdravy a jedno vánoční přání, zachovávající obdobné charakteristiky jako ty, které psala Zdenka Hlávková. Rozdílem oproti nim je pouze nulová expresivita.

3. 2. 5 Shrnutí odeslané korespondence

Dopisy, jež byly napsány Zdenkou Hlávkovou, potažmo ještě Havelkovou, různým adresátům, ještě více pomohly objasnění dobové úlohy tohoto slohového útvaru. Z důvodu útržkovitosti korespondence a nižšího počtu dochovaných listů odeslaných oproti přijatým nevystačily dopisy ve zkoumaném souboru k vytvoření více korespondenčních kategorií než listů prosebních a děkovacích, jež se shodují s kategoriemi dopisů přijatých, a navíc blahopřání. Mezi korespondenci odeslanou byly zařazeny také pohlednice (a korespondenční lístky), jichž se zde dochovalo více, ale pro úplnost byly zmíněny i pohlednice přijaté.

Odeslané dopisy nám odhalují osobnost naší protagonistky Zdenky lépe než listy přijaté, jelikož je psala osobně a promítala do nich samu sebe. Prezentují nám pisatelčiny slohové dovednosti, jež dosahují nezpochybnitelné kvality. Ukazují nám také, že s přibývajícím věkem se Zdenčin slohový projev v některých ohledech proměnil: stal se vyzrálejším, osobitějším, sebejistějším, ale také jednodušším, prostším, bezprostřednějším, výrazně méně úhledným, leckdy v porovnání s dopisy psanými v mládí dokonce až nedbalým, přestože vysokou kvalitu si uchoval. Ze starších dopisů je patrné, že jejich sepsání předcházela důkladná příprava včetně vytvoření konceptu. Byly psány s velkou pečlivostí. Psaní dopisů pro mladou Zdenku nebylo jen prostředkem dorozumění se s kamarádkou, ale také cvičením, zdokonalováním se, možná dokonce určitým „domácím úkolem“. Mladším dopisům koncept možná ani nepředcházel, jsou většinou psány plynule, podle toku myšlenek, je v nich místy škrtáno a není neobvyklé, že chybí interpunkce. Koncepty si Zdenka mohla vytvářet na došlý dopis, k němuž vyhotovovala odpověď, případně si sestavila pouze osnovu, podle níž postupovala, aby udržela myšlenky uspořádané. Některé listy jsou však natolik bezprostřední, že lze o existenci konceptů i osnov pochybovat (zejména dopisy Leopoldu Schmidtovi a Josefě Náprstkové, v menší míře Juliu Zeyerovi a Antonínu Dvořákovi) – stále však nelze říct, že by dopisům chybělo logické uspořádání. Písmo mladších listů je mnohem obyčejnější a dopisy byly, soudě podle tahů, psány rychle. Školácká pečlivost zůstává v případě důležitých psaní významným lidem.

[317] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá, Timotej Florinskij, pohled z r. 1900.

Mezi odeslanými dopisy je řada takových, které není možné zařadit do specifických kategorií – doboví autoři by jim dali označení *vyprávěcí*, *zprávní* nebo *oznamovací*. Jejich záběr je velmi široký a výběr témat a jejich zprostředkování a podrobnost se velmi liší v závislosti na adresátovi. Většina je poměrně bezvýznamná, všední, ale jsou mezi nimi i takové, z kterých se lze dozvědět mnohé zajímavosti z života Zdenky Hlávkové a jejího okolí, a navíc z nich lze vyvodit její názory a postoje. Nyní mám opět na mysli korespondenci adresovanou Leopoldu Schmidtovi, jež je ze všech Zdenčiných listů, odeslaných i přijatých, zdaleka nejotevřenější. Dozvídáme se z nich například o tom, jak Josefa Hlávku potkala „zubní katastrofa" – lesníkova Marie rozbila jeho umělé zuby a tajně je dala opravit jakési místní umělkyni. Ta chrup svařila, čímž nabobtnal a nevešel se Hlávkovi do pusy.[318] O takové pikantnosti nepsala nikomu jinému, nebo se to alespoň nedochovalo.

Za zmínku stojí i jiný lístek ze série této komunikace: „*Geehter Heer Schmidt! / Melde Gehursamst dass die Luftstation Lužany seit gestern feierlicht – bei sommenschein – vohlerblütchen wais und lila eröfnett werden ist. Worlaufig lauter Frauezimmer zur Eur angekommen; der gestrenge Gebieter 5 Tage in Karlsbad. / Saumen Sie nicht lange- schönes Zimmer worbereitet! Herzliche Grüse Zdenka Hlávka*,"[319] kde „lauter Frauezimmer" je zřejmě označení pro tchýni a „gestrenge Gebieter" narážka na Josefa Hlávku. Sdělení je tudíž přátelskou šifrou, skrývající vzájemné antipatie ke Zdenčině tchýni, již Schmidt znal, a přestože Zdenka svého manžela naivně milovala (jak je patrné mimo jiné z dalších dopisů, v nichž jej hájí a donekonečna sama sobě omlouvá mnohé jeho rozmary), zároveň si z jeho povahy a postavení ráda tajně utahovala. Dopis byl odeslán v době, kdy manžel nepobýval s ní, takže měla svobodu v tom, že si jej nepřečte.

Odeslané dopisy tedy odkrývají i nové tváře Zdenky Hlávkové: pečlivou paní domácnosti, milující dceru, ženu zmítanou manželovými rozmary, přesto však milující manželku, dále také ženu vědomou si svých limitů, a to nutnosti poslouchat svého muže (musela být s ním, přestože si přála jet do Prahy na Dvořákův koncert) a zdravotních omezení (sebe, manžela i jiných, např. kuchařky a Zeyera, který u nich pobýval), o nichž se taktéž opakovaně zmiňuje. V neposlední

[318] LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Leopold Schmidt, 5. 2. 1898.

[319] „*Vážený pane Schmidte! / Poslušně hlásím, že vzdušná stanice Lužany je od včerejška – za letní záře – slavnostně otevřena bílými a lila kvítky bezu. Nejpřísnější ženština předběžně dorazí k Vám; přísný vládce 5 dní v Karlových Varech. / Nemeškejte dlouho ---, pěkný pokoj připraven! Srdečné pozdravy Zdenka Hlávka*" Viz LAPNP, J. Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná, Leopold Schmidt, 2. 6. 1896.

řadě ženu oddanou, a to zejména své rodné rodině, ale i manželovi a neochotně také jeho rodině, zaměstnání a přáním.

ZÁVĚR

Ve své bakalářské práci jsem si vytyčila za cíl nejen představit korespondenci Zdenky Hlávkové, ale na jejím příkladu učinit určité obecné závěry platící souhrnně pro dopisy dané doby, neboli 2. poloviny či konce 19. století. Toho jsem se pokusila dosáhnout v prvé řadě využitím vhodné literatury, ať už studií věnujících se dobovému postavení žen, korespondenci v 19. století nebo různých prací jazykovědného zaměření, které na dopisy pohlížejí zase z jiného úhlu. Dalším prostředkem dosažení cílů byl rozbor literatury dobové, čili učebnic slohu a korespondenčních příruček pocházejících přibližně z doby, v níž Zdenka vyrůstala. Dalším krokem pak byla aplikace vytěžených poznatků při analýze vzorku korespondence.

V první kapitole jsem se věnovala životu Zdenky Hlávkové s akcentem na prostředí, z něhož pocházela, na její vzdělání a výchovu, a také na kvality (vlastnosti i známosti), s nimiž vstupovala do manželství. V rodinách úředníků byl běžný akcent na vzdělání. Tito lidé si uvědomovali jeho důležitost pro budoucí život svých dětí, na rozdíl například od řemeslnického prostředí, kde se předpokládalo, že potomci budou pokračovat v rodinné tradici, k čemuž jim stačilo vzdělání nižší. V souladu s touto praxí získala Zdenka Hlávková kvalitní vzdělání, dalo by se říci, že až výjimečně kvalitní, čemuž napomohly otcovy kontakty a založení vyšší dívčí školy v Písku, kam Zdenka nastoupila až v 17 letech, kdy dívky naopak vzdělání ukončovaly. Z dobových svědectví je navíc patrné, že měla osobní zájem se vzdělávat. V učení dokonce pokračovala celoživotně, v Americkém klubu dam a po vstupu do manželství si například zjišťovala informace o tom, jak se pěstuje a vyrábí víno.

Nad Zdenkou a její sestrou Miloslavou visela hrozba toho, že se v dospělosti možná budou muset živit samy, jelikož jako dcery významného úředníka a poslance, povýšeného do šlechtického stavu, nebude snadné najít pro ně ženichy. Zajisté nejen z toho důvodu, ale i díky velmi pokrokovým názorům rodičů, byl u nich rozvíjen hudební talent. Miloslava se stala operní pěvkyní, ale v souladu s dobovou normou se povolání vzdala po sňatku, a Zdenka si vydělávala zpěvem a hraním na klavír při koncertech, přičemž po vstupu do manželství se z její práce také stal pouze koníček.

Dále jsem se pokusila shrnout, jak vypadal Zdenčin život po svatbě, a zmínit vztah obou manželů. Kromě toho, že v souladu s dobovými genderovými představami přestala veřejně koncertovat, odstěhovala se od rodičů a přijala roli manželky významného muže, s níž byly spjaty zcela jiné úkoly, z nichž mnohé byly pro Zdenku nové. Velkou výzvou byla správa

lužanského panství, která v sobě zahrnovala nejrůznější povinnosti. Josef Hlávka jí nechával seznamy úkolů, když odjížděl.

Péče o manžela a plnění nejrůznějších jeho rozmarů stálo Zdenku zajisté také mnoho sil. Josef Hlávka byl člověk velmi aktivní, náročný k sobě i svému okolí, a to i k manželce. Mnoho času trávil na cestách, přičemž Zdenka někdy musela cestovat s ním. Paní Hlávková přijala svou roli s hrdostí a odevzdaností. Povinnosti plnila co nejlépe. Veškerou svou činnost podřizovala manželovi a péči o něj, snažila se předjímat jeho přání a dělat mu radost. Svého muže velmi milovala, přestože věděla, že on její lásku neopětuje stejnou měrou – každodenní život v Lužanech byl plný odkazů na jeho první ženu Marii. Zdenka si však na svůj život téměř nikdy nestěžovala. Určitá nespokojenost je patrná pouze ve zlomku jejího deníku a v dopisech Leopoldu Schmidtovi, je to však nespokojenost skrývaná i před sebou samotnou.

V první kapitole jsem také zmínila Zdenčiny i Josefovy kontakty. Lze mezi ně zařadit téměř každé slavné jméno dané doby, ať už jsou to politici nebo umělci. Josefův okruh známostí byl velmi široký, což je dáno jeho postavením a mecenášským působením. Zdenčiny kontakty se z části překrývaly s Josefovými, zejména co se týče lidí, jež znala díky svému otci. Řadu známostí si jistě vytvořila i sama v době, kdy žila v Praze. Josef díky ní poznal především hudebníky a rozšířil své působení tímto směrem. Zdenka se naopak mnoha kontaktů vzdala, ať už z časových možností, nebo z důvodu změny pobytu (v Praze již trávila jen část roku).

Na počátku tedy stojí žena, jež ztělesňuje mnohé ze své doby, ale zároveň se nedá úplně snadno zařadit, protože je v mnohém výjimečná.

Ve druhé kapitole opouštím klidné vody biografické metody a vydávám se na nejistou půdu dopisového žánru. Nejistou, jelikož dopis se zde ukazuje i přes nemalé snahy lingvistů být útvarem nejednoznačným a dosud neprobádaným. Ke zjištění norem dané doby využívám zejména dobové učebnice slohu a korespondenční příručky. Ty člení dopisy podle jejich zaměření či cílů do skupin, jež dále využívám ve třetí kapitole. Také ukazují určité faktory, na které bylo nutné při psaní dopisu dbát, aby byl v souladu s dobovými konvencemi, např. užívání správné titulatury, vhodné rozložení textu, volba papíru, ale také určité fráze, ohled na adresáta a další. Zdenčina korespondence je v souladu s většinou konvencí nastíněných dobovými autory, ale někdy jim odporuje. Pravidelným prohřeškem jsou například příliš malé okraje a jiná osnova dopisů.

Vedle faktorů, které jmenují dobové publikace, si všímám i dalších, moderních hledisek, které činí následný rozbor komplexnější. Zamýšlím se nad užíváním tykání a vykání v 2. polovině

19. století. V dané době by mělo ještě výrazně převažovat vykání, Zdenka však v tomto výrazně vybočuje, protože netyká jen svým rodičům, což by ještě nebylo tak zvláštní, ale například i své tchýni, s níž přitom měla negativní vztah. Vysvětluji také pojmy komunikační strategie, role a stylizace a snažím se je následně aplikovat na zkoumaný soubor korespondence. Postupně se před námi ukazuje Zdenka jako manželka svého významného muže, hospodyně, ale i láskyplná žena, přítelkyně, dobrodějka a žena mnohých dalších podob. Pozastavuji se i u uměleckých vlivů, které se mohou objevovat v dopisech, a u souvislosti mezi nimi a pisatelem dopisu. Je zajímavé sledovat, jak vypadaly dopisy básníků, jak se v nich projevuje úroveň vzdělání apod. V závěru druhé kapitoly rozebírám jazyky, jimiž jsou zkoumané dopisy psány – Zdenčiny dopisy jsou psány česky, německy, rusky a francouzsky.

Při analýze korespondence Zdenky Hlávkové aplikuji stanoviska vyjádřená v první a druhé kapitole. Tento přístup ukázal, že zkoumané dopisy doporučením dobových autorů v mnohých případech neodpovídají. Dobové publikace se sice zdají být nastíněním ideálních listů, ale nepostihují celou šíři reality. Praxe ukazuje, že různé typy dopisů se mnohdy kombinovaly, a že záměrem pisatelů nebylo vždy napsat dopis určitého typu, ale prostě jen vyjádřit myšlenky tak, aby dosáhli záměru, ovšem s vědomím daných norem a imperativů, jež se snažili reflektovat. Dělení listů podle různých témat tedy částečně bylo (rozhodně ne zcela) umělým konstruktem, který pomáhal zorientovat se ve složitém světě korespondence, a k tomuto účelu slouží dělení zkoumané korespondence i dnes.

Významným jevem vyvstávajícím ze třetí kapitoly je rozdílnost listů v závislosti na sociálním postavení pisatele či jeho vzdělání a korespondenční praxi. Zatímco dopisy níže postavených lidí nerespektují doporučení dobových autorů z důvodu neznalosti norem či zvyků, dopisy osob výše postavených či lépe vzdělaných se od učebnic a příruček odklánění naopak proto, že jejich pisatelé dosahují vysoké stylistické úrovně i bez pomoci, přirozeně respektují dobové normy, aniž by potřebovali oporu, a mohou si dokonce dovolit občas trochu „uklouznout“, jelikož tím posílí příznivé vyznění svých slov.

Různorodost dopisů je dána také vztahem mezi pisatelem a adresátem. Listy cizím, zejména výše postaveným osobám, jsou vždy výrazně upravenější, formálnější a chladnější než listy stejně nebo níže postaveným lidem a přátelům.

Třetí kapitola jednoduše představuje zkoumanou korespondenci jako heterogenní komplex. Potvrdil se předpoklad, že úroveň dopisů je z velké části podmíněna dosaženým vzděláním a zkušenostmi. Nepotvrdila se obecně uznávaná domněnka, že dopisy žen jsou citovější než

mužské. Vyvstalo najevo, že na dopisy vzniklé v 19. století, ale i jindy, se nelze dívat jako na homogenní žánr, protože jsou mezi nimi výrazné rozdíly. Uvnitř jednotlivých skupin naopak lze najít řadu společných rysů.

RESUMÉ

The aim of this bachelor's thesis is to contribute to the clarification of the role and form of letters at the end of the 19th century on the example of correspondence of Zdenka Hlávková, second wife of architect and patron Josef Hlávka. The first chapter deals with life of Zdenka Hlávková in context of contemporary position of women. Emphasis is placed on education, from which derives the ability to write a quality letter. The second chapter is devoted to the letter as such. It shows aspects that need to be taken into account when analyzing it, such as the layout of text and font or role and stylization. Part of the second chapter is also about division of letters according to a period textbooks and correspondence manuals, which are an important source for this work. The third chapter is a synthesis of the previous two. It applies the findings of the second chapter to sent and received letters of Zdenka Hlávková, dividing them into categories inspired by period publications. From this are deduced general conclusions applicable for given types of letters, by which is the knowledge of them is achieved.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Prameny

Soukromá sbírka Archiv Marie, Josefa a Zdenky Hlávkových Lužany

Fond Doplňky, Zdenka Hlávková.

Fond Karel Hlávka, Zdenka Hlávková.

Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze

Fond Josef Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), přijatá.

Fond Josef Hlávka, korespondence rodinná, Hlávková Zdenka (2. manželka), odeslaná.

Fond Josef Hlávka, korespondence vlastní, přijatá, osoby, František Havelka.

Tištěné prameny

Vincenc Dominik BÍBA, *Theoreticko-praktické navedení k písemnostem. Ku prospěchu žáků v hlavních, nižších reálních a průmyslových školách*, Praha 1863, dostupné také z: https://books.google.cz/books?id=RklgrrgBFj8C&pg=PP3&dq=b%C3%ADba+naveden%C3%AD+k+p%C3%ADsemnostem&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwjAlaP7o77tAhUIxRQKHWChA1sQ6AEwAHoECAAQAg#v=onepage&q=b%C3%ADba%20naveden%C3%AD%20k%20p%C3%ADsemnostem&f=false (ověřeno 30.12.2020).

Vojtěch LEŠETICKÝ, *Nauka o slohu: pro střední a vyšší dívčí školy*, Praha 1873, dostupné také z: https://books.google.cz/books?id=QGHjz34daWMC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (ověřeno 30.1.2020).

Jakub MALÝ, *Dopisovatel. Navedení ke spisování listů a psaní všeho druhu, s bohatou sbírkou nejrozmanitějších vzorů*, Praha 1869, dostupné také z: https://books.google.cz/books?id=H94mmHmKkY8C&pg=PP7&dq=jakub+mal%C3%BD+dopisovatel&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiSgb-voL7tAhXYDGMBHSDgBo0Q6AEwAHoECAAQAg#v=onepage&q=jakub%20mal%C3%BD%20dopisovatel&f=false (ověřeno 30.12.2020).

Nauka o skládání listův a písemností jednacích. Pro vrchní třídu městských škol, Vídeň 1862, dostupné také z: https://books.google.cz/books?id=L836ANmkCfIC&pg=PA38&dq=skl%C3%A1d%C3%A1n%C3%AD+dopis%C5%AF&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiUx4T-9r3tAhWvsaQKHS6HCuIQ6AEwCXoECAgQAg#v=onepage&q=skl%C3%A1d%C3%A1n%C3%AD%20dopis%C5%AF&f=false (ověřeno 30.12.2020).

O uspůsobení mládeže k skládání písemností v životě praktickém potřebných, in: Školník, časopis katolického učitelstva světského i duchovního, roč. 13., č. 23, Praha 1873.

P. J. ŠULC, *Domácí tajemník. Návod k dělání dopisů, listin domácích i úředních nejvíce potřebných v životě občanském*, Praha 1876, dostupné také z: https://books.google.cz/books?id=S1C-orC9GVAC&pg=PP3&dq=dom%C3%A1c%C3%AD+tajemn%C3%ADk&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwjx4IL-jL7tAhWoBWMBHSGUAw8Q6AEwAnoECAcQAg#v=onepage&q=dom%C3%A1c%C3%AD%20tajemn%C3%ADk&f=false (ověřeno 30.12.2020).

Heslo *Dopis*, in: Ottův slovník naučný, VII, Praha 1893, s. 846.

Literatura

David R. BEVERIDGE, *Zdenka a Josef Hlávkovi – Anna a Antonín Dvořákovi. Přátelství dvou manželských párů a jeho plody v českém a světovém umění*, Praha 2012.

Radka BUKOVSKÁ, *Vývoj školské správy na našem území*, bakalářská práce, Právnická fakulta Masarykovy univerzity 2009/2010.

Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století, Praha 1982.

Josef HANZAL, *Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848*, in*: Sborník archivních prací* 24/1976, s. 221–260.

Jana a Bohuslav HOFFMANOVI, *Dialogické interpretace*, Praha 2015.

Josef HUBÁČEK, *Počátky vyučování slohu na české škole*, Hradec Králové 1980.

Alexander JURMAN, *Pronominální oslovení (tykání a vykání) v současné češtině*, in: *Slovo a slovesnost*, 3 (2001), s. 185-199. Dostupné také z: http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4023 (ověřeno 9.2.2021).

Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha 2009.

Milena LENDEROVÁ (ed.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.

Alois LODR, *Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecenáš*, Praha 1988.

František MARTÍNEK, *Studentská korespondence Karla Havlíčka s Mořicem Příborským*, in: Lucie RYCHNOVSKÁ, Robert ADAM, Tilman BERGER, et al., *Karel Havlíček ve světle korespondence*, Praha 2016.

Tomáš W. PAVLÍČEK, *Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky v souvislosti s komunikačními strategiemi v osobní korespondenci*, Praha 2011.

Tomáš W. PAVLÍČEK, *Rozbor korespondence Josefu Hlávkovi (Komunikační strategie, stylizace jednoho českého mecenáše a sebestylizace pisatelů dopisů)*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2006.

Kristýna REGNEROVÁ, *Každodenní život na zámku Lužany za časů Josefa Hlávky*, bakalářská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2006.

Kristýna REGNEROVÁ, *Životopis Zdenky Hlávkové (1843-1902)*, diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2018.

Lucie RYCHNOVSKÁ, *Čeština Bedřicha Smetany: analýza Smetanovy česky psané korespondence,* Brno 2019.

Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové,* Praha 2005.

Lucie SAICOVÁ RÍMALOVÁ, *O dopisech…,* in: Robert ADAM (eds), *Božena Němcová. Korespondence III. 1857-1858*, Praha 2006.

Jana STRÁNÍKOVÁ*, Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století*, in: *Theatrum historiae* 8 (2011), s. 151-162.

Jana STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868,* Univerzita Pardubice 2013.

František ŠMAHEL (ed.), *Hlávkovy Lužany*, Praha 2014.

Irena ŠTĚPÁNOVÁ, Ludmila SOCHOROVÁ a Milena SECKÁ, *Ženy rodiny Náprstkovy*, Praha 2001.

Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska v dílně lidskosti: česká škola v 19. století očima účastníků,* Praha 2016.

Jan VRATISLAVSKÝ, *České kvarteto,* Praha 1984.

Artur ZÁVODSKÝ, *Gabriela Preissová*, Praha 1962.

Daniela ZÍTKOVÁ, *Komunikační přístup ke zdvořilosti a jeho aplikace na reklamní texty*, Liberec 2008.

Internetové zdroje

Heslo *Flajšhansová, Jindřiška, 1868-1931*, in: Databáze Národní knihovny ČR, 2014, dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/IHLRJQ5TXYUFCD5MQJF8NFN2KFTPL13DB6F4A9IDXCDJSL2YUJ-40735?func=full-set-set&set_number=138172&set_entry=000001&format=999 (ověřeno 23. 3. 2021).

Josef Durdík, in: Katedra filozofie FF MU Brno, dostupné z: https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/durdj.html (ověřeno 23. 3. 2021).

Heslo *Kuchař, Josef, 1847-1926*, in: Databáze Národní knihovny ČR, 2014, dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/LJ4EL8MH4MBGCPXK6HQSLK6NYCYUJM8SN1QJFC2AVQVX5FX8PD-06094?func=full-set-set&set_number=180882&set_entry=000006&format=999 (ověřeno 23. 3. 2021).

Heslo *Prosba*, in: Slovník spisovného jazyka českého, 2011, dostupné z: https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=prosba&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no (ověřeno 3. 3. 2021).

Blanka SVADBOVÁ*, FLAJŠHANS Václav 1.7.1866-?20.11.1950*, dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/FLAJ%C5%A0HANS_V%C3%A1clav_1.7.1866-%3F20.11.1950 (ověřeno 22. 3. 2021).

Heslo *Žádost*, in: Slovník spisovného jazyka českého, 2011, dostupné z: https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=%C5%BE%C3%A1dost&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no (ověřeno 3. 3. 2021).